

Михайло Гафія ТРАЙСТА

СТИЖЕРЕТИ

Редактор: *Володимир АНТОФІЙЧУК*
Техноредагування: *Ірина МОЙСЕЙ*
Обкладинка: *Лариса-Михасла ІСПАС*

Референти: *Володимир АНТОФІЙЧУК*
Корнелій ІРОД
Роман ПЕТРАШУК

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TRAISTA, MIHAI

Styzerety : roman v opovidanniah "Bliashanyi Hrystos" : povist "Styzerety"
opovidannia / Myhailo Hafia Traista. - București : R.C.R. Editorial, 2020
ISBN 978-606-745-088-0

821.135.1

Наклад фінансований
СОЮЗОМ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ

Михайло Гафія ТРАЙСТА

СТИЖЕРЕТИ

Роман в оповіданнях „Бляшаний Христос”

Повість „Стижерети”

Оповідання

Видавництво RCR EDITORIAL

Бухарест - 2020

З ТРИВОГОЮ ПРО ЛЮДИНУ

*Ні одне велике серце митця в світі
не зосталося сліпим до Спасителя.*

Василь Барка

У своїй новій книжці Михайло Гафія Трайста представляє роман “Бляшаний Христос”, повість “Стижерети” та добірку оповідань. Як завжди, твори широко знаного в Румунії та Україні талановитого письменника демонструють ефектні проблемно-тематичні та жанрові новації. Роман “Бляшаний Христос” і повість “Стижерети” продовжують розробку улюбленої теми автора, розкриваючи у своєрідному жанрово-стильовому втіленні трагізм подій, які відбувалися на Мараморощині, зокрема у його рідному селі Верхній Рівні. На перший план у них виходить проблема моральної відповідальності людини за свої вчинки перед законом Божим і перед законом людським, перед своїм родом і суспільством загалом, його минулим, теперішнім і особливо майбутнім. “Бог платить кожному за його гріхи”, – нагадує письменник устами одного зі своїх персонажів. Крім того, роман “Бляшаний Христос” і повість “Стижерети” мають деякі ознаки творів-хронік, позаяк охоплюють значний відтинок історичного часу і велику кількість подій, котрі стосуються як окремих осіб і їхніх родин, так і країни в цілому.

Торкаючись в оповіданнях теми еміграції і життя сучасного міста, письменник також не оминає морально-етич-

них проблем і все тієї ж відповідальності людини за вибір позиції на роздоріжжі власної долі чи долі її ближніх. Особливої гостроти у них набуває тема жінки-емігрантки, становища самотньої матері та її неймовірних зусиль у вихованні дитини, напризволяще покинутої рідним батьком. Показово, що у своїй новій книжці Михайло Гафія Трайста вдається до оповідань різних жанрів: епістолярного (“Недописаний роман”), пригодницького (“Бухарестські таємниці”, “Відомий Микита П.”), психологічного (“Щастя нещасливої матері”, “Петрова “новта””), детективного (“Зниклий безвісти”), а окремі з них привертають увагу ще й елементами пригодницького та містичного характеру.

Твір “Бляшаний Христос” автор означив як роман в оповіданнях. Сучасне літературознавство не оперує таким поняттям, але це, звісно, не повинно застерігати письменника від винаходження чи розроблення тих жанрів і їх різновидів, які би сприяли йому в тій чи тій художній формі якнайповніше реалізовувати свій творчий задум. А втім, успішні спроби культивувати такий жанр помітні і в попередніх творах Михайла Гафії Трайсти, як, скажімо, в циклах оповідань “Смішні пригоди вуйка Ферішака”, “Ронішоро – річка моя рідна, єдина...”, “Веселі спогади дитинства”, повістях “Між коханням і смертю”, “У ніч на святого Андрія” та ін. Схоже, що саме жанри малої прози – фаворитні у творчості письменника, у них він почувається найбільш упевнено й художньо досконало, тому за їх композиційними принципами так майстерно вибудовує сюжетні схеми і своїх великих епічних полотен.

Роман в оповіданнях Михайло Гафія Трайста творить за аналогією до вже визнаного теоретиками літератури роману в новелах, але використовує цей жанр малої прози як компонент сюжету, що знаходить свій розвиток у кожному наступному складникові твору і в кінцевому

підсумку поєднується в окрему естетичну цілість. Приміром, перше оповідання “Єдиний ідол, єдиний Бог, єдиний Спаситель...” виконує в романі нестандартну функцію експозиції, завдяки чому читач отримує первісні відомості про основне місце подій – сільське роздоріжжя, на якому встановлено бляшане розп’яття Ісуса Христа, – що в контексті твору набуває особливого символічного значення і звучання як своєрідного сакрального простору, а також знайомиться з головними персонажами роману, поведінка яких нагадує відповідні риси характеру учасників біблійних подій, що загалом допомагає авторові колоритніше відтворити типову соціально-побутову і морально-психологічну атмосферу марамороського села періоду великих суспільно-політичних зламів.

Однак найважливіше полягає в тому, що початкове оповідання орієнтує реципієнта на суть тих ідеологічних, морально-етичних і психологічних чинників, які провокують основні конфлікти всього роману. Йдеться передовсім про двоїсту природу людини, про боротьбу в ній тілесного і духовного, що в разі перемоги першого призводить до моральної деградації особи, а інколи навіть і до трагічних наслідків. Письменник наполегливо шукає причини цих негативних явищ, котрі, на жаль, стали досить помітними і в сучасному світі. Одна з них, як наголошується майже в кожному творі нової книжки Михайла Гафії Трайсти, – це легковажний відступ людини від тих ціннісних орієнтирів, що їх протягом тисячоліть виробляла і вдосконалювала світова цивілізація. Маю на увазі геніальні уроки практичної моралі, які людство отримало завдяки приходу Ісуса Христа та проголошеного ним учення. Відхід від них веде як окрему особу, так і всю земну спільноту не лише до глобальної катастрофи, а й до як духовного, так і фізичного самознищення. Невипадково видатний релігійний діяч сучасності Любомир Гузар

слушно зауважив: “Основна проблема України (додам: і всього світу. – В. А.) – це моральна деградація, а все інше – наслідки”.

Сучасна епоха характеризується складністю взаємодії численних буттєвих і ціннісних концепцій, докорінними змінами у розстановці соціально-ідеологічних і морально-етичних акцентів у розвитку всієї світової цивілізації. Тому цілком закономірно, що персонажі і трансформаційні колізії біблійних структур все частіше домінують у сучасному літературному просторі. Багатопланова універсальність біблійного сюжетно-образного матеріалу стає підґрунтям нових літературних версій старозаповітних і новозаповітних подій, що дає змогу письменникам кардинально переосмислювати значущість християнського вчення, особливо в період гострих духовних криз. Активізація звернень в художній літературі XX – XXI ст. до біблійних образів Адама і Єви, Каїна й Авеля, Ісуса Христа, Понтія Пілата, Юди Іскаріотського, Марії Магдалини – явище цілком закономірне, позаяк епоха у насильних спробах тотального безбожжя спровокувала масштабні війни, колосальні жертви, спалахи неймовірної ненависті й жорстокості, що змусило людство переглянути своє ставлення до християнських морально-етичних засад. Саме тому євангельський образ Ісуса Христа та його вчення знову увійшли до актуальних тем літератури й мистецтва, в чому переконує і нова книжка Михайла Гафії Трайсти.

Критика давно вже помітила часте звернення Михайла Гафії Трайсти до ідей та образів Біблії, що, очевидно, йде насамперед від його світоглядних переконань і блискучого знання тексту першоджерела. У розмові з автором цих рядків письменник зізнався, що ще в дитинстві Свята Книга полонила його своїм змістом, і відтоді він принаймні раз на рік заново перечитує весь її текст. А це, напевно,

дає йому можливість не лише постійно розвивати високий потенціал своїх світоглядних позицій, а й вивіряти за ними ті гострі колізії людського життя, що їх він майстерно узагальнює і моделює у щедрому різноманітті власних художніх версій.

Біблійний сюжетно-образний матеріал, який функціонує у творчості Михайла Гафії Трайсти, глибоко переосмислюється і співвідноситься з реаліями нашої дійсності, охоплюючи широке коло історичних, морально-етичних і соціально-психологічних проблем. Нові аспекти поглядів на загальновідомі події набувають особливо актуального звучання і, вписуючись у сучасний буттєвий контекст, допомагають письменникові формувати свій погляд на подолання духовної кризи, в якій опинилася сучасна людська спільнота.

За формальними ознаками роман “Бляшаний Христос” – дописування в оригінальній мистецькій формі історії земної присутності Сина Божого, сприйняття в нашу епоху його уроків практичної моралі як окремою особою, так і суспільством у цілому. Як відомо, традицію художнього осмислення образу Христа, показову появою численних творів великих епічних полотен, започаткував роман Ернеста Ренана “Життя Ісуса” (1863). Відтак протягом кінця XIX – XX ст. вийшла велика кількість романів, у яких інтерпретується образ Ісуса Христа як загальнолюдський символ милосердя і свідомої жертвовності, актуалізуються християнські цінності, а події історичної або сучасної авторам дійсності моделюються крізь призму євангельських ідей (див., наприклад: “Quo vadis” Генріка Сенкевича, “Майстер і Маргарита” Михайла Булгакова, “Доктор Живаго” Бориса Пастернака, “Плаха” Чингіза Айтматова, “Євангеліє від Томи” і “Смерть Юди” Романа Іваничука та ін.). Водночас з’явилися і скандальні своїм змістом твори, як, наприклад, “Остання спокуса Христа” Нікоса

Казандзакіса, де розп'ятий Ісус марить іншим життям, в якому він уникає призначеної йому місії Месії і Спасителя. Відмінним від канонічного образу і як таким, що постійно перебуває в розбіжних думках, змальовано Христа і в романі Жозе Сарамаго “Євангеліє від Ісуса”.

Роман Михайла Гафії Трайсти побудований за оригінальною художньою версією, згідно з якою Ісус з висоти свого бляшаного розп'яття, встановленого край села, уважно спостерігає за всім, що діється довкола, часто відчуває несправедливе ставлення до себе з боку перехожих, терпляче вислуховує їхні докори й образи, але несхитно залишається відданим своїй божественній місії. Важливу смислову функцію у творі виконує образ роздоріжжя, на якому встановлено розп'яття Христа, символізуючи людське вагання, сумнів і дворушництво. Саме на цьому місці пролилася кров жертви братовбивці і сталося самогубство.

Наративний центр свого твору Михайло Гафія Трайста вибудовує як історію бляшаного розп'яття Христа, спорудженого за бажанням сільського злодія. Попри оригінальну художню умовність Бляшаний Христос у романі – це той самий Ісус Христос, про котрого розповідають євангельські тексти. Христологія письменника передовсім морально-духовна. Як і в першоджерелі, його Ісус такий же людинолюбний і милосердний, “здатний простити гріхи повіям, злодіям, розбійникам, убивцям та найп'янішим з-поміж п'яниць”. Водночас, як і в новозаповітних оповідах, романний Христос постає вкотре зрадженим, розп'ятим і покинутим. Тож невипадково в контекст свого твору письменник уводить євангельський епізод про зречення Петра як нагадування і застереження нам, нині сущим.

Персонажі роману Михайла Гафії Трайсти, а в художній проекції не тільки вони, а й значна частина земель, як занепокоєно констатує автор, “настільки звикли до нього

(до Ісуса та його вчення. – В. А.), що більше й не відчували його присутності, їм було байдуже, що Бляшаний Христос спостерігає своїм іржавим поглядом за їхніми вчинками”. Багатозначною реплікою про те, що рідко хто з перехожих поклонявся Христовому розп’яттю, автор натякає на духовний занепад села. Над людьми, як довідуємося з роману, запанували найтяжчі гріхи: егоїзм, заздрощі, гординя, жадібність, грошолубство, підступність, пияцтво, внаслідок чого ними чиняться різні сороміцькі діяння й жорстокі вбивства, які аж ніяк не відповідають їхній Божій подобі.

На жаль, у своїх зухвалих, нищих і лукавих намірах людина зайшла надто далеко, насмілившись знехтувати тим найбільшим благом, яке спервовіку дано їй Вишніми Силами. Адже Господь Бог створив її не тільки за своєю зовнішньою, а й за внутрішньою подобою. Як повчав св. Афанасій Великий, “Бог став людиною, щоб людина стала Богом”. Але людина, за словами Михайла Гафії Трайсти, забажала іншого, кинувши виклик своєму Творцеві: “Сотворім бога за образом нашим, за подобою нашою, і хай божествує над нами...”, і відтоді людина за своїми образом та подобою творить богів з будь-чого: від глини до каменя, від заліза до золота, від паперу до дерева, творить їх як чоловічого, так і жіночого роду, тільки людина не посміла сказати: “Плодіться й розмножуйтеся, і наповняйте небо!”, так само, як не посміла посадити для своїх богів дерево пізнання добра і лиха та заборонити їм їсти плоди цього дерева... Ось так змагаються між собою Бог з людиною, і хто б міг сказати, котрий з них ліпший творець?.. Рукотворні боги безсоромно панують над століттями, насміхаючись над часом та ненаписаними законами плоті земної, а людина... бідна людина – Боже творіння, з праху взяте і в прах перетворюється... Скільки несправедливості!”.

Своєрідне й неоднозначне тлумачення біблійної оповіді про створення людини набуває в романі “Бляшаний Христос” несподіваного повороту, який розгортається у двох площинах: християнській і язичницькій. З одного боку, людина визнає свого Творця і його владу над собою, а з іншого, – віддає йому належне лише формально, з страху за себе, без глибокої віри у християнські ідеали, без внутрішнього сприйняття і засвоєння усього Закону Божого. Показовою у цьому плані видається поведінка сільського злодія-курокрада, розбійника й перелюбника Єреміє Драгобана. Заволодівши чужим скарбом і швидко розбагатівши, він намагається спокутати свої злочини спорудженням розп’яття Ісуса Христа. Таке прилюдне пошанування Бога презреним усім селом злочинцем – лише зовнішній ефект, який не має під собою ні щирості, ні покаяння. Адже Драгобан своєю поведінкою залишається таким же, як і був раніше. Більше того, його моральне падіння стає ще очевиднішим у зверхньому і зневажливому ставленні до односельчан, дружбі із бандою Павела Мотогни, відмові повернути Янкілью Федштейну бодай часточку з награбованого в нього та його друзів. Та є в цій історії ганебного збагачення чи не найпоказовіший епізод демонстрації психології лукавої людини, нездатної на щире каяття у сподіяному злі. Єреміє Драгобан уперто наполягає на тому, щоби хрест для розп’яття Бляшаного Христа змайстрували саме з того дубового дерева, під яким він відкопав чужий скарб. Отже, той скарлючений дуб, який не годився навіть на дрова, став для підлого лиходія-відступника святим деревом-ідолом, своєрідною жертвою божеству грошей. Але в житті Єреміє Драгобана стаються події, які, очевидно, докорінно вплинули на зміну його морально-психологічних принципів. Втрата синів, важке поранення-помста, яке поставило його на межу життя і смерті, народження онука спонукують Драгобана

переінакшити себе самого і стати на шлях духовного навернення. Він оновлює занедбане розп'яття Христа, а водночас змінює і спосіб свого життя, і разом з онуком приходить сюди щодня, щоби берегти спокій святого місця і думати про істинне призначення людини. Чи Єреміє Драгобан, як і той врятований розбійник, що вмирав на хресті поряд із Сином Божим, заслуговує на прощення? Письменник, здається, не дає ствердної відповіді на це запитання. Але натяк на неї таки вловлюється у підтексті заключних рядків роману.

Сторінки “Бляшаного Христа”, часто-густо сповнені драматичними, а то й трагічними сценами, навівають на роздуми про необхідність гуманізації сучасного світу... Адже немає меж людській зарозумілості, жадобі, егоїзму, відчуттю безкарності... Звідси приходили і приходять найбільші нещастя. Моральна деградація заповонила весь світ, людина втрачає свою подобу, отриману за Божим благословенням... Ось чому поряд із любов'ю уживається ненависть, із вірністю – зрада, ось чому ігноруються християнські чесноти, заохочується розпуста, ось чому, за словами письменника, “на землі живуть не тільки люди, а й нелюди, які не бояться Слова Господнього”.

У тривожних роздумах про сутність людини, сенс її буття і майбутнє в земному цивілізаційному просторі Михайло Гафія Трайста, як уже відзначалося, часто вдається до біблійних образів, сюжетів, цитат, алюзій, асоціацій, цитувань Святого Письма з тим, щоби в найавторитетнішому джерелі віднайти підтвердження своїм думкам і відшукати відповідь на болючі питання нашого враженого різними духовними недугами сьогодення. Тому-то в контексті роману “Бляшаний Христос” і повісті “Стижерети” відлунюють біблійні оповіді про Каїна й Авеля, патріарха Юду та його невістку Тамару, праведника Йова, Марію Магдалину, апостола Павла, діяння

Ісуса Христа, врятованого розбійника, ідеї Божих заповідей, книг пророків Ісаї і Даниїла, Пісні пісень, Євангелій та ін. Активне використання письменником біблійного сюжетно-образного матеріалу відзначається різноманітністю концептуальних моделей, які не тільки поновлюють у пам'яті древні події, а й, що особливо важливо, пояснюють світогляд і психологію сучасної людини. З погляду відзначеного особливо показовою видається розробка в “Бляшаному Христі” біблійного мотиву братовбивства. Назва четвертого оповідання роману підкреслено орієнтує на антиномію Каїн – Авель і водночас пояснює суть конфлікту між синами Єреміє Драгобана – Йоасафом та Афанасієм. Злочин Каїна стається на очах Бляшаного Христа, що зрештою й допомогло викрити братовбивцю. Смерть Афанасія-Авеля сколихнула всіх і спонукала задуматися над причинами появи Каїна-Йоасафа. Очевидно, кров невинної жертви повернула село до духовного просвітління...

У наш непростий і до трагізму напружений час Михайло Гафія Трайста демонструє благородну потребу сказати своє слово про Святу Книгу і про відкриту в ній істинну місію людини та її Спасителя. Як і кожний небайдужий до цих проблем митець, своє покликання він убачає у тому, щоби хоч якоюсь мірою стати благовісником найвищих істин людяності і Божого правопорядку. Безумовно, нові за змістом і формою твори Михайла Гафії Трайсти, вміщені у цій книжці, глибоким осмисленням актуальних проблем історичного, морально-етичного і психологічного аспектів людського співжиття зацікавлять читача найвибагливіших естетичних смаків, принесуть йому радість спілкування з високим мистецтвом і почуття співпереживання за духовний світ сучасної людини.

Володимир Антофійчук

БЛЯШАНИЙ ХРИСТОС

(РОМАН В ОПОВІДАННЯХ)

*Про щастя можна говорити
хвилин п'ять, не більше. Тут нічо-
го не скажеш, крім того, що ти
щасливий. А про нещастя люди
розповідають безперервно.*

Еріх Марія РЕМАРК

ОПОВІДАННЯ ПЕРШЕ

ЄДИНИЙ ІДОЛ, ЄДИНИЙ БОГ, ЄДИНИЙ СПАСИТЕЛЬ...

Сніговий ангел з розпростертими крижаними крилами летів завірюхою, наче білий орел, що випив до дна чашу з отрутою льодяного бога.

Спустився з висот, виючи, мов зграя білих вовків, сп'янілих від блілого світла гуцульського місяченька, і, розмахуючи снігокрутним мечем, головоломно ширився, стелився, лився вулицями, теліпаючи з усіх сил напівголим, скоцюрбленим бляшаним Христом, розіп'ятим на дубовому хресті, покинутим і забутим людьми на роздоріжжі край села.

Можливо, вони, люди, настільки звикли до нього, що більше й не відчували його присутності, їм було байдуже, що бляшаний Христос спостерігає своїм іржавим поглядом за їхніми вчинками: одним оком пильнує Бусуйокову вулицю, а іншим – Татарську, точніше хату Маріци Петрі Завоя, яку в селі називали Маріцою Курдеф'єр, по-нашому: Маріца – «залізна гузиця» (це, щоб не вживати слово «срака», але жінка без сраки, як село без церкви...).

Тільки він, бідний, знав усі Маріцині таємниці, як знав за обличчям і навіть за ходою всіх легінів та одружених

чоловіків, які підкрадалися нічною стежиною, що вела до її хати.

Світанками байдужим поглядом проводжав їх, звільнених від тілесних кайданів радості й кохання – вільних, мов небесний птах, мов вітер, мов райська людина, яка щойно вкусила божественного яблука, отруєного жіночими принадами...

Бляшаному Христові було байдуже до них.

Яке ж йому діло Маріци чи її легінів?

Адже жоден з них не вимагав чогось від нього, ніхто не благав і не простягав до нього рук.

Рідко траплялось, що котрийсь із них знімав шапку і швиденько хрестився, щоб непомітно зникнути у вуличній тіні.

Навіть Маріца не благала його, кілька разів поставила біля його хреста букет бузкових квітів, встромлених у банку з-під квашених огірків чи гороху.

Одного разу глянула на нього і посміхнулася. Христос відчув, як холодний дріж обіймає його іржаве бляшане тіло...

* * *

Згадав іншу Марію, якій простив гріхи:

«Де ж ті, жінко, що тебе оскаржили? Чи ніхто тебе не засудив?» – запитав її, пишучи пальцем по піску.

«Ніхто, Господи!» – відповіла жінка, дивлячись на каміння, яке тільки й чекало на її молоде тіло, сповнене тілесних бажань.

«Не засуджую і Я тебе. Іди собі, але більше не гріши!», – після чого звернувся до них:

«Я Світло для світу. Хто йде вслід за Мною, той не буде ходити у темряві, але матиме світло життя»...

* * *

Простив і цій, хоча й не вимагала, а, може, навіть і не потребувала його прощення. Також простив і старого Дьордія Комирзана, який скрадався нічтю вулицею, крадучи то сіно, то дрова у своїх сусідів Штефана Бусуйока та Ілька Стримбула. Простив і Дмитрові Редніку, який працював сільським сторожем і часто ночував у Йони Василя Габора, коли той відходив з дому на цілих два тижні лісорубити у гутські та гутинські ліси.

Дмитро Реднік, мабуть, думав, що якщо він, бляшаний Христос, стоїть поверненим спиною до Габорової хати, то не бачить його прелюбодіяння. Мабуть, так думала і Йона.

Єдиний Богдан Блідару зупинявся порозмовляти з ним.

– Ти не Бог, а бідний бовван, бляшаний ідол. Глянь тільки, як ти заіржавів! – гукав Хромий (втратив ногу на фронті), погрожуючи йому дерев'яною милицею.

Христос не сердився на нього, а навпаки, любив слухати лайку Хромого.

– Так говорить пророк: «Усі, що роблять бовванів, марнота вони... Коваль тне з заліза сокиру, і в горючій вугіллі працює, і формує божка молотками та робить його своїм сильним раменом... А тесля... того ідола гемблями робить його та окреслює циркулем це, і робить його на подоби людини, як розкішний зразок чоловіка, щоб у домі поставити... І візьме частину із того... попалить в огні, на половині його варить м'ясо та їсть, печеню пече й насичується, також гріється та приговорює: Як добре, нагрівся, відчув я огонь... А останок його він за бога

вчинив, за боввана свого, перед ним на коліна впадає та кланяється, йому молиться й каже: Рятуй же мене, бо ти бог мій!»

Бляшаний Христос завжди посміхався до Хромого, благословляючи його своїм поглядом, або вдавав, що не чує і не розуміє нічого.

– Маєш очі і не бачиш, маєш вуха і не чуєш, маєш ноги і не ходиш, маєш руки і не хоснуєшся ними, який ти Бог? Одного дня зніму тебе з хреста і зроблю з твого тіла бляшану скриню, а з хреста твого розкладу вогонь, на якому зварю борщ з картоплі... Щоби би ти знав! Горе тому, хто дереву каже: «Збудись!», мовчазному каменю: «Зрушся!» Ось боввани сріблом та золотом викладені, але жодного духу в них нема!

Раз у раз Блідару зупинявся, щоб дати можливість бляшаному Христові оправдатися, але той мовчав.

– Стоїш, мов опудало в коноплях, і мовчиш. Я не боюся тебе, ти не можеш заподіяти мені ніякого лиха, і добра мені не можеш зробити, бовване іржавий!

Слова хромого не набирали пророчих вимірів, не піднімалися понад вулицями, не зависали в повітрі прокляттям над Христовою головою, в них не було жодної ненависті, жодного гніву... Просто котилися луною обома вулицями, часто не почуті ніким.

Тільки бляшаний Христос радів їм, мов дитина новорічному подарункові чи казці, почутій з уст дідуся.

* * *

Одного разу, коли ангел-хранитель Хромого Богдана Блідару розлютився від почутої образи, яку той кидав прямо в обличчя бляшаному Христові – його Господу і Господу всього світу, бо «Споконвіку було Слово, а

Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього постало, і ніщо, що постало, не постало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його... І Слово сталося тілом, і перебувало між нами, повне благодаті та правди, і ми бачили славу Його, славу як Однородженого від Отця», – та повернувся спиною до нього, а старий спіткнувся дерев'яною ногою об камінь, якого наче невидима нечестива рука поклала серед дороги, а, мабуть, тільки вечірній сутінок і дві деці «Секаріки» були винні в цьому. Опинившись розпростертим у вуличній пилюці, старий перелякано глянув на бляшаного Бога, і на мить йому здалось, що той невинно знизав своїми іржавими плечима.

– Навіщо ти обернувся плечима до старого? – запитав з докором ангела-хоронителя бляшаний Христос після того, як Хромий Блідару піднявся з вуличної пилюки і пошкандибав додому зі злістю, злиною зі страхом, а найбільш мучило його те, що не знав чи поклонитися «іржавому ідолу», чи...

«У таких випадках найліпше притримати язик за зубами», – подумав, ліпше сказати за губами, бо в його роті залишився тільки один-єдиний зуб на спогад про світло-білу усмішку, яку дарував, будучи парубком, чорнобривим дівчатам та односельчанкам-молодицям...

– Я вже й сам картаю себе за оцей момент слабкості, – похиливши голову, відповів ангел, згадавши, мабуть, про іншу подію, що трапилася в Гетсиманському саду... Тоді він був хоронителем слуги первосвященника, якому Петро, апостол Христа, відрубав мечем вухо.

«Сховай свого меча на його місце, бо всі, хто візьме меча, від меча і загинуть. Чи ти думаєш, що не можу

тепер упросити Свого Отця, і Він дасть Мені зараз більше дванадцяти легіонів Янголів?»

А потім звернувся до народу:

«Немов на розбійника вийшли з мечами та киями, щоб узяти Мене! Я щоденно у храмі сидів і навчав, і Мене не взяли ви».

Іншим разом, теж до того самого Петра промовив:

«Відступися від Мене, сатано, ти спокуса Мені, бо думасш не про Боже, а про людське!»

Після чого звернувся до учнів:

«Коли хоче хто йти вслід за Мною, хай зречеться самого себе, і хай візьме свого хреста та й іде вслід за Мною».

Але перед тим промовив до Петра:

«Блаженний ти, Симоне, сину Йонин, бо не тіло і кров тобі оце виявили, а Мій Небесний Отець. І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою, і сили адові не переможуть її. І ключі тобі дам від Царства Небесного, і що на землі ти зв'яжеш, те зв'язане буде на небі, а що на землі ти розв'яжеш, те розв'язане буде на небі!»

Потім наказав учням, щоб нікому не казали, що Він Христос.

Цю святу місію Петро отримав після того, як зумів відповісти на запитання:

«За кого народ уважає Мене, Сина Людського?»

«Одні за Івана Хрестителя, одні за Іллю, інші ж за Єремію або за одного з пророків», – відповіли учні.

«А ви за кого Мене маєте?»

«Ти Христос, Син Бога Живого!» – відповів Петро.

Пізніше, під час Таємної Вечері, Христос промовив до них:

«Усі ви через Мене спокуситеся ночі цієї. Бо написано: Уражу пастиря, і розпорошаться вівці отари».

«Якби й усі спокусились про Тебе, я не спокушуся ніколи», – аж підскочив Петро.

Сумно посміхаючись, Син, приречений Отцем на смерть, відповів:

«Направду кажу тобі, що ночі цієї, перше ніж заспіває півень, відречешся ти тричі від Мене...»

«Коли б мені навіть умерти з Тобою, я не відречуся від Тебе!»

Пізніше, коли Петро сидів на подвір'ї, до нього підійшла служниця та й сказала:

«І ти був з Ісусом Галилеянином!»

А він перед всіма відрікся:

«Не відаю я, що ти кажеш...»

А коли виходив, побачила його інша:

«Оцей був з Ісусом Назарянином!»

І він знову відрікся та став присягатись:

«Не знаю Цього Чоловіка!..»

Згодом і присутні мовили до нього:

«І ти справді з отих, та й мова твоя виявляє тебе».

Тоді він став клястись та божитись:

«Не знаю Цього Чоловіка!»

У ту мить кукурікання півня стрілою поранило душу Петра, який пригадав Христові слова:

«Перше ніж заспіває півень, відречешся тричі від Мене».

І, вийшов звідти, гірко ридаючи... Христос пробачив йому, інакше і не могло бути, бо після того, як поховав своє тіло і піднявся з утроби землі після трьох днів, «як Йона перебув у середині китовій три дні і три ночі, так перебуде три дні та три ночі й Син Людський у серці землі», запитав його:

«Симоне, сину Йонин, чи ти любиш мене більше цих?»

«Так, Господи, відаєш Ти, що люблю Тебе!» – відповів Петро.

«Тоді паси ягнята Мої!»

І запитав його знову:

«Симоне, сину Йонин, чи ти любиш Мене?»

«Так, Господи, відаєш Ти, що люблю Тебе!»

І запитав його втретє: «Симоне, сину Йонин, чи любиш Мене?»

Засмутився Петро і відповів:

«Ти все відаєш, Господи, відаєш Ти, що люблю Тебе!»

«Паси вівці Мої! По правді, по правді кажу Я тобі: Коли був ти молодший, то ти сам підперізувався, і ходив, куди ти бажав. А коли постарієш, свої руки простягнеш, і інший тебе підпереже, і поведе, куди не захочеш...», – сказав йому Христос, щоб зазначити, якою смертю той Бога прославить.

* * *

– Не звертай уваги на те, що він говорить, по той бік слів знаходиться любов, якою мене любить, саме такою, як і корчмаря Алуна. Ми єдині, з якими свариться, – перервав Христос думки ангела, інакше, хто знає, скільки той перемелював би спогади про апостола Петра.

Бляшаний Христос був правий, крім нього та Васіле Алуни Хромий Блідару ні з ким не сперечався.

Завжди починав з корчмарем, коли той закривав корчму і відправляв його додому, а кінчав з ним, з бляшаним Христом.

– Дивись на нього, помийняка останнього! Ні сіло, ні впало: «Пішли би ви, вуйку, додому!» Куці твої зорі із шмаркачем! Хіба то корчмар? Ніякого решпекту! Сидить в білому пондьолі¹ та горівку водою розпускає, а коли тобі

¹ Пондьоло – халат.

найсолодший світ – «пішли б ви, вуйку, додому!». Ой ні, голубчику! Младший сержант Богдан Блідару піде додому, коли сам захоче! Та я ж у Янкілевій корчмі пив до білої днини і співав. Співав, що аж вікна тряслися:

*Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат,
Пусть солдаты немного поспят...*

А цей: «Пішли б ви, вуйку, додому!». Хіба ж ми разом «гімнастюрку» надівали, чи Будапешт брали? Га?.. Хіба втратив він ногу, як я? Чи медаль блищить в нього на грудях, як ось у мене!?

*«Хмелел солдат, слеза катилась,
Слеза несбывшихся надежд,
И на груди его светилась
Медаль за город Будапешт,
Медаль за город Будапешт».*

А тут ще й сестру Варвару невидиме принесло: «Давай, Богда', дому!», та все «давай Богда' дому!» Чорт би свою маму дер! Вже у вухах дзвенить: «Давай, Богда', дому!». Але младший сержант Богдан Блідару піде додому, коли сам захоче!

*Вздохнул солдат, ремень поправил,
Раскрыл мешок походный свой,
Бутылку горькую поставил
На серый камень гробовой.*

«Давай, Богда', дому»? Га? Тепер «давай, Богда', дому». А під Будапештом ніхто не сказав: «Давай, Богда', дому»,

ніхто не кликав дому з воєнного пекла, де вибухали бомби, свистіли осколки й кулі, ревіли мотори, іржали коні, тріщали, перекидаючись, вози, кричали поранені, ніхто мені не казав: «Давай, Богда', дому»... Га? Чому тоді ніхто не казав: «Давай, Богда', дому!». А тепер – «Богда' дому!». Ой, не буде по-вашому! Бо ви не воювали зі мною під Будапештом. Младший сержант Богдан Блідару піде додому, коли сам захоче!

*Горит свечи огарочек,
Гремит недалний бой.
Налей, дружок, по чарочке,
По нашей фронтовой!*

Ой, що ви знаєте? Хіба тільки: «Пішли б ви, вуйку, додому!». Та: «Давай, Богда', дому!». Хіба були ви під Будапештом, дивилися смерті в очі, чи бачили землю, застелену трупами і шматками тіл? Чому тоді ніхто мене не проганяв: «Пішли б ви, вуйку, додому!». І ніхто не кликав: «давай, Богда', дому!». А тепер... Ой, не буде по-вашому, бо младший сержант Богдан Блідару піде додому, коли сам захоче!

*Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат,
Пусть солдаты немного поспят...*

* * *

Правда, бували вечори, коли Богдан повертався додому тверезим, але це тільки раз на рік – у страсну п'ятницю, коли чарку до рота не підносив, і з Христом не сварився, бо все ж таки...

Такого одного вечора перед самим розп'яттям зустрів Дмитра Редніка, сільського сторожа, який повертався від Йони, Габорової жінки.

– Ну, як там Василь?! – запитав грізним голосом.

– Котрий Василь? – почав викручуватися сторож.

– Ге-ге, котрий Василь, питаєш, ге-ге-ге...

– Василів багато, хіба я знаю про котрого питаєте?

– Про Габора, хіба не від нього йдеш?!

– Та де, від якого Габора?.. Що ви собі придумали?..

Дивись на нього, – махнув рукою Реднік, і хотів рушати далі, але Хромий підніс до його грудей милицю, мов рушницю.

– Стій!

– Вуйку! – грізним голосом промовив Реднік.

– Ану, не вуйкай до мене, ніякий я тобі не вуйко – вуйко в хаші.

– Чого вам від мене треба?

– Якщо ти не був у Габора, то звідки йдеш?

– З Черленої Дуброви, спустився навпростець крізь Габорову леваду.

– І якого біса ти піднімався аж на саму Черлену Дуброву?

– Хтось забув вогонь погасити, я ж сторож, то й мушу доглядати за людським майном.

– І за їхніми жінками теж мусиш доглядати?!

– Про що ви?

– Не біли осику вапном, Думитре, бо тя благословлю киржою по ребрах, що ні фельчер ти їх не виправить.

– Я, вуйку...

– Ти, що?! Ану, говори, чи чув ти про Божі Заповіді?

– Я ж їх змалку напам'ять вивчив, – відповів сторож.

– Вивчити вивчив, а чи дотримуєшся їх?

– Що ви? Я ж не вкрав нічого, не вбив нікого, не свідчив фальшиво, не збиткувався над ім'ям Господнім, ні...

– Замовч до дідька! – погрозив йому старий. – Сьома заповідь? Сьома, що глаголить, га?

Сторож мовчав.

– А десята?! Га?! Мовчиш, паскудо... Не чув про них, га?.. Ну, я ж тобі їх зараз так нагадаю, що запам'ятаєш їх на віки віков, амінь! Сьома заповідь речить: «Не перелюбствуй!», а десята глаголить: «Не бажай хати ближнього твого, ні жони його!» Ну, що?! «Не кради!» – глаголить тільки один раз. «Не вбивай!» – теж тільки один раз, «Не свідчи неправдиво!» – теж, як і інші гріхи, а гріх, який ти коїш зі шлюбною жінкою Василя Габора, заборонений двічі! Подумай добре. Ще раз зловлю, не те що Габорові скажу, а застрелю, як гада. У мене револьвер «Наган», я з війни його приніс.

Після цього Реднік довгий час обходив Габорову хату, але згодом забув про гріх, про «Наган» і про старого Блідару, і бляшаному Христові знову довелося спостерігати, як Реднік переступає одним гріхом дві Божі заповіді.

* * *

Але що тільки не було дано бачити і чути Бляшаному Христові?..

Христові, що пильнував життя живих і сон мертвих на роздоріжжі вулиць Татарської, Бусуйокової та дороги, яка вела на Мигуру.

Хоча це теж була вулиця, яку охороняли по обидва боки старі дощані паркани, але всі називали її Мигурською дорогою.

Він, Бляшаний Христос, був єдиним захисником Баби-чанського кута.

Єдиний ідол, єдиний бог, єдиний спаситель, здатний простити гріхи повіям, злодіям, розбійникам, вбивцям та найп'янішим з-поміж п'яниць.

Господи, яким красивим був колись... Тоді, спочатку, скоро після війни, коли Єреміє Драгобан найняв Марка, сільського столяра та криничаря, щоб вирізав його за людським образом і подобою.

Бо Господь сказав: «Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою, і хай панують над морською рибою і над птаством небесним, і над худобою, і над усею землею, і над усім плазуючим, що плазує по землі».

І Бог на Свій образ людину створив, на образ Божий її Він створив, як чоловіка та жінку створив їх. І поблагословив їх Бог, і сказав Бог до них: «Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте землю, оволодійте нею, і пануйте над морськими рибами, і над птаством небесним, і над кожним плазуючим живим на землі!»

А людина сказала:

«Сотворім бога за образом нашим, за подобою нашою, і хай божествує над нами...», і відтоді людина за своїми образом та подобою творить богів з будь-чого: від глини до каменя, від заліза до золота, від паперу до дерева, творить їх як чоловічого, так і жіночого роду, тільки людина не посміла сказати: «Плодіться й розмножуйтеся, і наповнюйте небо!», так само, як не посміла посадити для своїх богів дерево пізнання добра і лиха та заборонити їм їсти плоди цього дерева... Ось так змагаються між собою Бог з людиною, і хто б міг сказати, котрий з них ліпший творець?..

Рукотворні боги безсоромно панують над століттями, насміхаючись над часом та ненаписаними законами плоті земної, а людина... бідна людина – Боже творіння, з праху взяте і в прах перетворюється... Скільки несправедливості!

* * *

Столяр Марко вирізав його з цинкового листа, з великою майстерністю вирізав його, саме з такою майстерністю виріже пізніше бляшаного півня і поставить його кукурікати на місяць і зорі на дашку криниці Петрі Завоя.

Найбільше клопоту мав з деревом, дубом скельним, з якого мусів витесати хрест для Бляшаного Христа.

Єреміє Драгобан вивів його на Черлену Дуброву і вказав йому на кривий, зігнутий в три погибелі скельний дуб.

— Цей кривляк навіть на дрова для вогню не годиться, ось які мойми на ньому, — пробував переконати Єреміє Марко.

— Я саме з цього дуба хочу, а ти з нього мусиш витесати, — не погодився Єреміє.

— Ну, тоді теши собі сам хреста з нього! — розсердився Марко.

— Не реться, Марку. Якщо не хочеш тесати, то й не теши. А я завтра поїду до Андрія Рошки у Свинний Потік, і той витеше такого хреста, що ти й не бачив ніколи.

Почувши про Андрія Рошку, який хвалився, що такого майстра немає на весь Марамориш, Марко пом'якшав.

— Заплатиш мені подвійну ціну, то витешу.

— Заплачу подвійну... Чому б не заплатити?..

Марко поскородив потилицю і взявся до роботи.

* * *

Зовсім інше діло з іконописцем Устимом... Той погладив його бляшане тіло, а опісля з великою майстерністю та задоволенням почав малювати закривавлені руки та ноги, підреберну рану, пшеничне волосся та небесні очі, затає-

ну усмішку в кутику губ. Усмішку, яка прощає всім усе. А опісля – терновий вінець. Так, і терновий вінець, який, здавалося, ось-ось проб'є цинковий лист...

Хай говорить, хто що хоче, але Устим був надзвичайним творцем, справжнім артистом – маестро! Також Устим розписав і церкву села.

Священник Лісандру найняв його за тисячу пенгів після того, як один іконописець зі Львова запросив три тисячі, а інший – з Ужгорода – навіть не хотів розмовляти з ним без п'яти тисяч.

– Гей забагато, синку, гей забагато! Тисячу пенгів?! Гм, гей забагато... дійну корову зовсім з телятком можна придбати за сто з чимось пенгів, а ви, Устимочку, просите тисячу, та це ж десять корівок. Подумайте, навіщо вам десять корів?.. Не знаю, чи вмістяться у вашому подвір'ячку...

– Ви, панотче, здається, забули про фарби, масло та інші речі, на які я витрачу половину грошей. Так що шукайте собі іншого живописця. А я, ось, даю вам від себе сто пенгів, бо я православний християнин і часто проходжу через ваше село, то колись зупинюся і помолюся Богу у вашій церкві.

– Ти не запалюйся так, синку! Даєш сто пенгів – Бог да прийме! Значить, розпишеш церкву за дев'ятсот пенгів. Дивись, маєш тут чотириста, а решту віддам, як закінчиш роботу. Давай, від завтра берися за роботу! – простяг панотець Устимові гроші.

– Тоді завтра куплю в Сігетграді все, що потрібно, – сказав задоволено Устим.

– Помагай Біг, синку! – благословив його отець Лісандру.

Устим купив у місті все, що треба було, і почав роботу з молитвою та постом, але не будь-як, а за правилами

візантійського живопису: у вівтарі він написав Божу Матір у молитві за православних християн і святих ієрархів, а також Василя Великого, Григорія Богослова та Івана Златоуста – авторів трьох православних літургій.

На іконостасі він намалював кілька рядів ікон, починаючи знизу і догори. Спершу зобразив царські ікони Спасителя Христа і Божої Матері, а зліва від ікони Спасителя, в тім же ряду зобразив ікону святого Андрія Первозванного перед його подібним на букву Х хрестом, бо церква була із храмом святого Андрія Первозванного. Праворуч від ікони Діви Марії зобразив ікони Святих Юрія Змієборця (верхи на білому коні, що проколював списом дракона, рятуючи таким чином Силенський замок на Ліванській землі від цього переслідника) та святого великомученика Дмитра Фессалонікійського, який загинув за віру, пробитий списками. Зобразив його у вигляді римського вояка зі списом, бо цей святий є одним із найбільш шанованих святих у християнській традиції. У середньовіччі він сприймався як патрон військової справи і лицарства поряд зі святим Юрієм Змієборцем.

Ці два святі були найближчими для християн, бо дні, в які празникували їх, були пов'язані з традиціями вівчарства.

У день святого Юрія люди віддавали своїх овець вівчарям, а восени, у день святого Дмитра, повертали їх додому.

Ці два свята були радістю для місцевих жителів, які вміли святкувати й погуляти не на жарт! На дияконських дверях зобразив святих воїнів, як називають архангелів Михаїла та Гавриїла, а на царських дверях – сцену Благовіщення: Діву Марію та Архангела Гавриїла, коли той приніс їй чудові новини. Устим зобразив Архангела в русі, подібним до вірного слуги, сумлінно виконуючим місію, яку доручив йому Господар неба і землі, і всього, що є на світі.

ОПОВІДАННЯ ДРУГЕ

МАРІЦА

Маріца спочатку не була «Маріцею – Курдеф’єр», ні Маріцею Петрі Зивоя, навіть Маріцею не була... а Маріцікою, Цікою, Ікою: «мамина Маріціка», «бабина Ціка», «тетина Іка»...

Батька не мала.

Коли почала ходити до школи і навчилася читати по складах, то прочитала у своєму свідоцтві про народження:

Прізвище: Кодряну

Ім’я: Маріца

Стать: жіноча

Дата народження: місяць... день...

Батьки

Прізвище батька: –

Ім’я Батька: –

Вік батька: –

Прізвище матері: Кодряну

Ім’я матері: Аніца

Вік матері: 28 років

Три rischi поруч із прізвищем, ім'ям та віком батька... для кожної рубрики по рисці – три прямі, чорні та загадкові, як саме життя, рисочки.

– Воно так зазначається у свідоцтві про народження. Поруч батькових даних – рисочки. Ось дивись, у моїм свідоцтві, – добула Аніца з-поміж різних паперів своє свідоцтво. – Дивись: Прізвище батька – рисочка; ім'я батька – рисочка; вік батька – рисочка, саме так, як і в твоїм свідоцтві, воно так записується!

– А в бабусинім свідоцтві теж так записано? – поцікавилася Маріца.

– Аякже... тільки вона, бабуса Докіца, заронила кудись своє свідоцтво.

– Мамо, а тоді де мій батько?.. Всі діти мають батька...

– Твій батько, Маріціко, пішов далеко в чужину на заробітки, але повернеться, побачиш...

Що інше молода двадцятидворічна матір могла відповісти своїй дитині, яку народила шість років тому?

Мабуть, вона і не брехала, мабуть, і справді чекала батька Маріци...

Очевидно, він пішов на заробітки і пообіцяв, що повернеться... А може бути, що й не обіцяв... Певно, навіть не відає, що у нього є дочка... Або Аніца навіть і не знає, хто Маріцин батько...

Можливо, можливо, можливо... Оте вічне МОЖЛИВО, яке огортає все в нерозгадану таємницю.

– Як звати його, мого батька? – наполягала Маріца.

– У нього дуже гарне ім'я, скажу тобі його іншим разом, а тепер іди бавитися з дітьми!

* * *

Аніца не встигла сказати Маріці гарне ім'я того, кого вона любила і який став батьком її дитини.

Пішла до небес, до Бога: «Де немає болю, ніякого зітхання, жодної сльозини, тільки свята утіха»...

Принаймні так сказав панотець, а бабуся Докіца, втираючи сльози кутиком хустини, тихо кивала головою і хрестилася.

З тих пір Маріца, коли чула чоловіче ім'я, яке їй подобалося, думала, що, може, так звали її батька...

«У нього гарне ім'я», – причувалися їй слова матері.

Після смерті Аніци Маріца побачила свідоцтво про народження своєї подружки-ровесниці Ілянки Дорофтей, з якою бавилася у ляльки з ганчірок.

Маріца попросила її, і та показала своє свідоцтво про народження, в якому поряд прізвища батька було написано: Дорофтей, поряд імені батька – Гаврило, а поряд його віку – 24 роки.

* * *

Вона мала п'ять різних імен, окрім Маріци, Маріціки, Ціки, Іки та інших зменшувально-пестливих.

П'ять прізвищ – п'ять «неофіційних особових імен, якими середовище індивідуалізувало та охарактеризувало її», але вона звикла до них, мов до свого власного імені.

Отримала їх, мов на тарілці, а це не лихо, – часто думала Маріца, тому що життя людини складається з кількох періодів, з кількох частин, які зазвичай не мають нічого спільного одна з іншою. Тоді можна вважати, що вони були прожиті різними людьми, і вона була здивована тим, що всі ці люди були нею самою – однією людиною.

Спочатку її прозвали «Маріца з квітів».

Начебто гарне прізвисько, якщо за ним не приховувалось би знущання, презирство, байдужість...

«З квітів» – це означало бути нічиєю і всіх, хто тільки тебе захоче: як квітка, що росте біля дороги і яку зірве, хто захоче. Неважливо, що в тебе є мати, неважливо, що в тебе є бабуся, тітка, якщо в свідоцтві про народження поруч прізвища, імені та віку твого батька стоять чорні загадкові рисочки. Тоді ти, дитино, нічия і всіх – «з квітів», «з кропиви», «з-під тину», «байстрюк», «безбатченко», «бахур», «байстря», «барбос», «босяк», «плюгавець», «паскудник», «мерзотник», тобто ніхто! Ось, хто ти! Але тоді Маріца була надто маленькою, щоб зрозуміти все це.

Опісля була «сиротиною» – Маріцею-сиротиною.

Але для цього потрібно було, щоб померла її мати Аніца, щоб люди перейменували її з «Маріци з квітів» на «Маріцу-сиротину».

Тепер вона була сиротою.

Такою ж квіткою, тільки ще більше нічиєю і ще ближче до дороги, ще доступнішою для будь-кого.

Але її захищало слово «сиротина», її захищала Господня заповідь: «Не пригнічуйте сиріт»...

Що так важко погладити дитину по голові, пожаліти, хоч і не зовсім широко, попестити, як собачку чи сусідського котика, коли ти проходиш її подвір'ям?..

Звичайно, це неважко!

Неважко простягнути кусок хліба, цукерку чи «копійчину».

Неважко зітхнути і промовити: «Бідна сиротина».

Подеколи тобі хочеться смикнути її, потягнути за вухо чи примусити прислуговувати собі, хоч Господь сказав: «Сироти мої, і я помщуся за них»...

Але на землі живуть не тільки люди, а й нелюди, які не бояться Слова Господнього.

Після «сиротини» Маріца стала «Маріца Курдеф'єр».

Після того, як її гуртом згвалтували вісім німецьких солдатів.

Ні, вони ні в чому не винні!

Німецька армія була цивілізованою армією, її солдати були добре підготовлені, добре освічені, витончені, елегантні – лицарі, які не крали, нікого не били і не гвалтували.

Вони поводитися, як господарі, які панували над селом, і все належало їм, навіть і Маріца-сиротина, якій ледь сповнилося п'ятнадцять років...

– *Dieses Mädchen hat einen eisernen Kuchen!*² – ревів німецький командир. – *Ich sollte es erschießen. Er verführte und entehrte acht Bundeswehrsoldaten*³.

Опісля вона зневажила та обезчестила й самого командира...

І він не розстріляв її за це, як не розстріляли її і солдати звільняючої армії за те, що кохалася з німцями.

Не застрелив її ніхто, тільки з Маріци-сиротини вона стала Маріцею – Залізною Гузицею, фашистською шльондрою, червоноармійською шлюхою, сільською курвою!

Пізніше прийшов Петря Зивоя, якого прозвали Петря Гидул, тобто Петря поганий, невродливий.

І справді він був невродливим.

Невродливим, високим, сильним і наївним... З випуклими очима, з великими вухами, волосатий, як ведмідь, з руками, якими можна би заховати сонце...

² Ця дівчина має залізну гузицю! (нім.).

³ Треба б її розстріляти, бо вона спокусила і обезчестила вісім солдатів німецької армії (нім.).

Він перейшов через пагорб із сусіднього села, як і всі хлопці та одружені чоловіки, що прагнули тілесних задоволень.

Бо в обіймах Маріци забували про все!..

Він прийшов до неї, і вона стала його шлюбною жінкою, стала Маріцею Петрі Зивоя.

Опісля прозвали її «босорканею» – Маріца-босорканя, але їй було байдуже до всього і всіх...

Маріца була гарною, гарною і сумною, як ангел, прогнаний з грішного раю, – з раю найгірніших зпоміж грішників, як осудив її кожен за своєю совістю та грішними ділами...

Одні кидали вину на її долю, інші звинувачували немилосердну війну, а інші просто махали рукою і зневажливо промовляли якесь там прислів'я, як, приміром: яблуко не падає далеко від яблуні.

«Гріховодниця, як і її мати Аніца та бабуса Докіца, що переспали зі всіма мужчинами села, наплодили покидьків, а курва тільки курву може привести на світ...» – такими словами «шанували» її жінки села, а мужчини тільки зітхали, пригадуючи, як тримали її голе тіло в своїх обіймах, як відчували її молоді, тверді й гарячі груди з малиновими сосками...

Байдуже було мужчинам до того, якими були мати та бабуса Маріци...

Чи були курвами, чи ні... Одні з них кохалися також з її матір'ю Аніцею, а інші, найстарші, але ще в силі, – навіть з її бабусею Докіцею.

Після смерті бабусі Маріца не замикала двері на ключ.

Заходив, хто тільки бажав, кохався з нею, а потім відходив задоволений, як задоволеною zostавалась і вона, тримаючи в руці пом'яту банкноту.

Але не в банкноті річ, а в тому, що вона таким чином мстилася жінкам, які ненавиділи її.

З кожним чоловіком, який потрапляв у її ліжко, Маріца почувалася чимраз сильнішою – найсильнішою жінкою села.

Ночами кохалася з молодими хлопцями, вуграстими на обличчя, з фронтовиками, яким набридли власні жони, товсті та неміті, від яких вічно тхнуло потом і золою, із вдівцями та старими неодруженими бараберами – одним словом, зі всіма, хто переступав поріг її хати, а вдень йшла в ліс, де було тихо і безлюдно, де ніхто не кричав за нею: «Агі на тя, звийо!..», чи: «О, йде курва!..».

Ліс заспокоював її своєю зеленою тишею, дарував їй пісні пташок, кришталевий дзюркіт потічка, шелест листя...

Саме серед лісу, на Котовій Полянці, зустріла Кирила Соломонара, який повів її вгору, аж поки не опинилася понад зеленими лісами, де край зеленого плаю дрімала його хатина, покрита дубовими чорно-зеленими від дощів та моху драницями.

Він був першим, з яким відчула справжнє задоволення і щастя, яке з'єднує мужчину і жінку.

Увійшов своєю плоттю в її плоть, своєю душею в її душу, наче у храм несповнених досі бажань.

Він носив її на крилах задоволення та щастя, летів понад горами, понад зеленими хрестами ялин, понад темними заспаними лісами, понад долинами та глибокими прірвами, понад зеленими полонинами та льодовиковими озерами, понад потоками, річками та джерелами, понад хуторами та селами, схованими серед букових лісів, понад її селом, де всі жінки її ненавиділи, а чоловіки входили своєю плоттю в її плоть бездушно, жорстоко, нервово, з

неприхованим страхом, ніхто з них не зміг подарувати їй такі моменти екстазу, носити її на крилах щастя, як носив її він.

Коли вона запитала, скільки йому років, він погладив її волосся і гірко посміхнувся.

Вони лежали голими на ведмежім хутрі, а в печі палав вогонь, тріскали приємно смерекові дрова, вистрілюючи іскрами, а полум'яні язики змішувалися в яскравих обіймах і, перетворюючись на дим, зникали крізь димар.

Хоч надворі був теплий літній день, в хаті теж не було холодно, але Кирило запалив вогонь, шепочучи слова, відомі тільки йому, ніби кроплячи ними полум'яні язики, виконуючи якийсь дивний, давно забутий ритуал.

– Усе, що нас оточує, створено з вогню, води, повітря та глини... – мовив Кирило, побачивши її здивування, мабуть, запитувала, чому він розпалює вогонь серед літа.

– Вогонь є Божим обличчям, він дає людям силу і зцілює їх від усієї безпорадності.

Коли Маріца хотіла запитати повторно, скільки йому років, він поцілував її і знову поніс на крилах щастя понад горами, зеленими хрестами ялин, темними заспаними лісами, долинами, глибокими прірвами, зеленими полонинами, льодовиковими озерами, потоками...

Пізніше, в одну новомісячну ніч, він поведе її роздягнену, як і сам, до прогалини, на краю якої дзюрчало маленьке джерельце, ніби напоюючи величезного столітнього явора, і помис її обличчя, шепочучи якусь дивну молитву до знаних тільки йому сил.

– У цьому місці дуже рідко бувала людська нога. Тут у непарні місяці року, в новомісячні ночі людина відновлюється, набирається сил, відроджується... Запам'ятай це!.. – пояснив їй Кирило, ніби хотів відповісти на її запи-

тання щодо його віку, яке поставила йому під час їхньої першої зустрічі.

— Але скільки б не відновлювалася, скільки б не відроджувалася і набиралася сил, наша плоть є тільки покривалом душі, яке дано нам при народженні, і настає час, коли воно більше не може служити нам. Тому людина повинна бути готовою залишити своє тіло в будь-який момент, бо воно створене з глини і в глину перетвориться. А душа — від Господа, і повернеться до Господа, щоб отримати, можливо, інше покривало — небесне. Але маленька частинка наших душ залишається тут, на землі, тому у всьому, що навколо нас, живуть душі забутих предків, так само, як будуть жити наші душі, спостерігаючи за життям наших нащадків. Це теж не забудь!

* * *

Колись люди звали його Кирилом Розбійником, але це давно було, мало хто й чув про нього, бо люди людьми — забувають все: як добре, так і зле...

Маріца чула від своєї бабусі Докіци про розбійника Кирила, який покинув «обкрадати серед білого дня подорожніх людей, вбивати купців, красти коней...» і став Божим чоловіком.

Протягом кількох років світ забув розбійника Кирила, мало хто з людей пам'ятав його, але багато з них почули про Кирила Соломонара — святого чоловіка з надприродною силою, який робить людям добро і тримає владу над вітрами, хмарами, дощем, грозами, громом, а також над всіма хворобами і навіть смертю.

— Люди завжди роблять з мухи слона — люблять перебільшувати, вигадувати різні казкові розповіді, творити легенди і міфи, — сказав їй Кирило.

— Я не був убивцею, ані злодієм серед дороги, так само як зараз не є святою людиною. У мене немає надприродної сили, і я не маю ніякої влади над явищами природи, у мене немає повноважень над хворобами, тим паче смертю. Я смертний, як і всі люди, тільки мені вдалось відкрити деякі таємниці природи, і живу я в гармонії з нею. Це все!

«Скільки б йому років?», — думала Маріца, дивлячись на його біло-сизе волосся та білу коротко стрижену, завжди доглянуту бороду, завдяки якій він не був схожий на жодного із святих преподобних мужів, ані на молдавських воевод.

Його руки та ноги, як і все тіло, були міцними, і хоча не хотів признати, що має владу над явищами природи, Маріца бачила одного разу, як він, тримаючи ножа в руці, відігнав грозу, що надходила на село.

«Можливо, не хоче мене лякати...», — подумала Маріца.

— Я народився внизу, в селі, в якому народилась і ти, і легінив, коли твоя бабуса була маленькою дівчиною. Знаю її добре, бо дружив з її батьком, твоїм прадідом Григором Кодряну, а твоя прабабця, Маріцею її звали, була найгарнішою дівкою села... Коли дивлюся на тебе, мені здається, що бачу її. Григір був сином багатого газди Драгомира Кодряну і Стани, дочки Штефана Негрі, який походив з роду мараморських воеводів, але одружився з твоєю прабабцею Маріцею, дочкою бідних людей Івана та Палаги Потисян, які прибули в наше село з потойбоку Тиси. З цього подружжя на голову твого прадіда впали всі лиха, бо Драгомир, його батько, і чути не хотів, щоб його єдиний син з газдівського плеча та з воеводського коліна одружився з убогою дівчиною — дочкою якогось «пройдисвіта», що ходив у латаних штанах та свиті.

Щоб помститися синові, Драгомир прогнав його з дому, а все своє майно: ниви, поля, сади, хату і гроші, залишив, через нотариша, монахам з монастиря, що на Жолудьовім Березі. А ті, мов сини Диявола, а не Господа, прийняли, повернувшись спиною до Григора, Маріци та маленької Докіци.

Штефан Негря, дідусь твоєї прабабці, хотів дати йому велику суму грошей, яку Григир, мабуть, і прийняв би, але Штефан почав дорікати внукові, що той осоромив його воєводський рід і газдівський рід свого зятя Драгомира та одружився на такій, що навіть у любаски йому не годилася.

Почувши це, твій прадід відмовився від грошей, чим вельми потішив Штефана Негрю, який після того хвалився усім, що його внук Григир не загубив свого гонору, бо, ади, відмовився від грошей...

Усе ж таки Штефан віддав гроші своїй дочці Станці, яка давала їх крадькома, щоб не знав Григир, твоїй прабабці Маріци.

* * *

Маріца щотижня піднімалася стежкою, яка вела до хати Кирила Соломонара, святого чоловіка, який очищав її тіло, забруднене нечистими руками великої кількості мужчин, її односельчан.

Кожного разу Кирило носив її на крилах задоволення і щастя, знову летів з нею понад горами, понад зеленими хрестами ялин, понад темними заспаними лісами, понад долинами та глибокими прірвами, понад зеленими полонинами та льодовиковими озерами, понад потоками, річками та джерелами, понад хуторами та селами, схованими серед букових лісів, понад її селом, де всі жінки

її ненавиділи, а чоловіки входили своєю плоттю в її плоть бездушно, жорстоко, нервово, з неприхованим страхом...

Опісля розповідав їй про своє минуле, про молоді роки, про минуле її прадіда і прабабусі та про минуле їхнього села.

Очищена Маріца поверталася в долину, в село, щоб знову забруднитися обіймами інших мужчин.

Навіщо їй треба було отих брудних обіймів?..

Сама не знала... Мабуть, така вже її доля, щоб насолоджувати своїм молодим дівочим тілом божевільні бажання мужчин, які переступали поріг її оселі.

Мабуть, якщо б Кирило просив її, щоб не приймала нікого, вона б його послухала, але він ніби навпаки заохочував її, щоб приймала у своє ліжко чим більше мужчин.

Здавалося, що всі ті мужчины переливали свою енергію, свою силу в її тіло, а вона носила ту енергію, ті сили в ньому, піднімалася стежиною до піднебесся і дарувала їх Кирилові, коли той входив своєю плоттю в її плоть.

Соломонар не тільки не просив її не приймати інших чоловіків, а почав навчати, як поводитися з ними в ліжку, головню з тими, які не були справжніми мужчинами ні у її, ні у власному ліжку.

І ось відразу євреї Йосифко, якого всі чомусь звали «Паршивцем», на відміну від інших євреїв, яких звали на ім'я, побачив, що добре продається «Анасон»⁴, мигдаль, сироп з м'яти, а також жінки почали годувати своїх мужів качиним м'ясом та півнячими печінками.

Деяким з них Маріца приносила від Кирила муки з дикої коноплі, в яку той додавав трохи порошу з рогів Божого Волика та різного сім'ячка. І ось так мужчины

⁴ Горілка настояна на анісоні.

почали приходити до неї не тільки, щоб насолодитися її молодим тілом, а й щоби вилікувати свої недуги.

* * *

– Одного дня, і той день недалеко, прийде до тебе твій суджений і стане твоїм чоловіком – твоєю парою перед людьми. Прийде з-поза горба, за який ховається сонце, ти не бійся йти з ним. Він стане батьком твого сина, теж перед людьми... Але тобі суджено кохати іншого, якого тобі доля присудила...

Маріца хотіла щось відповісти, але Кирило поставив їй палець на уста:

– Долю конем не обійдеш... Він стане батьком твого сина!

* * *

– Я наймився служити до боярина Стана, який мав двір по той бік Тиси – в Грушовому, але мав багато маєтків і по цей бік ріки, тобто на «нашому боці», як кажуть люди. А кінець Сігетграда, біля дороги, яка веде до Сукмарю, мав стайні з породистими кіньми, найбільше з них крадені, але про це знав тільки я і боярин Стан. Ємануїл Стан – так звали боярина. Я мовчав, бо отримував добру симбрію⁵, у чотири або, може, навіть у п'ять разів вищу за інших конюхарів, – почав розповідати одного дня Кирило. – Гроші тримав у нього, бо він позичав з добиндою⁶, а це збільшувало мій капітал. Але якраз в той час я полюбив гарну дівку з Діброви – Калину Бойкову. Ми хотіли побиратися, але коли я почав вимагати від боярина свої гроші, щоб збудувати собі

⁵ Симбрія – зарплата.

⁶ Добинда – процент.

хату, завести сяке-таке господарство, той почав крутити, що мої гроші він позичив, свої тримає в банку, і таке-сяке, сюди-туди – ще трішки почекай... І так перекладав з одного місяця на інший, аж поки не минув цілий рік.

Але боярин мав свої плани щодо моїх грошей. І якось послав мене з п'ятьма кіньми до свого друга, здається, двоюрідного брата, Йозефа Братського, який жив аж поза Ужгородом, в Оноківцях, щоби нібито продати їх. А сам пішов до команданта шандарів і замельдував, що я украв у нього п'ятеро коней і втік з ними до Ужгорода. Знайшлися й свідки, яким я признався, що планую крадіжку. Я не дійшов до Тячева, коли мене наздогнали шандарі, правда я й не спішив, і заарештували. Опісля відбувся суд, і мене засудили на п'ять років. За кожного коня по рокові... Скоро після того боярин Стан запланував інше діло. Його не задовольнило моє ув'язнення на п'ять років. Мабуть, боявся, що коли вийду, то прийду по його душу. Саме тому задумав, щоб мене застрелили вартові під час втечі. Вартові, один з них – Штефан Юрка – домовився із в'язнем Василем Джурджом, щоб той під'юдив мене тікати разом з ним. Буцімто його брати підкупили вартового – і дорога до волі вільна! Я навіть не відав, що мене хотіли затягнути у пастку і застрелити, але замість мене вартовий застрелив свого співучасника, а я опинився на волі.

Про це я дізнався пізніше, коли вартовий Штефан Юрка, будучи на смертному ліжку, висповідав свою душу отцеві Хортику і благав, щоб отець шукав мене і попросив прощення в його ім'я, так само і від сім'ї Василя Джурджа, якого застрелив, поплутавши зі мною.

* * *

– Сьогодні ми розлучимось назавжди – «навіки віків, амінь!», як у тій пісні, – посміхнувся Кирило. – Від завтра забудь стежину, яка веде до моєї хатини. Забудь назавжди!

– Чому? – запитала здивована Маріца, відчувши в душі несказанну гіркоту.

– Завтра прийде той, що має прийти, – твій суджений, твій чоловік перед людьми. Прийде за тобою з-поза горба, за яким ховається сонце. Ти не бійся, він покличе тебе, а ти піди з ним, а я прожену всі прокльони, які висять над твоєю головою.

Чорнокнижник запалив в одній тарілці, навколо якої горіли свічки, щось подібне до солі і почав промовляти голосно:

– Сили землі і неба, духи вогню, сонця і вітру, слухайте мої слова! Знищіть усі прокльони, які висять над головою раби вашої Маріци! Гори вогнем і згори все лихо! Сонце, віджени всі недолі! Вітре, розвій всю ненависть! Хай неспокійні душі знайдуть мир вічний! Сили землі і неба, духи вогню, сонця і вітру, покрийте рабу вашу миром і спокоєм, вповийте її душу у любов...

Опісля сказав їй:

– Коли перейдеш до нього, хай твої двері будуть відкритими для всіх мужчин, як і дотепер, поки не станеш матір'ю... Час від часу приходи на мою могилу, яка буде ось тут перед хатою, і допомагай людям усім, чим я тебе навчив, бо ти отримаєш сили, про які навіть не можеш собі уявити...

В ту ніч кохалися востаннє, і Маріца знову літала на крилах щастя та екстазу понад зеленими хребтами полонин...

* * *

– Тобі являється дорога, яка веде через горб, ось дивись сам! – вказала стара Ксеня рукою на карти.

Петря Зивоя навіть не глянув на них, нібито не йому гадала ворожка, нібито не про його дорогу йшла мова.

Сидів похмурий, відсутній, дивлячись у землю.

– Кінець дороги на тебе чекає твоя наречена. Вона найгарніша від зеленої весни, найсвітліша від вранішнього сонця, найвеселіша від барвистої веселки, її бажають всі мужчини, але вона стане тільки твоєю!

«Чого тільки не скаже ворожка за кілька монет», – міркував Петря, за якого не хотіли вийти навіть найбідніші та найубогіші дівки села.

– Багато чого дійте до твоїх вух про неї, але ти не вір! В одно вухо най зайде, а крізь друге най вийде... Я прожену від тебе хворобу, віджену від тебе ревності, – сказала ворожка, і взяла мітелочку з васильку, намочила її у свяченій воді і почала бризкати навколо нього, роблячи знак хреста зі сходу на захід, шепочучи:

*Хвороби нечисті, хвороби брудні,
Йдіть у пустелі!
До Петрі не приходьте,
Не до нього прилипайте,
До його голови,
До його думок,
До його серця,
До його душі,
До його тіла!...
Йдіть в далекий край –
В пустелю, в якій немає живої душі,*

*В пустелю вогняну,
В пустелю льодяну,
Петрю забудьте,
Петрю обминайте,
Іншого собі шукайте!*

Опісля Ксеня запалила три свічки і заставила Петрю промовити три рази молитву «Отченаш».

Хтозна, якими силами володіла ворожка Ксеня, яку силу мали її слова, але Петря Зивоя не ревнував Маріцу жодного разу.

* * *

– Ти підеш зі мною? – запитав Петря Маріцу, але запитання пролунало мов наказ.

– Піду! – відповіла Маріца.

– Від кого просити твоєї руки?

– У мене немає нікого, – відповіла Маріца.

– Я теж сам, – вишкірився Петря, після чого додав: – Прийду завтра з возом і заберу тебе до себе.

– Чому завтра? Забирай мене тепер. У мене немає багато речей.

І Петря взяв її таки тоді, в той вечір...

Вівчар Шандор Кукул, що з Маріциного села, часто говорив Петрі про дівчину, яка за малу ціну приймає мужчин «межи свої стегна», де вони почуваються, як «на дев'ятому небі», саме тому він і пішов до неї. Але Петря згадав слова старої ворожки...

– Не маєш багато лахміття, – посміхнувся Петря, коли ранком дійшли до його хати.

– Не маю, – відповіла Маріца. – Але маю гроші. Багато грошей!

Петря тільки присвиснув з подиву, коли Маріца простягла йому повен міщук грошей.

Після трьох місяців став одним з найзаможніших господарів села.

Уже не йшов лісорубити з бесагами на плечах та сокирою в руці, а возом – бо, слава Богу, у нього аж три пари коней!

Найняв своїх котішів⁷, своїх робітників, вже, ге-ге, став кіроном⁸, тільки додому приходив рідко. Але така доля всіх лісорубів з гірських сіл.

А Маріца вночі не закривала двері.

Першим насмілився постукати у її вікно Єреміє Драгобан.

Коли вона вийшла до нього надвір, той почав читати грішного апостола, що він таке... що він сяке... що...

Маріца не дала йому договорити, а схопила за руку і потягла до хати.

Роздяглася і стала голою перед ним.

При місячному світлі, яке лилося крізь шибку вікна, Єремієві здавалось, що перед ним стоїть мармурова статуя якоїсь богині.

Оторопілий опинився в ліжку в її обіймах, але не він її кохав, а вона його. Так, як не кохав його ніхто й ніколи...

Після Єремії стали заходити й інші мужчини...

Маріца приймала всіх.

⁷ Котіш – конюхар.

⁸ Кірон – наставник.

ОПОВІДАННЯ ТРЕТЄ

ЄРЕМІЄ ДРАГОБАН

– Дивись, Петрью, бо Єреміє Драгобан заходить частенько до тебе в гості, а найбільш, коли тебе нема вдома... – багато разів насмілювалися казати люди, які працювали з ним, але той відмахувався рукою від їх слів, наче від мух. А хтозна, чи не проганяв лихі думки.

Він знав одне-єдине: «Багато чого дійте до твоїх вух про неї, але ти не вір! В одно вухо хай зайде, а крізь друге хай вийде»... Може, оте Ксєнине відганяло від нього хворобу ревнощів:

*Хвороби нечисті, хвороби брудні,
Йдіть в пустелі!
До Петрі не приходьте,
Не до нього прилипайте,
До його голови,
До його думок,
До його серця,
До його душі,
До його тіла!...
Ідіть у далекий край,
В пустелю, в якій немає живої душі,*

*В пустелю вогняну,
В пустелю льодяну...*

І «Петрю забували, Петрю обминали, іншого собі шукали!», бо інакше, як би зміг Петря вилізти на горище хліва і заснути спокійним сном у свіжоскошеному сіні, коли, повертаючись однієї ночі додому без відома Маріци, побачив постать, яка наближалася крадькома до його дому.

Заховавшись за товстий стовбур яблуні, упізнав Єремію Драгобана.

Піднявся на горище і ліг в запашне сіно безмежно гордий і задоволений:

– Яким би не був оцей Єреміє Драгобан зі всіма своїми маєтками, грішми та золотом, зі всією своєю маржинкою, землею, слугами, та не має того, що маю я – Маріцу! Бач, все до мене йде бідолаха шукати того, чого не має. А я до його жінки не піду ніколи... Бо в мене є Маріца!

Заснув щасливим, а ранком, навіть не зайшовши до хати, щоб не розбудити Маріцу, повернувся на роботу.

«Мабуть, Маріца втомлена, хтозна скільки сидів Єреміє», – подумав Петря.

* * *

Іншим разом застав його в хаті. Ледь починало смеркати.

– Доброго вечора, Петрю! – вклонився Єреміє і скоро додав: – Рад, що застав тебе вдома!

«Це я тебе застав у моєму домі, а не ти мене. Але я не баную», – подумав Петря, хоч промовив зовсім інше:

– Доброго вечора! – вклонився Петря і потис міцно по-дружньому руку Єремії, немов хотів дати зрозуміти, що він добре знає, що той шукає у його хаті.

Єреміє зніяковів:

– Може, ти, Петрю, питаєш себе, що я шукаю у тебе вечором?

– Ге, – махнув рукою Петря. – Питаюсь, не питаюсь, яка різниця? Ти, мабуть, і сам скажеш, раз уже прийшов...

– То я бістош⁹ скажу! Бо за тим я й прийшов, щоб тобі сказати. Хіба ні? – запитав підбадьорений Єреміє.

– Ти, Маріцо, не гай часу, а подай нам пляшку горілки і наріж сала, – попросив Петря жінку, яка вертілася коло печі.

– Сала хай наріже, а горілки... ось у мене... якраз при собі... Я прихопив з собою пляшку горілки з гірких черешень. Моя жінка тільки цю горілку п'є...

– Якщо так, то вона, певно, сподобається і Маріці, – засміявся не без натяку Петря.

Єреміє гиркнув, кашлянув у кулак і почав переводити бесіду на інше:

– Я прийшов до тебе, ну, як тобі сказати, хочу зробити з тобою один торг.

– Торг? Зі мною?! – здивувався Петря.

– Так, з тобою, тобто з вами...

– Що за торг?

– Чесний торг. Вигідний і для тебе, і для мене, і для села, і для Господа Бога, хвала Йому, Всевишньому, – перехрестився Єреміє з такою богобоязливістю, що навіть і в ченців не побачиш того, нібито Господь, відколи сотворив світ, чекав цього моменту, щоб Єреміє зробив вигідний для нього торг...

– Якщо так, тоді я впевнений, що ми поторгуємо по-газдівськи, – посміхнувся Петря, наливаючи в чарки міцну горілку з гірких черешень.

⁹ Бістош – певно.

– Інакше і не може бути! – посміхнувся хитро Єреміє, а потім запитав: – А газдиня не п'є?

– Як не п'є?.. П'є, чому б їй не пити?.. Маріцо, ходи і випий з нами чарочку, – попросив її Петря.

Маріца підійшла, поставила на стіл тарілку з нарізаним салом та ковбаскою, дві цибулини та півхлібини, загорнутої у білий рушник.

Узяла чарку, поклонилося до них і пригубила.

– Я, Петрю, ади ось тут – перед вашою хатою, на роздоріжжі, хотів би поставити

розп'яття Господнє, – промовив Єреміє і замовк.

Петря з Маріцею теж мовчали.

– Саме тут, Петрю, на роздоріжжю край села, перед твоєю хатою.

Петря продовжував мовчати.

– Василь Габор уповів мені, що отой моріжок, що стоїть зеленим острівцем на роздоріжжі, на якому я б хотів поставити розп'яття, колись належав твоєму дідусеві Григорію Живої. Він косив його.

– А звідки мені знати, я не косив на тому місці ніколи, і навіть не пам'ятаю, щоб батько колись косив, – нарешті сказав Петря.

– Ну, ти не проти, щоб поставити саме на тому місці розп'яття? Або якщо хоч, назви ціну і я викуплю його в тебе, – впевнено сказав Єреміє.

– Та що ти?! Сохрани мене, Господи, від такого! – перехрестився Петря.

– Тоді торг закінчено. Можемо й алдамаш¹⁰ випити, дай наливай!

¹⁰ Алдамаш – могорич.

Петря налив у чарки і вони випили, цього разу без Маріци, яку ні одному не спало на думку пригостити.

Після того, як Єреміє відійшов, Петря довго мучив собі голову: навіщо хоче Драгобан ставити розп'яття, і саме тут, перед його хатою.

Що за гріхи мучать його душу?

Спочатку хотів про це поговорити з Маріцою, але передумав.

Ліпше ні!

Він не міг про це говорити з нею, після того, як...

Але тут щось дивне, мабуть, пов'язане з розбагатінням Єремії, який за кілька років з убогого хлопа, зараз чи не жебрака, став заможним газдою.

Та ще і яким газдою! Гейби боярином!

Бо на місці, на якому стояла двокімнатна бухенька-солон'янка, тепер височів білий розкішний будинок, наче палац, оточений різними клітями, шопами, сараями та стайнями.

Сам нотариш, який тягся з боярського роду, не мав стільки добра, бричку перед ворітьми, три слуги.

А землі...

Скільки землі накупував Драгобан, може, й сам загубив їй рахубу...

* * *

Про швидке розбагатіння Єремії Драгобана гомоніло ціле село, але ніхто не знав чогось певного.

Старі баби клялись, що Єреміє продав свою душу чортові, а діди розповідали внукам то про скарби опришка Олекси Довбуша, які знайшов Єреміє, то про комору гайдука Григорі Пінті, якого народ прозвав Хоробрим.

Чоловіки в Алуновій корчмі за чаркою говорили про якийсь розбій, який трапився на дорозі, що вела через Герен до Петрови, а далі – до Вишав та до Борші.

До вух Єремії доходили щодня різні плітки, але це навіть не дратувало його.

І чого б він мав непокоїтися через якихось там злидарів, які не мають роботи і вигадують собі різні небилиці... А все це через заздрість.

Йому заздять, що він ще вчора був убогим, як і вони, а сьогодні – один із найбагатших господарів усієї околиці.

Та то тільки жебраки пліткували про нього, бо порядні господарі не мають часу на це. Вони зайняті іншими справами, так само, як і він не мав часу на дурниці, починаючи з тієї ночі, коли вийшов з мішком красти курей у єврея Клауфмана.

Але курник хоронив здоровий псяра Чепі, який не допускав нікого до своїх крилатих курей.

Для Чепі Єреміє мав доброго гостинця – грудку мамалиги, замішану з дрібненькими уламками скла.

За годину Чепі мав віддати Богові душу, бо як душа тварини, так і душа людини – Божі вони, і до Бога повертаються, а Єреміє мав повернутися додому з кількома курми в мішку.

Його дід Аксінте був відомим курокрадом, звідти і їхнє прізвисько – Піряники.

Мало хто вже й пам'ятав це прізвисько, відколи Єреміє став багатцем. Усі звали його Драгобаном, тобто грошолюбом по-волоськи.

Але в ту ніч Клауфмановому псові не було призначено зустрічі зі Всевишнім, як і курям з його курника, які залишилися з невідкритими шиями.

Зовсім інша доля чекала їхнього ката...

* * *

Клауфман – заможний купець, який тримав кілька крамниць у Сігетграді, дізнався прямо від команданта поліції Тотга Лайоша, що 12 квітня 1944 року, на одній з конференції, яка відбулася в Мукачеві, піднялось питання про виселення закарпатських та угорських євреїв до гетто.

Клауфман сподівався, що після другого Віденського арбітражу, який відбувся 30 серпня 1940 року, коли до складу Угорщини відійшла Північна Трансильванія, що він, як і всі марамороські євреї, заживуть знову, як і колись – перед 1918 роком.

Щасливі мрії євреїв розвіялись скоро після 13 вересня, коли появилось нове законодавство, а разом з ним і антиєврейська політика, яка діяла на всій угорській території.

– Дивись, бо для вас, євреїв, наступають важкі часи. Усі проти вас: жандарми, поліція, адміністрація, усі! – сказав Клауфману Тотг Лайош.

– Що робити? – запитав найбільше самого себе Клауфман.

– Захитай в надійне місце все, що маєш: економії, золото, дорогоцінні речі, все треба заховати! – порадив йому.

Другого дня Клауфман запитав свого друга Гаррія Маркуса, де би знайти надійніше місце для їхніх дорогоцінних речей.

– Не знаю, – знизив той плечима. – В бортаві дуби, в землю, в скелі, не знаю. Сам не знаю...

Клауфман дивився на Маркуса і не знав, про що той верзе.

Він його питає про надійні місця, а той говорить йому про дуби, скелі та землю...

– Не гайте часу, не гайте, а поспішіть, бо документ про ваше виселення до гетто вже підписаний заступником державного секретаря Лазлом Бакі. Поспішіть, це все, що можу вам порадити, – казав своїм друзям євреям Тотг Лайош.

Клауфман, порадившись зі своїми людьми Янкілем Федштейном та Марком Сконбергом, вирішив насправді закопати свої гроші та золото серед лісу, що буяв на Черленуй Дуброві, під старим кривим горуном, якого, був упевнений, люди з села не будуть рубати, бо кожен шукав прямих дубів для будівлі, а для зими, щоби топити в печах, люди заготовляли буки та граби.

Саме під таким горуном закопали євреї свої скарби, а разом з ними і свої серця, бо недарма говорив Спаситель Христос, в якого вони не вірили, що «там, де ваш скарб, там і серце ваше!».

Але не тільки серце, а й душа зі всіма почуттями, зі всіма думками, зі всім єством, інакше оці три євреї не витримали б усіх катувань, яких завдавали їм у «монетирії» – місці, куди приводили євреїв для катування, поки ті не зізнавалися і не вказували місця, в якому заховали свої гроші та золото.

Ці три не вказали!

Але якщо б і вказали, то кати не знайшли би нічого під горуном, що ріс серед Черленуй Дуброви.

* * *

Єреміє Драгобан, тоді ще Єреміє Піряник, підкрадався до курника Менделя Клауфмана, наче хитрий лис, без страху, без жодних хвилювань, тільки з однією єдиною думкою, щоб мав завтра, чим нагодувати сім'ю, тобто свою дружину, дочку та двох лінивих бахурів, великих ненажер.

Але, що це?!..

Хтось його попередив, хтось забрав йому товар прямо з-під носа, і, напевно, отруїв і собацюгу, бо Єреміє не почув жодного гавкоту.

Постать з мішком на плечах віддалялась без жодного перепону.

Але...

– Цього не може бути! – прошептав здивований Драгобан. – Навіщо Менделеві красти власних курей?

А що інше могло сидіти в голові курокрада, як не кури?..

– А якщо в мішку не кури?! – майнула інша думка в його голові.

Він, як і всі люди, знав про те, що «Гіклер хоче спаздерити усіх євреїв».

«Та хай їх паздерить, бо, ади, як розбагатіли», – махнув рукою Єреміє, і не даючи собі справи, вирушив слідом за Менделем, на якого кінець села, на роздоріжжю, перед хатою Петрі Зивоя, чекали дві постаті.

Єреміє при місячному світлі впізнав Янкіля Федштейна та Марка Сконберга.

* * *

Долари! Долари! Долари!

Багато доларів!

Цілі купи доларів!.. завитих обережно в гумові мішки, закриті в бляшаних ящиках з-під халви... Так само, як і золоті монети, персні, ланцюжки, сережки та інші дороговці, одним словом, скарб!

Великий та цінний скарб, який зібрали за своє життя три людини, став в одну мить власністю однієї людини – власністю Єремії Драгобана.

* * *

– Ви чули, що Єреміє Драгобан хоче прямо отут, на роздоріжжю, поставити розп'яття Христове? – запитав Петря Зивоя Василя Габора.

– Та чув, – відповів той. – Хоче, щоб 'Суса розписав іконописець Устим, який розписав церков.

– Та де він знайде іконописця? Вже пройшло десять років, відколи той розписав церков.

– Та кажуть, що Устим-іконописець був на війні разом зі Штефаном Мігнею, а Мігня зустрівся з ним недавно в Сігетграді. Каже, що той відкрив фотомайстерню на Жидівській вулиці. Єреміє послав Штефана наймити його.

– І що, наймив? – запитав Петря, а потім додав. – Та де не наймив – за гроші і ведмідь танцює.

– Та ні, не в грошах річ. Іконописець відповів Штефанові, що гроші були і будуть, а розп'яття – то святе діло!

Петря не відповів нічого.

– Святе діло з грішними грішми не зробиш, – посміхнувся Штефан.

– Гм, – гмикнув і собі Петря.

– Єреміє, певно, хоче відкупити якісь гріхи...

– Усі ми грішні, – зітхнув Петря.

– Та воно так і є – всі ми грішні, але не всі розбагатіли за одну ніч. Цей хоче розіпнути Христа удруге. Прямо тут, на роздоріжжі, перед нашими хатами.

– Навіть не знаю, що вам відповісти, – знизив Петря плечима.

– Ви молоді і не пам'ятаєте... Мабуть, і на світі вас ще не було, коли на Герені Йон Мігалка напав на кочію з грішми. Убив візника і всіх жандармів та й утік зі всіма грішми. Через кілька днів його зловили, навіть частину

грошей повернув їм. На допиті признався, що на це його намовив Аврамко Гуз, який тримав корчму на Ділу. Дав йому їсти-пити без грошей, навіть простив йому борг, за який Мігалкові треба було відкряяти клаптик землі. Переконав його жид напасти на кочію і обікрасти, а гроші поділити наполовину з ним. Половину, яка припадала Мігалкові, мала зістатися у Аврамка, який прийнявся зробити Мігалку багатим, щоб ніхто не помітив, як той розбагатів.

«Не таке велике діло вкрати гроші, але потім треба вміти скористатися ними, щоб ніхто не дав собі справу, що ти злодій», – так сказав йому Аврамко. А Єреміє не зумів зробити цього, бо хто може стати так відразу – ні сіло, ні впало – з піряника вушивого заможним господарем, паном, боярином...

– А що трапилося з Мігалкою? – запитав Петря.

– Мігалку засудили на смерть разом з Аврамком, який не хотів признати нічого... Гроші – шістдесят тисяч форинтів, які Мігалка віддав Аврамкові, він клявся, що віддав їх, не було знайдено. Король виписав амністіцію для Мігалки, і його засудили на ціле життя, а Авраамка повісив на подвір'ю Сігетградської в'язниці Балі Мігаль – місцевий кат, хоча сігетградські євреї обступили в'язницю, вимагаючи, щоб не страчували його.

– Єремію не повісить ніхто, – задумано промовив Петря.

– Еге, хтозна... – зітхнув Габор, а потім додав упевненим голосом, наче промовляв якесь пророцтво: – Настане черга і на Драгобана, знайдеться і на нього суддя і кат, бо все, що для нас є тайним, для Господа Бога є явним!

– Воно так є, сусіде, але поки бідна людина добереться до Господа, святі не дають спокою жити.

– Воно так було здавна, так є і сьогодні, і так буде, поки світ світом!

Сусіди розійшлися з тим, з чим і зустрілися, бо звідки їм знати, як розбагатів Драгобан, а, до речі, навіщо їм знати, адже від них не взяв нічого – ні не перекосив, ні не переорав, а що хоче ставити хреста на роздоріжжю, хай ставить.

Хрест – святе діло!

* * *

Бідний Мендель Клауфман помер від тифу в концтраційному таборі Аушвіц-Біркенау.

Марка Сконберга було застрелено в Україні разом з іншими його товаришами під час втечі з-під нагляду поблизу Бандеровки, де їх було заслано копати окопи.

Повернувся тільки Янкіль Федштейн – в'язень за номером 378564.

На тиф захворів і Янкіль, але йому вдалося перебороти смерть, а з травня 1945 року, коли концентраційний табір Аушвіц-Біркенау було звільнено, до кінця вересня лікувався в одній з лікарень поблизу Мюнхена, після чого повернувся до місця, в якому закопав свій скарб, а разом з ним і душу, серед лісу, що буяв на Черленуй Дуброві, під старим кривим горуном.

* * *

Скоро після війни Єреміє Драгобан почав скалити зуби на багатство.

У неділю 6 травня 1945 року, коли всі православні християни святкували подвійне свято – Воскресіння Господа нашого Ісуса Христа, а також і Святого великомученика Юрія Побідоносця, бо вже так припало, щоб християни

святкували «Великдень та Юрія разом», а старому священнику Лісандру припало співати то «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що в гробах, життя дарував!», то «Побідоносний великомученику Юрію, моли Христа Бога, щоб спаслися душі наші!»...

Християни з великою побожністю хрестилися, схиливши голови до ікони Святого Юрія Змієборця, який верхи на білому коні проколював списом «шаркань», рятуючи замок Силенський від «нехарі». Бо хоч сьогодні Великдень і прихожани з радістю в душах відповідали на священникове «Христос воскрес!» – «Воістину воскрес!», хоч відчували, як воскресає в їхніх душах надія, співаючи: «Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що в гробах, життя дарував!», хоч храм церкви був Святого Андрія Первозванного, але вони зі щирим серцем молилися гучним голосом: «Побідоносний великомученику Юрію, моли Христа Бога, щоб спаслися душі наші!». Бо святий Юрій разом зі святовеликим мучеником Дмитром Фессалонікійським, який загинув за віру, проколотий списами, що його іконописець Устим зобразив у вигляді римського вояка з ратищем, були найближчими для їхніх душ, бо дні, в які празникували цих святих, були пов'язані з традиціями вівчарства.

У день святого Юрія люди віддавали своїх овець вівчарям, а восени, у день святого Дмитра, забирали їх до дому.

Ці два свята були радістю для місцевих жителів, які вміли святкувати й погуляти не на жарт.

А тепер ось ще й Великдень: «Їж, душе, пий та веселися!».

Окрім святих справ, Великдень, як і Юрія, мали свої обряди і звичаї. По-перше, всі православні християни та

представники інших віросповідань – свідки Єгови та юдеї, які почали повертатися додому, мали бути присутніми біля церкви – від немовлят до старожилів, які через вік уже ледь перебирали ногами.

Для цього у великодну суботу газди приготувляли цебрики, а газдині обпарювали їх сухими польовими квітами та різним зіллям, щоб усі могли добре випарити зморені працею тіла. А в неділю ранком, як мужчини так і жінки, одягали чисті рускі¹¹ вишиті сорочки, поверх яких надівали реклики¹² чи вовняні светри, і направлялися до церкви – жінки в сукнях нямиских¹³ та платах¹⁴, обуті в шкіряні постільці чи лакові топанки¹⁵, а чоловіки – в гатьох¹⁶ або будьошних надрагах¹⁷, взуті в хто що мав: шкіряні або гумові постולי, чи військові, добре навксовані чоботи...

Кожна «фамелія»¹⁸ несла з собою великодний куш¹⁹, виплетений з молодих, пофарбованих червоною фарбою гілок лози чи верби, накритий рушником, на якому чемні руки газдинь вишивали червоними нитками хрест і великоднє «Христос Воскрес!».

А всередині...

Господи святий, скільки добра вміщалося в той куш!

По-перше, не було коша без гарно виплеканої паски, добре загниченої і випулітерованої²⁰ шкварком солонини

¹¹ Руска сорочка – українська вишиванка.

¹² Реклик – безрукавка.

¹³ Нямиска – багатокольорова (з квітами).

¹⁴ Плат – опинка, фартух.

¹⁵ Топанки – полуботинки.

¹⁶ Гаті – гачі.

¹⁷ Будьошні надраги – штани-галіфе.

¹⁸ Фамелія – сім'я.

¹⁹ Куш – кошик.

²⁰ Випулітерована – лакована.

та великим шовдором, а вже потім слідували «черлені єйця», грудка сиру, грудка масла, ковбаска, шмат солонини, пляшка вина, а далі – кожен, за своїм розумом, що мав, те і ставив.

Після Служби Божої, коли священник покропив кошики, люди бігли додому, їли свяченого, відпочивали трошки, а потім поверталися до церкви, де на «цвинтари»²¹ діти, дівки та легіні гралися у великодні ігри та різні забави.

Понад селом лунали дівочі голоси:

*Ференце, Ференце,
ци-с посіяв зеренце?*

А легіні відповідали їм:

*Ні-м посіяв, ні-м косив,
Бо ня засць укусив...*

Награвшись досхочу Ференца, починали грати Мак.

Ставши колом по дві дівчини поряд, співали, танцюючи:

*«Соловію-сватку,
Ци-с бував у садку,
Ци-с бував, ци-с чував,
Як орют на мак?»*

Хлопці відповідали, імітуючи руками згадані в пісні весняні землеробські роботи:

²¹ Цвинтар – тут: подвір'я церкви.

*«У садку я бував,
Я бував і чував,
Як орют на мак.
Ось так, ось так,
Орют на мак...»*

Далі дівчата питали:

*«Соловію-сватку,
Ци-с бував у садку,
Ци-с бував, ци-с чував,
Як сіють мак?»*

А хлопці відповідали:

*«У садку я бував,
Я бував і чував,
Як сіють мак.
Ось так, ось так,
Сіють мак...»*

Далі дівчата питали, як коплять мак, а потім, як жнуть, молотять, віють, і нарешті, як продають, а хлопці відповідали, співаючи, на всі запитання.

Коли їм надокучала і ця гра, починали грати Зельмана. Дівчата поділялися на дві групи, які ставали одна навпроти другої і, співаючи, почергово кланялись одна одній:

*«На добрий день, Зельман,
На добрий день, єго брат,
На добрий день, Зельманова,
І вся його родина».*

Друга група запитувала:

*«На який ґрунт, Зельман,
На який ґрунт, єго брат,
На який ґрунт, Зельманова,
І вся його родина?»*

Перша група відповідала:

*«На шляхоцький ґрунт, Зельман,
На шляхоцький ґрунт, єго брат,
На шляхоцький ґрунт, Зельманова,
І вся його родина...»*

Далі перша група запитувала знову:

*«На який ґрунт, Зельман,
На який ґрунт, єго брат,
На який ґрунт, Зельманова,
І вся його родина?»*

А друга відповідала, що їде на ґрунти – «столярський», «мельницький», «дяківський» і т. ін., а коли заявить, що їде на «панський ґрунт» сватати панну, тоді перша група радо співає:

*«А ми панну маємо,
На панський ґрунт даємо.
Іди здоров, Зельман,
Іди здоров, єго брат,
Йди здорова, Зельманова,
І вся його родина.»*

А друга відповідала:

*«Бувай здоров, Зельман,
Бувай здоров, єго брат,
Бувай здоров, Зельманова,
І вся його родина».*

І так гралися до вечірні, а після вечірні – до самого вечора, коли хлопці «управляли» дівчат додому.

І так тривало всі три великодні дні.

А в той перший післявоєнний Великдень парубки мусіли вкосичувати березовими гілками ворота, головню в хатах, в яких проживали Дьордії – Юрії. Бо «Юра тай Дьорді –тото саме імня», – пояснювали старші молодим, а дівчата співали:

*«Сидить Юра коло мура,
А я коло него,
Який Юра дуже файний,
Пушла-бем за него...»*

У ту великодну неділю отець Лісандру продовжив проповідь, бо мусів віддати Богові Боже – великодну службу і молитви до святого Змієборця Юрія, а кесареве кесарю – похвалити Червону Армію, яка визволила православний народ з-під фашистського ярма:

– Господь Бог осоромив зухвалі мрії лиходіїв та розбійників, і тепер ми бачимо, як вони несуть грізний викуп за свої зlodіяння. Ми з упевненістю і терпінням чекали цього радісного Господнього дня, дня, коли Господь виголосив Свій праведний суд над найлютішими ворогами людства та православної віри...

Люди слухали із задоволенням і це, бо хоч війна не наробили багато шкоди, як в інших селах і містах, але на фронті воювали зараз всі парубки та молоді чоловіки, які поверталися додому покаліченими – безрукими, безногими, контуженими, а багато з них бозна чи й повернуться...

* * *

Петро Фешко старався слухати уважно Службу Божу, але його думки почали бродити то Корнетами, де бачив гарні дуби, а йому, якраз треба нову возарню²² робити, то Прицаринками, де ще не виорав ниву, то жолобами, де бачив гарну пашу²³ для овець. А відтак почав думати про далекого родича Єремію Драгобана, внука його двоюрідного брата Аксінти Драгобана, якого всі прозивали Курокрадом: «Хоч і великий помийняк, злодій-курокрад, як і його дід і батько Валерій, якого вбили волохи на ділі, коли спіймали на крадіжці барана, але християнську справу можна зробити і подати йому милостиню, бо, ади, в мене дві паски, а шовдор, слава Богу, великий, ще уділю йому яєць, ковбаски, сала, сиру, хай буде і в нього свято... Бідний краде, бо не має що їсти, – заступився думкою за нього, але скоро передумав: – Не має що їсти, бо лінивий. Хто коли бачив його працюючим?!»

Але в ту мить Петрові здалося, що снить...

Почали виходити з церкви на цвинтар, щоб панотець посвятив їхні коші, а на воротах цвинтаря показався ніхто інший, як Єремій Драгобан зі своєю дружиною Флорікою, дочкою та близнюками.

²² Возарня – дровітня.

²³ Пашу – пасовисько.

Мабуть, навмисно запізнились, щоб усі їх побачили. А це вдалося їм, бо, окрім великого коша, накритого скатертиною, купленою в магазині, люди здивувалися з їхнього одягу. Якщо Флоріка з дочкою були одягнені по-купецьки – в зеленого кольору сукнях, у волоських бундіцах²⁴, завиті у панських шерінках²⁵, взуті в лакові чобітки, то Єреміє з близнюками – у чорних шкіряних куртках, в штанах-галіфе, взуті в німецькі чоботи зі шнурками. Серед газдів у газдівському врочистому одязі виглядали, наче вовки серед отари овець.

«За вовка промовка, а вовк на цвинтар лізе...», – здивувався Петро Фешко.

– Христос воскрес! – почувся голос отця Лісандру.

– Воістину воскрес! – загорланив басовим голосом Драгобан, щоб стати у центрі уваги всіх християн.

Отець Лісандру глипнув на сім'ю Драгобанів і почав святити великодні коші, дивуючись, що, крім старого нота-риша Чіча, він не бачив нікого взутого в німецькі червоні шнуровані чоботи «Bürger», які йому так подобалися, але були не по його кишені, а ці, дивись, учора – гопака-бося-ка, а сьогодні – в німецьких чоботах...

«Звідки в нього взялися гроші, адже минулого тижня пробував продати в когось украдену пилу, а сьогодні зодягнений, як пан?...», – не переставав дивуватися Петро Фешко.

– Дивися, так одягаються місцеві гешефтарі²⁶ та контрабандисти, – промовив котрийсь із християн.

– Ходить цвинтарем, як Павел Мотогна по сигітському ярмарку, – додав інший.

²⁴ Бундіца – довгий кожичок.

²⁵ Шерінка – хустка.

²⁶ Гешефтар – спекулянт.

– Ге, Павел – бандит, а цей пустий голодранець, – втрутився у бесіду інший.

– Не знати, що голодранці не ходять у нових шкіряних куртках?

– Тихо, люди, вам не соромно гомоніти, наче в корчмі? – посварила одна зі старших жінок.

«Дивись, як випулили на мене огарі²⁷! Думаєш, що вперше бачиш мене... Стривайте, стривайте, побачите, хто такий Єреміє Драгобан!»

* * *

Відтоді Єреміє Драгобан почав одягатися, як люди, котрі правили чорним ринком, займалися небезпечним перевезенням солі й будівельного дерева через кордон невідомими дорогами, як люди, що будь-коли готові до мандрів, спекулянти та валютники, які довго не сидять в одному місці.

Хоч і не був ні спекулянтом, ні контрабандистом, навіть не перепродавав нічого, і не займався обміном валюти, Єреміє, кілька разів мав нагоду дати всім зрозуміти, що він добрий друг з бандитом Павелем Мотогною, який тримав у руках хліб і ніж цілої сигітської торгівлі.

Відразу голос Єремії став суворим і важким, вимовляв слова, наче кидав камінням, почав просвердлювати поглядом усіх, з ким ставав на розмову, і всі його рухи стали певними, надто певними, безсоромними, наче хотів всім довести, що він є господарем села, так само, як його друг є господарем міста...

Увечері Єреміє зайшов до корчми.

Люди затихли чи то з подиву, чи з поваги, тільки корчмар, який наслухався за ціле післяобіддя про Драгобана

²⁷ Огарі – очі (зневажливо).

та його одяг, хитро посміхнувся і промимрив: «Убери пня та має ім'я».

Єреміє наблизився до шинквасу, а бідний Алун не знав, як звернутися до нього, іншим разом налив би йому півдеці²⁸ дешевої «Шлібовіци», та йди з Богом до ста чортів! А тепер, як звертатися до нього... Газдо? Пане? Та вже ліпше казати «пане», бо не зодягнений по-газдівськи... Але скоро передумав і почекав, щоб Єреміє почав першим.

– Доброго вечора, Василю! – вклонився поважно Єреміє.

– І тобі так само! – відповів корчмар.

– Дай мені ладу²⁹ токайського вина.

– Зараз спущуся у беч³⁰ і винесу.

– Ха-ха-ха... Як бачу ти хоч нас усіх напоїти, чи не так, Єреміє?! – розреготався напівп'яний Ілько Цилюнишин.

– Я з тобою, Ільку, не пив і не буду пити, – зі злістю, але спокійним голосом відповів Єреміє.

– То ти зі мною, гнидо, чи я з тобою?!

– Мели, що говориш, Ільку, бо побануєш...

– Овва, болить мене голова, ще й коліно і нога... Що мені зробиш? Гушнеш³¹ ми воли з моста чи біціглі³²?.. Але в мене ні волів, ні біціглів... Хіби ми украдеш кури?..

– Дивись, Ільку, бо рот сраку б'є!

– Та я б тобі свою сраку не дав би й поцілувати... Ха-ха-ха! – реготав Цилюнишин.

Усі присутні розреготалися, бо нікому не подобався Драгобан, тим більше тепер, коли удавав із себе пана.

²⁸ Півдеця – п'ятьдесят грам.

²⁹ Лада – ящик.

³⁰ Беч – підвал.

³¹ Гушнути – трунути.

³² Біціглі – велосипед.

– Ще скажи одне словечко і...

– І що?! – крикнув Ілько і підвівся з-за столу.

– Оце! – відповів Єреміє, витягаючи з кишені куртки револьвер.

– Газди! Припиніть! – крикнув Іван Оленюк.

– Хіба я почав? – знизив плечима Єреміє.

– Нічого, нічого, Єреміє, заспокойся, не бачиш, що він п'яний? – звернувся до Єремії Оленюк.

– А хіба тобі, Іва', здається, що я не спокійний? – промовив суворим голосом Єреміє, ховаючи револьвер. – Я спокійний, ось зайшов купити токайського, бо в мене завтра гості – Павел Мотогна зі своїми, а оцей лізе під ніс...

Почувши про Павла Мотогну, люди перестали посміхатися, бо ніхто не хотів мати справу з бандитами. Навіть сам Ілько, здається, протверезів і присів за стіл.

* * *

У понеділок, після Томиної Неділі, Єреміє Драгобан повернувся з Сігетграда в бричці, запряженій двома породистими кіньми, а через тиждень Дьорді Білаш та Ілько Опріш найнялись служити до нього – два газди, які кілька тижнів перед тим були набагато багатші від Єремії.

– Мой, газди, ви оцапіли, чи що трапилось з вами? – запитав Ілько Циліюнишин Дьордія Білаша.

– За гроші і ведмідь грає, – посміхнувся Білаш.

– Гори душі таким ведмедям, що грають під Драгобанову флуєрку³³, – махнув рукою Циліюнишин.

³³ Флуєрка – сопілка.

* * *

Єреміє Драгобан міг давно стати газдою, вибратися в люди, як говорять в народі, але він відмовився від такого щастя, ще коли був молодим парубком.

Тоді коли знаходився на роздоріжжі життя, а доля змусила його вибирати між гарним і поганим, між багатством і убогістю, між Флорікою Івана Штевка та Гафіцією Петра Бледі...

Вибрав Флоріку, вибрав красу, а разом з нею і вбогість.

«Побралися дві недолі...», – жаліли їх люди.

*Оженився пелехатий
Та взяв кострубату,
Ой, не вміли газдувати,
Запалили хату...*

Заспівав, наче на лихо, на їхньому весіллі Олекса Лемик, який намагався сватати Флоріку.

– Нічого, почнемо з ложки й миски, і якось виберемося в люди, – радів Єреміє, що має гарну дружину.

Але краса в'яне, минається, а убогість – вічна...

Багато із заможних газд села почали з «ложки та миски», але Єремії та Флоріці, чомусь не вдалося.

– Не вміють бідні, не вміють..., – говорили в селі, жаліючи молоду пару.

– Упало на них прокляття Гафіци...

– Так, так, Гафіца ходила до якоїсь ворожки, аж до Мойсійова, а та прогнала добробут з їхнього подвір'я...

– З якого подвір'я?..

– Ні кола, ні двора... – пліткували про них.

І справді, навіщо Єремії подвір'я?

Дві-три курки кудкудакали округ малої хатини, а поросятко кувікало з голоду, прив'язане до еперки³⁴.

Іншої марги в Єремії не водилося, зате діти народжувалися одне за одним – рік і дитина!

Аж тринадцятеро народила Флоріка.

«Щастя, що помирають, інакше з убогого дійшов би до жебрака...», – міркував Єреміє, а діти як приходили на світ, так і відходили, щоб не турбувати убогість нещасних батьків. Залишали місце майбутнім братам і сестрам, які мали появитися на світ.

Нарешті два хлопчики та одна дівчинка залишилися живими і вирости на радість і клопіт батькам. З хлопців не було ніякої хосни.

– Високі до неба, а дурні, як треба! Одну сліпу курку не вмієте вкрати! – сварив їх Єреміє, коли люди ловили їх біля своїх курників.

Хоча були близнюками, Єреміє Йоасафа називав «старшим сином», а Афанасія – молодшим, хоч і сам не знав, котрий з них першим появився на світ.

Дочка Флоріка була спокійною, вродливою, але лінивою, як і її мати, коли вийшла заміж.

Хоч Єреміє і не натішився її красою, яка почала в'янути за першою народженою дитиною, за другою зів'яла, а за третьою пропала зовсім – груди Флоріки опустились до пояса, потовстіла і почала ходити неохайною.

Її тіло більше не приваблювало Єремію, який напивався, проклинав свою долю, але не припиняв робити дітей.

Щасливі ночі, ночі кохання, в яких він шептав на вухо Флоріці, що буде кохати її до смерті, зникли, ніби й не було їх ніколи, стерлися з його пам'яті...

³⁴ Еперка – шовковиця.

* * *

Коли напивався, згадував Гафіцу.

Негарну, але багату – єдину дочку Петра Бледі, яку міг засватати найбагатший парубок села, бо ті, що мають, бажають мати ще більше, а ті, що не мають, не бажають нічого. Мабуть, тому і не одружився Єреміє з Гафіцою, яка гинула за ним, але зате залишив її вагітною і покинув.

– Мой, ти чому залишив її з черевом, якщо не думав женитися? – запитав його Петра Бледя.

– Я був п'яним!

– Тоді чому не пофутив свою матір?! – крикнув розлючений Петря, зловивши Єремію за груди.

– Май уважно з матір'ю, – відповів Єреміє, віддаляючи Петрьову руку.

Коли побачив Петря, як виглядають справи, почав по-доброму:

– Мой, Єреміє, мой, легіню, давай порозуміємось, як люди! Дивись, даю тобі половину свого майна, збудую вам нову хату, зроблю тобі нового воза, куплю пару коней, марги, овець, усе, що хоч, тільки не осором мою старість перед селом. Змилуйся, Єреміє... Після моєї голови залишиться тобі все, все, Єреміє, будеш заможним газдою...

– Не треба мені вашого майна, ні хати, ні воза, ні коней, нічого, – махнув рукою Драгобан.

– Слухай, Єреміє, жалітимеш, бо Флоріка бідна дівчина, як і ти сам. З чого будете жити? Подумай!

– Не підемо до вас позичати мелаю³⁵, будьте спокійними.

³⁵ Мелай – кукурудза.

– Але дитина... дитина ж твоя, ми докажемо це! Я подам тебе до суду і буду судитись з тобою, аж би довелося продати й сорочку з плечей! – почав погрожувати Бледя.

– Спочатку вам треба буде показати, що дитина моя! А вам треба було гадкувати дочку. Після того, як переспала зі всіма легінями села, ви приходите і вішаєте її мені на шию... га?!

– Що ти сказав, гаде?!

– Сказав те, що ви почули, і не смійте піднімати руку на мене, бо моя сильніша за вашу! А що ваша Гафіца стелиться під усіх, це знає все село.

– Хто знає?! – випулив очі Петра.

– Усі! Підіть спитайте Філіпа Грую. Я зловив їх в Бачовім Лазу, в оборозі з сіном. Відтоді ваша «чесна дівка» відпала мені від душі, аж бридко й думати про неї... – махнув рукою Єреміє.

– Єреміє, слухай, Єреміє... – пробував Бледя.

– Більш не хочу чути нічого. Не переходьте мені дорогу, а йдіть до Філіпа, обіцяйте йому все, що обіцяли мені, то, може, й одружиться з вашою Гафіцою, хтозна?

– Філіп одружений, в нього жінка, – промовив тихим голосом.

– І тоді ви подумали, віддати її за Єремію! Бо Єреміє дурень! Бо Єреміє убогий! Бо Єреміє жебрак!

– Та ні, але...

– Але, що?! Ви думаєте, що купите Єремію маржачим хвостом та клаптиком землі?

– Слухай, Єреміє, подумай... я відписую на тебе все, що маю, і буду працювати для тебе, як слуга, тільки не дай осоромити мою старість. Мені вже не треба нічого, моя жінка померла, а я не зумів дівчину усокотити... Даю тобі все, все що маю, Єреміє!

– Я вже сказав, мені не треба нічого!

– Подумай, Єреміє!

– Я вже думав, тепер думайте ви!

– Грішиш перед Господом Богом, Єреміє! Дитина твоя, дитина від тебе...

– А чому не від Філіпа або іншого, чому?!

– Я доведу, що від тебе, і тоді поплатишся!

– Спочатку доведіть.

– І доведу! – сплюнув Петря.

Не довів нічого.

По дорозі зайшов до корчми, до якої дуже рідко заходив, і то в різних справах.

Цього разу замовив собі аж цілу пляшку «Ракії».

Спочатку пив сам, опісля – з лісником Онуфрієм, а наостанок – з ким попало, з усіма.

Пив, скреготав зубами, проклинав Єремію, Філіпа, Гафіцу, дружину, яка померла і покинула його...

Гатив кулаком об стіл і горланив на весь рот:

*Ой мамко моя рудна,
На што-с ня вродила,
В нещасливу пелюночку,
Мамко-с, ня вповила.*

*В нещасливу пелюночку,
У нещасливий купель,
Йду са, мамко, утопити
У велику глубень.*

*Ішов бем са утопити,
Тай долу водою,
Лиш абе-м са не ударив
В камінь головою.*

Опісля знову пив, знову кланявся до всіх, знову гатив кулаком об стіл і знову співав:

*Ой, сива зозулечко,
Де-с ми діла долю?
Я понесла в полонину
Під зелену хвою.*

*Ой сива зозулечко,
Де-с ми долю діла?
Я понесла в полонину
Де-м сама хотіла.*

*Я понесла в полонину,
Де зелена хвоя,
Бо вже тобі присужена
Сіся гурька доля.*

Пішов з корчми з пляшкою в руці, обнявшись з Дьордієм Сферделюком.

Обидва мужчини, добре підпиті, ледь тягнучи ногу за ногою, перейшли на веселі співанки:

*Дай, жиде, горівочки,
Бо грошей не маю,
Та давно я не данцював,
Тепер зачінаю.*

*Та дай, жиде, горівочки
На віру, на віру,
Прижену ти бараника
На Сяту Неділю.*

Йшли, співаючи, до самої церкви, а звідти кожен повернув у свою вулицю: Дьорді Сфердел повернув до

Грицкова мовчки, щоб не розбудити сусідів, а Петра Бледя, співаючи, пішов на Сушман.

Йому навіть на думку не спадало, що може розбудити сусідів, які, мабуть, і не впізнали би його голос, бо він ніколи не був п'яним, і ніколи не співав вулицею, хіба що колись давно, ще парубком:

*Горівочко оковита,
Жиди тя варили,
За столиком яворовим
Легіні тя пили.*

*Та, столику яворовий,
Столику жовтенький,
Бо за тобов п'ють, гуляють
Хлопці молоденькі.*

Зупинився біля кладки через Шушманський Потік, щоб перепочити, і ковтком-другим запити горілку, а опісля затужив, немов видавав останній подих із грудей:

*Ой дивлюся я на потук,
Потук каламутний,
Чо-с ня, мамко, уродила,
Аби-м ходив смутний?*

Вранці Федор Кушнір, коли вигнав воли напувати, знайшов Петра Бледю, напівживого у потоці, мокрого і скоцюрбленого.

Прийшла Гафіца з кіньми і відвезла його на возі додому, а сама побігла за лікарем, але другого дня їй довелося іти за священником, а через інші три дні її батько увійшов у

вічний благословенний спокій, де *немає ні болю, ні смутку, ні зітхання...* Мабуть, у нього на душі й не залишилося ні болю, ні смутку, ні зітхання, бо вилив його, співаючи тієї ночі, коли повертався з Алунової корчми...

Зоставшись сама, Гафіца пішла до Єремії, не відавши, що причиною смерті її батька була зустріч із Єремією.

Застала його самого вдома.

— Чого тобі? – визвірився на неї.

— Може б ти взяв мене... я тепер сама, і все моє, все наше...

— Роздягнися! – наказав їй.

— Навіщо? – запитала тихим голосом.

— Роздягнися! – повторив.

— Єремійчику...

— Або роздягаєшся, або виходь.

Гафіца роздяглася.

Почула в душі гарячу хвилю надії, що нарешті Єреміє візьме її, стане її мужем, а вона його жінкою... Будуть газдами і заживуть у мирі і злагоді, віддалася йому, як ніколи... без страху, без жодного сумніву, з любов'ю...

А він увійшов у неї з брутальністю, наче хотів помститися за її невродливість...

Опісля знову наказав їй:

— Одягайся і йди!

— Куди? – здивувалася Гафіца.

— Куди?.. До себе додому, і більше не приходи!

— Ти прийдеш? – запитала, не розуміючи, що він проганяє її.

— Ні, не прийду!

— А мені, що робити?

— Йди до Філіпа, дай і йому, – розсміявся Єреміє.

Гафіца одяглася і вийшла потихенько, немов тінь.

* * *

– Що мені тепер робити? Що мені тепер робити? – повторяла Гафіца, б'ючи себе кулаками по голові та вимикаючи пасма волосся.

– Заспокойся, дівко, заспокойся, – уговорювала її Мінодора, дружина Філіпа.

Але Гафіца не заспокоювалася, продовжуючи бити себе кулаками по голові і вимикати волосся:

– Що мені тепер робити?..

Філіп утік з хати надвір, хотів втікати і з подвір'я на вулицю, будь-куди, тільки щоби не чути голосу Гафіци.

– Куди шуруєш, помийняку?! – наздогнав його голос Мінодори. – Після того, як обезчестив дівку втікаєш, залишаєш її на мою голову, а сам втікаєш до корчми, щоб упитися, як свиня, і футити котру попаде. Одного дня припну твого дурня, вихорошаю³⁶ тебе, як вепря, лайдаку!

– Що мені тепер робити, що мені тепер робити? – повторяла Гафіца.

– Ну, відповідай їй, нещаснику! Як зумів її насилу футити, так зумій і відповісти, не мовчи, бо ти розколю голову, помийняку...

– Я... я... – хотів щось сказати Філіп, але не знав що...
Та й що міг сказати?!

– Єреміє думає, що я добровільно з Філіпом, не вірить, що Філіп зловив мене і знасилував... Що мені тепер робити, що мені тепер робити?.. Я вагітна, а Єреміє проганяє мене до Філіпа...

³⁶ Хорошати – каструвати.

– Йди, нещаснику, до Єремії! Йди й признайся йому, розкажи йому, як знасилював її, порозумійся з ним, заплати йому...

– Може, не треба, може... – посмілішав.

– Не йдеш до Єремії, тоді йди й повішся, а як не повісишся, то я забираюся з цього дому разом з дітьми.

– Мінодоро...

– Ти, ще тут, помийняку?!

* * *

– Ха-ха-ха! – розреготався Єреміє. – Мабуть, і заплатила тобі, щоб ти клявся, що згвалтував її непорочно.

– Я був п'яним, Єреміє, п'яним, розумієш? Не дав собі справу, що роблю, побачив її в Бачовім Лазі, нікого навкру-ги, і... навіть сам не знаю, що напало на мене...

«Якщо ти був п'яним, то чому не пофутив свою матір?» – пригадалися Єремієві слова Петрі Бледі, коли він так само, як і Філіп, кидав вину на п'янство.

– Ну, якщо був п'яним, то хай буде тобі на здоров'я! – посміхнувся Єреміє.

– Ну, тоді, як буде? – запитав Філіп.

– Як треба, щоби було, залишаю її тобі і кохайтесь здорові!

– Давай, Єреміє, порозуміємось, яюсь...

– А ми вже й порозумілися, – посміхнувся Єреміє.

– Єреміє, може би ти...

– Що я?!

– Може б, яюсь... Може б ти женився на ній, бо інакше не піде з моєї хати, а в мене є дружина, Єреміє, і діти в мене...

– А ось, як... У тебе є дружина... і діти в тебе... Ну, тоді, дороженький Філіпчику, якщо в тебе є дружина, кохайся з нею, не гвалтуй дівок.

Філіп мовчав.

– Ти розклався з нею, а тепер хочеш повісити її мені на шию, щоб потім сміятися з мене разом з цілим селом.

– Єреміє, я клянусь тобі...

– Ану не клянись, заберися з-перед моїх очей! А ще раз появишся, переламаю тобі ребра!

Філіп вийшов.

* * *

– Тихо, тихо, не плач. Заспокойся! – шептала Мінодора, обнявши Гафіцу, наче рідну сестру.

– Що мені тепер робити? – повторювала Гафіца.

– Давай, ходімо, я відведу тебе додому і допоможу тобі обійти маржину, а опісля pomoже тобі Філіп, а якщо Єреміє не захоче женитися на тобі, то Філіп буде тобі слугою все своє життя. А якщо не захоче, я уб'ю його своєю рукою, задушу п'яного, отрую, як пса...

Гафіца заспокоїлася... Заспокоїлася назавжди після того, як народила мертву дитину.

Мінодора змотала її дитину з ганчірок, завилала у парну, і відтоді бідна Гафіца колише ту ляльку з ганчірок, співає їй колискових пісень, годує її своїми грудьми і всім розповідає, що чекає Єремію з торговиці, бо пішов купити їй шлаєр³⁷.

Літом Мінодора виводила її надвір, у леваду під черешню, а через зиму і в сльотну погоду Гафіца сиділа в хаті, сміючись та розмовляючи зі своїм немовлятком.

Одного разу Мінодора купила їй ляльку і поставила біля немовлятка з ганчірок, але Гафіца заридала не своїм голосом і викинула ляльку надвір.

³⁷ Шлаєр – вуаль.

Тепер на Гафіциному подвір'ї господинею була Мінодора, а Філіп – слугою разом з Іваном Корнею та Василем Руцаном, які на відміну від Філіпа працювали за гроші і спали в хаті, де мали свою кімнату, а Філіп змушений був ночувати влітку в stodolі, а взимку у хліві.

– Якщо тобі не подобається, то йди собі – світ широкий. А як ні, то повертайся до нашої хати, – сказала йому відверто Мінодора.

Але Філіп залишився.

* * *

Через роки Єреміє скільки разів проходилиме повз господарство Гафіци, стільки відчуватиме, як невидима рука хапає його за горло і намагається задушити.

Опісля коли повертався до себе, його душа переповнювалась якимось-то незрозумілим сумом, який перетворювався у заздрість, із заздрості – у ненависть, а з ненависті – у дику лють. Адже він міг бути єдиним господарем усього, що залишив після себе Петря Бледя.

Навіть не сердився на Філіпа, не сердився ні тоді, ні тепер, бо не любив Гафіцу, а сердився на свою «дурну голову», як він міг відмовитися від такого щастя, багатства, утіхи...

Але ні, то не він, а Гафіца винна у всьому. Якби кохала його по-справжньому, то не випустила би його з рук, а пішла би до ворожок, напоїла його якимось зіллям, поки не покохав би її...

А відтак єврейські скарби та палкі обійми Маріци Петрі Зивоя заспокоїли його, і він забув про господарство Гафіци, яке дотоді сиділо йому в печінках.

ОПОВІДАННЯ ЧЕТВЕРТЕ

КАЇН ТА АВЕЛЬ

— Хай він цілує мене цілунками уст своїх, бо любов твоя понад вино солодша. Запах пахощів твоїх найзапашніший. Розлите миро — твоє ім'я. Тому дівчата тебе люблять. Тягни мене вслід за собою: біжімо! Цар увів мене в свої хороми. Ми будемо радіти й веселитися тобою, ми будемо твоєю любов понад вино хвалити. Яка ж то насолода тебе любити! Я чорна, але гарна, дочки єрусалимські, немов кеदारські шатра, немов шалманські намети. Ви не дивіться на мене, що я засмагла, що мене осмалило сонце. Сини моєї матері розсердилися на мене, поставили мене стерегти виноградники. Та я не стерегла виноградника мого власного. Скажи мені, о ти, що його моє серце любить, де ти пасеш свою отару, де ти ховаєш її опівдні, щоб я безцільно не блукала, коло отар твоїх друзів... — читав лагідним голосом Афанасіє, син Єремії Драгобана.

Маріца поставила голову на його коліна і слухала з напівзакритими очима, а коли він припиняв читати, вона заохочувала його:

— Читай, ти так гарно читаєш...

— Зуби твої, мов стрижених овець отара, що з купелі виходять. Кожний з них має свою пару, ані одному її не

бракує. Немов кармазинова стьожка, твої губи й твоя бе-сіда мила. Немов розрізане надвоє яблуко гранатове – твої скроні, за твоїм покривалом. Шия твоя, немов Давидова башта, збудована для трофеїв. Тисяча щитів на ній повисло, усе зброя відважних. Двоє грудей твоїх, як двоє оленят, близнят олениці, які серед лілей пасуться. Покиль день дише холодочком і тіні утікають, зйду собі на гору мірри, на ладану горбочок. Уся ти гарна, моя люба, і вади нема в тобі! Ходи з Ливану, о дружино! Ходи, прилинь з Ливану; Поглянь з Амана-верховини, із верховини Сеніру та Хермону – з барлогів лев'ячих, з гір леопардових...

– Який гарний Афанасій! – думала Маріца. – Гарніший за Йоасафа, хоч вони близнюки...

– Ти полонила моє серце, моя сестро-дружино! Ти полонила моє серце одним лиш твоїм оком, однією перлиною твого намиста! Які ж бо твої любові прекрасні, моя сестро-дружино! Які ж бо твої любові хороші! Понад вино! І запах твоїх пахощів понад усі бальзами. З уст твоїх крапле медом, о дружино, мед і молоко у тебе під язиком, і запах твоїх шат, немов запах Ливану. Садок замкнений, моя сестро-дружино, садок замкнений, криниця під печаттю. Твої протоки зрошують сад гранатовий, де овочі препишні, квітучий кипр та троянди. Нард і шафран, пахуча троща й цинамон, усі дерева кадильні. Мірра, алое й усі бальзами щонайліпші. Ти джерело садів, криниця води живої; потоки, що з Ливану ринуть!..

– Спокійний і гарний, гарний і спокійний, мов не син Єремії Драгобана... Хоча його брат Йоасаф, мов те яблуко, що впало з яблуні і повернулося хвостиком до неї – у свого батька вдався, недаремно говорять старожили: який мельник, такий млин, який батько, такий син. Але Афанасій не такий...

– Я скинула з себе одержу: як мені її надягнути? Помила собі ноги: як мені їх бруднити? Мій любий просунув руку через дірку в дверях, і нутро здригнулось у мені. Я встала відчинити любому моєму, із рук моїх закапотіла мірра, з пальців моїх текуча мірра на ручку при засуві. Я відчинила любому моєму, та любий мій уже відвернувся, пішов далі, дух у мене захопило, як він заговорив. Шукала його, та не знайшла вже; я кликала його, та він не обізвався до мене. Знайшла мене сторожа, що круг міста ходить. Вона мене побила, поранила. Здерли з мене плащ мій тії, що доглядають мури. Я закликаю вас, дочки єрусалимські, як знайдете мого любого, то що звістите йому? Що я з любови знемагаю! Чим коханий твій краший від інших коханих, вродливіша з жінок? Чим коханий твій краший від інших коханих, що так закликаєш ти нас?

* * *

– Що, що, що?!.. І Афанасій?! Уб'ю, уб'ю його, як гада уб'ю!.. Своїми руками задушу паскуду!.. – ревів, наче поранений звір Єремїє, кидаючись по кімнаті з кутка в куток під насмішкуватим поглядом Маріци...

Він якраз дізнався від неї, що обидва його сини вирушили його слідами, тобто стежиною, яка веде до хати Петрі Завоя, де забували про всі суєти в її палких обіймах.

– Ха-ха-ха! – голосно розсміялася Маріца.

Єремїє замовк, але не переставав снувати по кімнаті.

– Тобі до сміху, а мені...

– Тобі що?..

– Нічого, – махнув рукою Єремїє.

– Мені дивно, Єремїє, чому ти розсердився тільки на Афанасія? Чому б тобі не убити обох?.. Чому Йоасафу можна ходити до мене, а Афанасієві зась?!

– Маріцо! – підступив до неї Єреміє з руками складеними, мов до молитви. – Маріцо, не приймай їх, благаю тебе, Маріцо, не приймай їх, чуєш...

– Мої двері відкриті для всіх мужчин... В тому числі й для тебе, і для твоїх синів...

– Тільки для них ні, Маріцо!

– Не тобі вирішувати, кого я маю приймати у своє ліжко.

– Я заплачу тобі скільки захочеш, дивись гроші! Долари! – Єреміє засунув руку в черес і кинув на ліжко жмут банкнот. – Бери гроші і більше не приймай їх. Зрозуміла?

– Ні, хай приходять, я прийму їх!

– Тоді моя нога більше не ступить у цю хату!

– Аятебеніколи й не просила приходити, – посміхнулася Маріца.

Єреміє глянув на неї, наче хотів обпекти її, і вийшов, грюкнувши за собою дверима, забувши гроші на Маріциному ліжку.

– У сердитого жебрака порожня торба, – посміхнулася Маріца.

* * *

– Мій коханий для мене, мов китиця мирри: спочиває між персами в мене! Мій коханий для мене мов кипрове гроно в ен-гедських садах-виногородах! Яка ти прекрасна, моя ти подруженько, яка ти хороша! Твої очі немов голу-бині! Який ти прекрасний, о мій ти коханий, який ти приємний! а ложе нам зелень! Бруси наших домів то кедрини, стелі в нас кипариси! – читав їй Афанасій в той вечір, коли вона призналася йому, що його батько теж...

Він розповів їй біблійну історію про патріарха Юду та його невістку Тамару.

Юда мав три сини на ймення Ер, Онан та Шела. Перворідний Ер одружився з чарівною дівчиною, яку звали Тамарою, але він був злим, і Господь Бог вбив його. Тоді сказав Юда до Онана: «Увійди до жінки брата свого, і одружися з нею, і встанови насіння для брата свого»...

Онан знав, що не його буде насіння те. І сталося, коли він сходився з жінкою брата свого, то марнував насіння на землю, аби не дати його своєму братові.

І було зле в очах Господа те, що він чинив, і Господь вбив і його.

І сказав Юда до Тамари, невістки своєї:

«Сиди вдовою в домі батька свого, аж поки не виросте Шела, син мій».

Бо він подумав: «Аби не вмер також і Шела, як брати його».

І Тамара повернулася до батька свого.

І минуло багато років, померла Юдина жінка, і прийшов він одного разу стригти вівці до отари своєї разом з товаришем – Хірою адулламітянином.

Тамару повідомили: «Ось тесть твій іде до Тімни стригти отару свою».

І зняла вона з себе одягу вдівства свого, і покрилася покривалом, і закрилася. І сіла вона при воротах Енаїм, що по дорозі до Тімни. Бо знала вона, що виріс Шела, а вона не віддана йому за жінку.

Побачив її Юда і прийняв її за блудницю, бо закрила вона обличчя своє.

І він збочив до неї на дорогу й сказав:

«Ану, я увійду до тебе!»

Бо він не знав, що вона невістка його. А вона відказала:

«Що даси мені, коли прийдеш до мене?»

Юда відповів:

«Я пришлю тобі козлятко з моєї отари».

А вона відповіла:

«Якщо даси заставу, аж поки пришлеш».

«Що дати тобі?» – запитав Юда.

«Перстень, пояс і палицю, що в руці твоїй».

І він дав їй, і зійшовся з нею, а вона завагітніла від нього.

Тамара пішла, і зняла покривало своє з себе, і зодягнула одержу вдівства свого.

Коли Юда послав козлятко через приятеля свого адулламіянина, щоб узяти заставу з руки тієї жінки, той не знайшов її.

І запитав він людей:

«Де та блудниця, що була в Енаїмі при дорозі?»

Але всі відповідали:

«Не було тут ніякої блудниці».

Вернувся Хіра до Юди й доповів йому:

«Не знайшов я її, а також люди місця того говорили: Не була тут блудниця».

«Нехай візьме собі ту заставу, щоб ми не стали на ганьбу. Ось я послав був те козлятко, та її не знайшов», – сказав зажурливо Юда.

І сталося так десь по трьох місяцях, донесли Юді:

«Упала в блуд Тамара, твоя невістка, і ось завагітніла вона через блуд».

А Юда наказав:

«Виведіть її, і нехай буде спалена».

Коли її вивели, то послала вона до тестя свого, говорячи:

«Я завагітніла від чоловіка, що це належить йому. І сказала: Пізнай-но, чиї то перстень, пояс і ця палиця?»

Впізнав Юда свої речі й сказав:

«Вона справедливіша від мене, бо я не дав її Шелі, синові своєму».

* * *

Афанасій настільки гарно оповідав своїм тихим лагідним, наче ангельським голосом, що Маріца слухала би його день і ніч.

Він був другим мужчиною, який зробив її щасливою.

Маріці чомусь пригадалася перша ніч їхнього кохання з Афанасієм.

Коли вона зробила його мужчиною, його тендітність, крихкість тонкого фарфору ніби впливала з цілого його ества.

Його тіло після першої ночі кохання стало тілом мужчини, справжнього, молодого і сильного чоловіка. Але його незбагненна вражаюча краса походила від гарної голови і трохи блілого обличчя, освітленого теплими, здавалось, іронічними, синіми-пресиніми очима, наче обрамленими синьою тінню.

У ту ніч перед Афанасієм відкрився інший світ, про який він не знав і навіть не здогадувався, що можуть існувати такі відчуття, як кохання з його тілесними насолодами... Відчув, як увійшов тілом і душею в таємний світ кохання, як оволоділа його своїми щирими пестощами жінка Маріца, його мила Маріца!

Їхнє кохання виявилось коротким, але зате було палким, щирим і справедливим...

Афанасій покинув світ не без допомоги рідного брата.

* * *

Після того, як пізнав жінку – вкусив гріха і побував у раю, Афанасіє Чернець, як звали його в селі, тому що багато часу проводив у Грицківському монастирі біля отця Микити, почав шукати тілесних насолод, стукаючи у двері інших жінок. І чимало з них йому відкривали...

Одного вечора постукав у двері Лівії – молодій дружини старого й суворого господаря Кулая Дороша, який ціле літо випасав отару овець на Пелешаті, що аж поза Полянами. Додому повертався тільки осінню, на Святого Дмитра. Але й коли був удома цілу зиму, то не торкався своєї дружини, тому що в нього ще з молодості не було чоловічої сили, а тепер у зрілості й не думав про такі «дурниці».

Лівія, віддана насилу за Кулая Дороша, несла свій хрест, не нарікаючи ні на п'яничку матір, яка продала її, ні на Кулая Дороша, якому не треба було дружини, а тільки служниці на господарстві. Не нарікала навіть на долю, і, мабуть, посивіла би непорочною, неторканою чоловіком, якби не він, Афанасій!

Про це дізнався його брат Йоасаф, і захотілось і йому погуляти з молодницею Кулая Дороша.

Якщо Маріца їх приймала обох, то чом би не прийняла їх і Лівія?

Але молодиця відмовила йому, даремно умовляв її, обіцяв всяку всячину – гори й доли, як кажуть в народі, навіть ставав перед нею на коліна, а далі почав погрожувати:

– Я не можу без тебе, я вб'ю тебе, застрелю, а потім і себе.

– Он як! А я смерті не боюся, ліпше смерть, ніж бути невірною чоловікові, з яким я божилася жити до смерті, – посміхнулася Лівія.

– А з моїм братом, з Ченцем, ти не зрадила вінчаного чоловіка? – запитав, хитро посміхаючись, Йоасаф.

– Ні, – збрехала Лівія.

– Тільки ти не говори мені, що любиш свого Кулая? – трохи не розсміявся.

– Дружина повинна любити свого мужа. Так дано від Господа.

– Не любиш ти його, бо такого, як Кулай, не можна любити.

– Люблю, не люблю, але тебе до себе не пущу.

– Чому? – запитав здивовано Йоасаф.

– Боюся я Кулая, страшно боюся, – сказала лагідно молодиця, щоб збутися залицяльника.

– А йому звідки знати?

– Може дізнатися, може.

– Як?

– Я ще дівка, непорочна...

* * *

З того дня Йоасаф ходив наче обпарений окропом. «Я ще дівка, непорочна...» – постійно причувався йому голос Лівії. Йому здавалося, що кращої за неї немає на цілیم світі... Бажав її якимось дивним бажанням, якого навіть сам не міг зрозуміти – усім своїм тілом, душею, усім своїм еством... День і ніч думав про неї, лягав і прокидався з нею в думці, а цілу ніч мучили його сни, в яких вона не хотіла приймати його...

Він був упевнений, що вона приймає в себе Ченця – його рідного брата...

А тоді чому його не приймає? Що він гірший за Афанасія?

– Е, ні, душечко. Так не буде, я покажу тобі, як відмовляти Йоасафу! – прошептав, крадучись за рідним братом, який прямував до Кулайового господарства, відкрив хвіртку, підійшов до вікна і постукав у шибку.

Незабаром відкрилися двері і біла постать повисла на шийі Ченця.

– Я ще дівка, непорочна... Ану, побачимо, яка ти непорочна...

* * *

– У мене до вас два слова, вуйку Кулай! – зупинив Дороша Йоасаф, коли той повертався восени з отарою додому.

– Якщо так, то говори! – відповів суворо Кулай.

– Е, не так прямо посеред дороги, найліпше зайдімо до корчми...

Кулай рідко заходив до корчми, і то з порядними газдами, а тепер зайде з Драгобановим шмаркачем і почне пиячити.

– Немає в мене часу, небоже, по корчмах плянтати. Якщо маєш зі мною розмову, то приходить вечором або завтра вранці до мене, то й поговоримо.

– Ні, вуйку, до вас я не піду. Я хотів вам щось розповісти про вашу непорочну жінку та мого святого брата!.. Але, мабуть, вас це не цікавить... То будьте здорові! – сказав Йоасаф і хотів іти.

Кулай зловив його за плече.

– Стривай, підемо до корчми!

Кулай погомонів щось зі своїми вівчарями Дмитром Коптілом та Василем Дорюком і подався з Йоасафом до корчми.

Корчмар здивувався, коли Кулай замовив собі горілки, Йоасафові вина, а ще й закуску: сала, шварків, ковбаси, яєшню та огірків.

Кулай був насправді голодним, а також віщувала його душа, що те, що скаже йому Драгобану-шмаркач, не потягне його додому.

Так і трапилось.

Кулай повернувся додому, коли півні почали сповіщати новий день.

І то на прохання корчмаря, якому ранком треба було їхати до Сігетграда.

– Що з вами, Кулаю? – перелякалась Лівія.

Так, вона постійно зверталася до нього на ви.

– Нічого, – пробурмотів Дорош і ліг спати на лаві, навіть не роззувшись.

Лівія хотіла роззути й роздягнути його, але не посміла.

* * *

Кулай Дорош прокинувся після обіду, випив пару горнят капустяного розсолу і подався на Осуй до свого найліпшого цімбора Ілька Лумея, з яким разом легінив.

Коли розповів Ількові, що вимагає від нього, той сплюнув, витер спітніле чоло і прошептав:

– Ти здурів, чоловіче!

Кулай не відповів нічого.

– Ти даєш собі справу, що вимагаєш від мене?..

– Так, ти мусиш допомогти мені!

– Опісля, як би я міг подивитися тобі в очі, чи ти у мої? Ти станеш ненавидіти мене.

– Ні, такого не трапиться, клянусь тобі.

– Клянись, не клянись, але такого не буде, я не торкнуся твоєї Лівії.

– Але мені треба знати, чи вона ще є цілушкою... Чи Драгобану-шмаркач говорить правду...

– А якщо збрехав тобі?

– Поламаю йому ребра!

– А якщо не збрехав?

– Уб'ю Ченця!

– Чому не запитаєш Лівію? Може, признається і не треба буде мені вплутуватися в такі історії.

– Запитаю, завтра при тобі.

– Так і зроби! – сказав спокійним голосом Лумей, впевнений, що жінка признається.

– Добре, чекай мене завтра після обіду...

– Чому не сьогодні вечором?

– Сьогодні не зможу.

* * *

Ілько Лумей ходив, як не свій.

Спочатку взявся курник ремонтувати, бо лисун пробував пхатися за куркою, а дошки вже трухляві. Але чомусь ніби вперше тримав у руці клевець, вдарив по пальцеві, кинув курник і почав дрова колоти, але скоро покинув. А далі пробував гній розмітувати, але чомусь і така проста робота не виходила, як слід.

Раз у раз заходив до хати і випивав по чарці черешнянки, аж поки Одотя не вишкірилася на нього:

– Ти здурів, чоловіче, лигати горівку серед білої днинки, ні полуденок, ні ожоня, а він тинди-ринди...

Ілько махнув рукою, узяв сокиру і подався на вулицю.

– А ти куди, Ільку?

– До ковача, не видиш, що взяв сокиру?...

– Та не будеш ожоняти?

– Ні, я щось не голоден, повечеряю, як повернуся.

Залишив сокиру в коваля, а сам поплентався до Кулая Дороша.

З кожним кроком, який наближав його до Кулаєвої хати, відчував чим сильніше, як бушує кров у його скронях, а серце калатає, немов хоче вискочити з грудей.

Правда, не раз і не два глипав він на Лівію Кулаєву, бо гарна була і лакома, що аж-аж... Але завше відганяв від себе такі думки, бо вона була дружиною його цімбора, а між цімборами таке не годиться...

А тепер, дивись, що задумав сам Кулай, аби він по-пробував, чи його Лівія цілушка.

Чорт побери таке життя!

Навіщо женився Кулай, як неваловшен до жінки?..

Спочатку хотів піти до старої ворожки Гузачки.

Та зможе зробити з будь-якої буляндри непорочну діву.

Опісля хотів покликати дохтора з Коштіля, той може повізітерувати Лівію і сказати, що і як...

Але чому не зробив це сам Кулай? Мабуть, він не хоче, щоби хтось довідався про його неміч...

* * *

Кулай запросив Ілька Лумея до столу, спорожнили фіртунку³⁸ афинянки, потім приніс другу і, прогиркаючись, запитав тремтячим голосом Лівію:

– Жоно, а тепер я тебе запитаю, прямо тут, перед моїм цімбором Ільком, з ким ти любилася ціле літо, коли я був у полонині?

Лівія глянула скоса на Кулая, але навіть не здивувалася, ніби чекала такого запитання. Відповіла йому спокійним голосом:

³⁸ Фіртунка – мала пляшечка.

– Якщо на те пішло, то я скажу тобі, теж прямо тут, перед твоїм цімбором Ільком, що ти взяв мене чесну, і ні разу не торкався мене, бо ти не в силі, а тепер, може, прибули твої мужеські сили і хочеш побачити, чи я залишилась незайманою, а чи, може, хтось займив мене...

– Пречиста би тебе побила із курвою! Зараз я дізнаюся чи ти пофутилась, чи ні! – крикнув Кулай. – Ану, йди з Ільком у ту кімнату, і якщо не вийдеш з кровляною веретою, порубаю тебе на мак.

Лівія спочатку надіялась, що Кулай тільки погрожує їй, але коли він повів її до великої кімнати, кинув на ліжку і зв'язав руки, призналася, що вона вже не є непорочною.

– З ким? – заревів несамовито Кулай.

– Не твоє діло, – посміхнулася Лівія.

– З ким, мамко ти солодка?! – заревів знову і вдарив її кулаком у груди.

Лівія повалилася на підлогу, а він почав бити її ногами і ревіти хижим голосом:

– З ким, звийо?! З ким, курво?! З ким, говори, бо ти запрячу сонце!

– Убий, але не скажу!

– Скажеш, голубко, скажеш... – сопів Кулай, і махнув на Лумея, щоб той ішов собі, більше його тут не потрібно було.

– Кулаю, перестань, я піду, але разом з тобою. Ти в цю ніч будеш ночувати у мене, бо чоловік з-за гарячу може скоїти будь-що.

* * *

Повертаючись додому, Ілько Лумей з Кулаєм Дорошем зайшли до корчми, де зустріли Йоасафа, який доповів їм, що його брат Афанасій не ночує вдома, бо посварився з

батьком. Але, може, ночує в Маріци Петрі Зивоя, якщо того нема вдома... Бо відколи повернувся Кулай...

* * *

Другого дня опівдні дзвони сповістили про чиюсь смерть...

– Хто помер? – питали одні в одних люди.

– Афанасій!

– Чернець?

– Так, Чернець! Син Драгобана!

– Як?

– Що трапилось?

– Хорів?

– Та де знайшли його закривавленого, як барана, під хрестом на роздоріжжі.

– Зарізали його ножем!

– Хто ба ци?

– А хто знає?

– Убили його десь інде, а опісля притягли мертвого і кинули під хрест.

* * *

Після обіду прибув прокурор з Сігетграда, з «поліціштами»³⁹, випитували то в одних, то в інших, а підвечір заарештували Кулая Дороша та Ілька Лумея.

Лівія пішла і замельдувала їх.

Вона була впевнена, що вони вбили Афанасія, як була впевнена, що Йоасаф доніс їм те, що вона кохалася з його братом.

³⁹ Поліцішт – міліціонер.

* * *

В ту ніч Маріца з Афанасієм посварилися через Лівію...

Маріца плакала, а до кінця помирилися і кохалися до самого ранку.

Маріца немов віщувала лихо, благала його залишитися, але він пішов, не могла його зупинити...

А тепер, ось, лежить мертвий з відкритими очима, дивиться на бляшаного Христа, а Той і собі опустив святий зір на мертве тіло Афанасія, немов хотів сказати: «Мене теж... свої... рідні»...

ОПОВІДАННЯ П'ЯТЕ

ЯНКІЛЬ ФЕДШТЕЙН – УВ'ЯЗНЕНИЙ НОМЕР 378564

Янкіль Федштейн – в'язень за номером 378564 – стояв серед сігетградського майдану, який усі міщани і селяни з околиць називали базаром. Тут усе продавалося, усе купувалося, а точніше – все обмінювалося. Старий грамофон – на трилітрову банку міцного спирту, пропущеного через хліб, щоб був чистішим, став першим торгом, який він побачив, тільки-но увійшовши на майдан.

Далі вимінювали військові чоботи, сорочки чи драні фуфайки на окрасць хліба, кусень сала, пачку тютюну чи пляшку смердючої сусли⁴⁰.

Янкіль тинявся по базару, оглядаючи виставлене на продаж.

Дещо з цього не варте було й гнилої цибулини, знесене сюди з різних домівок, з різних країв, з різних держав. Чимало з цього, очевидно, вкрадено з покинутих будинків, господарі яких були вбиті або повтікали з міста.

З центральної вулиці почувся спів колони полонених німців, які поверталися з роботи.

⁴⁰ Сусла – горілка нищого сорту.

Вони йшли, співаючи ту ж саму пісню про батьківщину: «*Heimat, du liebe Heimat*»⁴¹.

Полонені були частиною сігінградського пейзажу, як і поранені та каліки, як і ті, що поверталися з чужини, як і полонені італійці та вільні французи, як солдати і злодії та молоді безпритульні, у місті ніби зійшлися всі мови Європи та Азії.

Сподіваючись зустріти когось зі своїх друзів, Янкіль ходив з одного кутка базару в інший. Але хоч зустрів багато знайомих облич, та не зустрів жодного близького йому чоловіка. А коли почали розходитися останні базарувальники, котрі все ще мали надію щось купити чи продати, і площа залишилася вкритою білим килимом лушпиння з гарбузового та соняшникового насіння, який приглушував кроки, він подався до Млинового Саду, що над річкою Іза, де жив його добрий знайомий – нотаріус Штефан Маріш.

* * *

– *Че требує ла тіне?.. Ну дем де помана! Вінері дем помана, азі ну есте вінері!* ⁴² – зустріла його неприємним поглядом та ламаною румунською мовою служниця і кухарка-угорка Марта, яка не впізнала його, Янкіля Федштейна.

А може, він вже й не Янкіль Федштейн, а тільки ув'язнений номер 378564.

Янкіль добре знав Марту, і вона його, бо не раз йому розповідала про свого коханого, мабуть, уявного, казкового нареченого Корнелія, який за кілька років із сільського

⁴¹ Батьківщино, люба батьківщино (нім.)

⁴² Чого тобі треба?.. Не даємо за простибіг! У п'ятницю даємо, сьогодні не п'ятниця!...

шандаря, у Мартиних небилицях, дійшов до капітана, майора, полковника, а тепер чекає на чин генерала, а ще й нотаришем, адвокатом та прокурором.

– Хто там? – почувся з хати старечий, німецький голос пані Вікторії Маріш, матері нотаріуса.

– Це я, пані Вікторіє, Янкіль Федштейн, – відповів Янкіль.

– *Иштенем*⁴³! – сплеснула руками Марта. – *Ну куноскут ла вой, гайдаці лонтру, гайдаці лонтру!*⁴⁴ – потягла його за собою Марта.

– Це ви? – запитала здивовано пані Вікторія.

– Так, – відповів засоромлено Янкіль, дивлячись на свої запорошені черевики та брудні штани, ніби вперше їх бачить і не розуміє, хто взув та зодягнув його в ці речі.

– Да, да, – кивнула головою пані. – Живемо у важкі часи, надто важкі, пане Янкіль. Заходьте, заходьте, Штефан пішов до Великої Бані. Мабуть, повернеться тільки завтра.

– Тоді я піду, прийду іншим разом.

– Та куди ви підете? Надворі вже вечоріє, а в місті зовсім небезпечно, таке відбувається, що не дай, Господи... Живемо у важкі часи, надто важкі, пане Янкіль, – зітхнула пані Маріш.

– Та я... я не хочу турбувати вас, я...

– Нічого, нічого, повечеряємо разом...

– *Гайдаці ла лонтру, гайдаці ла лонтру!* – заохочувала його Марта.

Стара глянула із затаєною усмішкою на Марту і наказала їй:

⁴³ Ісусе! (угор.)

⁴⁴ Я не впізнала вас, ходіть до середини, ходіть до середини!

– Марто, накрій стіл у їдальні! Ти, Марто, також будеш вечеряти з нами!

– Йо, йо, накрій, накрій... – сплеснула руками Марта і радо кинулася до кухні накривати стіл.

– Невістка Жужія – Штефанова дружина, померла зимою! – перехрестилася пані Вікторія.

* * *

Янкіль Федштейн дивився на рідну хату з великим сумом, розпачем у душі та безмежним болем.

А вона, хата, дивилась на нього байдуже своїми очима – повибиваними вікнами.

Хоч їй було небагато років, здавалася йому якоюсь скоцюрбленою, горбатою, вгрузлою в землю.

Жалива та бур'ян буяли навколо неї.

Але нічого!

Нічого!

Відремонтує він усе.

У нього є гроші, багато грошей...

Владнає все, все покладе на місце.

Тільки Рифку та дітей не поверне ніколи...

Але така воля Єгови!

Дошки прибити замість дверей.

Поволі витягував цвяхи, які скрипіли, наче несамовитий плач опівнічного збіщати.

У хаті нічого.

Ні креденца⁴⁵, ні стола, ні стільця, ні лави, ні ліжка, навіть кахляні пічки розібрали, а до того ще й хтось напаскудив посеред світлиці.

Але нічого!

⁴⁵ Креденц – буфет.

Нічого!

Відремонтує він усе.

У нього є гроші, багато грошей...

Владнає все, все покладе на місце.

Тільки Рифку та дітей не поверне ніколи...

Але така воля Єгови!

Жаль, що не дочекався Штефана Маріша, щоб дізнатися, з якої справи починати, до чого братися, чим вигідно торгувати...

Не міг дочекатися нотаріуса, подався додому, до рідного дому – постарілого, скоцюрбленого, горбатого, сліпого, але рідного...

Але нічого!

Нічого!

Відремонтує він усе.

У нього є гроші, багато грошей...

* * *

Хоч Янкіль Федштейн поважав усі християнські свята, церкву та розп'яття на перехрестях, як і всі євреї села, а християни теж шанували єврейську галилею⁴⁶ та всі їхні обряди і звичаї, але коли побачив на роздоріжжі край села, перед хатою Петрі Зивоя, розп'яття з бляшаним Христом, йому ніби відібрало дух.

Щось ущипнуло за серце, за душу, аж настрашило...

«Що це зі мною?» – здивувався Янкіль.

Тадь він не раз і не два проходив попри розп'яття, попри каплички та храми християнські і нічого не лякало його.

От тільки-но пройшов попри церкву й капличку, Даба-лишин Хрест і не відчув нічого страшного, а враз перед

⁴⁶ Галилея – синагога.

оцим бляшаним Христом кров застигла в його жилах, аж мороз пішов поза шкірою...

«Мабуть, тому, що вперше його бачу», – пробував себе заспокоїти.

– Це ж ви, Янкілью? – почув позаду себе голос Дмитра Редніка.

– Та я, – відповів неохоче Янкіль.

– А я стою та думаю, що то за християнин, що не знімає капелюха перед Ісусом Христом і навіть не перехреститься.

Янкіль тільки кашлянув у відповідь.

– Ну, ну, ви не сердьтеся на мене, Янкілью! Слава Богу, що повернулися додому живим і здоровим.

– Да, да, так є! – відповів Янкіль.

– А куди під вечір? – поцікавився Реднік.

– Та нікуди, вийшов просто, хотів подивитися з Черленої Дуброви на село, – збрехав Янкіль.

– Так, так! Звідти видно ціле село. Вам, мабуть, було скучно за рідними краями?...

– Було скучно, дуже скучно!

– Ну, ну, йдіть подивіться на здоров'ячко!

– Вам теж усього добренького! – відійшов Янкіль від Редніка.

«Нічого, нічого страшного, в мене є гроші, а з грішми людині не страшний ніхто. Навіть отой бляшаний ідол!», – пробував заспокоїти себе Янкіль.

Мабуть, треба було йому взяти рискаль, вадь копачку...

Але як буде йти з серсамою у білу днину на Черлену Дуброву? А, по-друге, гої віднесли від хати все, навіть іржавої сапи не залишили...

«Нічого, нічого страшного, в мене є гроші...», – заспокоював себе Янкіль.

* * *

– Та ні! Горун стояв ось тут! Неподалік оцього бука з росохою, між березою і оцим каменем, – прошепотів пересохлими губами Янкіль.

Дивився на яму, яка вказувала, що хтось викопав дерево з самим корінням.

Так викопують, коли крадуть дерево з лісу, щоб лісник не знайшов пня, щоб не мав доказів...

Нарешті кинувся до ями і, як божевільний, почав гребти руками глину, сподіваючись, що ось-ось знайде те, що заховав там, під горуном, разом зі своїми товаришами.

Гріб руками, не відчуваючи болю в поранених і закривавлених від каміння пальців, аж поки не впав обличчям у глину і гірко заривав.

Не ридав, коли його забирали силоміць з рідного дому...

Не ридав, коли гинув з голоду, спраги та холоду в німецькому таборі...

Не ридав, коли довідався про смерть його коханої Рифки і дітей...

А тепер заривав.

Ривав несамовито, дико, як звір...

* * *

– Отой старий горун, що посеред Черленої Дуброви, кажете? – запитав здивований лісник Онуфрій.

– Саме той, – махнув головою Янкіль.

– Знаю, знаю, якби-м не знав. Янкілю, я знаю всі дерева в моєму лісі, хоч вірте, хоч ні, – похвалився лісник.

– І де подівся отой горун? Вкрали його?

– Та де? Той горун мав зогнити стоячи, якби був не потрапив на очі Єрмієві Драгобану, бо кому потрібна така говня? Ні на дрова, ні на матеріял...

– Єрмієві? – здивувався Янкіль. – І навіщо йому здався отой горун?

– Здурів чоловік та й годі! Приходить одного дня до мене і починає мене вмовляти, щоб я продав йому отого горуна, бо він хоче з нього зробити розп'яття.

– Розп'яття кажете? – перелякано запитав Янкіль.

– Ага, розп'яття. Оте, що стоїть на роздоріжжі перед хатою Петрі Завоя.

– І зробив?

– Зробив! Я йому пропонував дуба прямого, як свічка, а він вперся – ні та й ні! Навіть з корінням його викопав, хоч я йому дав бон⁴⁷ на нього.

– Ви бачили, коли він викопував коріння?

– Ні, не бачив... А вас чому так цікавить отой горун?

– Бо я під ним закопав усе своє майно, – відповів бай-дуже Янкіль.

– Песя йому лаба з Драгобаном! – сплюнув Онуфрій. – Усе село дивується, як міг так розбагатіти той піряник-курокрад!

* * *

– О-о-о, яка честь, пане Янкілью! Яка честь... прошу, прошу... А я чув, що ви повернулися. А ви до мене й не заходите, як до сусіда, хоч і далекого, а все ж таки до сусіда... Заходьте, заходьте...

– Та ні... Мабуть, поговоримо тут, у мене до вас одне прохання...

⁴⁷ Бон – свідоцтво.

– Гаразд, гаразд... Заходьте, я згідний виконати ваше прохання, – хитро посміхнувся Єреміє.

– А звідки ви знаєте, що я хочу просити вас? – здивувався Янкіль.

– Та й не важко вгадати... Ви хочете продати хату, землю... а в мене якраз є гроші... Я куплю у вас і добре заплачу.

– А звідки у вас є гроші? – пішов на пряму Янкіль.

– Ого, пане Янкілью! Такі запитання не ставляться ніколи і нікому... Хіба ж ви не знаєте? Але так, як між діловими людьми, я відповім вам. Я почав співпрацювати з Павелом Мотогною, а хто такий Павел, про це розкаже вам будь-хто з села, якщо самі його не знаєте...

– Знаю, добре знаю Павела Мотогну, а ще добре знаю, що ви поставили розп'яття на роздоріжжі перед хатою Петрі, чи не так?

– Та воно чиста правда, – перехрестився Драгобан. – Але я впевнений, що ви не поклонитесь йому.

– Не поклонюсь, ви це добре знаєте. Але ви зрубали горуна з Черленої Дуброви.

– Зрубав, зрубав, пане Янкілью!

– Чому саме того горуна? Його ніхто не рубав навіть для дров, щоб топити в хаті?

– Щоб доказати людям, що й з непотрібних речей можна зробити святе діло.

– Цікава відповідь, дуже цікава... Але навіщо ви викопали його зовсім з корінням?

– Щоб не гнило коріння святого дерева в землі, – посміхнувся Драгобан.

– Он як... І через оте коріння ви розбагатіли?

– Про що ви, пане Янкіль?

– Про те, що ви знайшли під горуном.

– Не розумію, про що ви?

– Слухайте, Єреміє! Тримайте все, речі і гроші моїх товаришів, вони померли, їм вже не потрібні, а моє віддайте. Я нікому не скажу ні слова... мовчатиму, як камінь.

– Пане Янкіль, мене не цікавить – хоч мовчить, як камінь, хоч розбалакайтесь, як ОDOTЯ Митрова, яке мені діло?..

– Віддайте мені бодай половину з того, що я закопав під горуном.

– Не знаю, про що ви говорите, пане Янкіль?..

Янкіль хотів, ще щось сказати, але передумав.

Дав собі справу, що з такими людьми, як Драгобан не можна порозумітися...

* * *

– Я, Василю, прийшов до вас в одній справі, – тихим голосом промовив Янкіль до корчмаря Алуна.

– Ну, тоді може зайдемо до хати?..

– Та ні, можемо погугорити прямо тут.

– Гаразд, тоді ходімо в леваду, там під черешнею в мене стіл, але чекайте я принесу токайського й борвітзу⁴⁸. Вип'ємо по келеху, пане Янкілью?

– Вип'ємо, Василю, чом би не випити? З порядною людиною приємно випити... – погодився Янкіль.

Корчмар виніс з підвалу пляшку токайського і пляшку борвітзу і налив у келехи.

Випили, а потім розмовляли то про одне, то про інше...

Алун не питав Янкіля, як було там...

А Янкіль не питав його, що є нового в селі.

⁴⁸ Борвітз – газована вода.

Йому вистачало однієї, однісінької новини: Єреміє Драгобан став багатієм, найзаможнішим газдою села, паном Драгобаном, який уже навіть почав соромитися ходити пішки...

– Може б ви відкупили в мене хату та город, Василю?
– запитав Янкіль.

– Ви хочете забиратися з села? – запитав корчмар.

– Так, думаю забиратися, – відповів Янкіль.

– Може б ви пішли до Єремії Драгобана, тепер він купень селові, – він від усіх купує та скуповує, а я боюся, що й не зможу вам дати стільки, скільки би дав він.

– А я багато й не попрошу... Стільки знайдеться у вас...
– запевнив Янкіль корчмаря. З Єремією не хочу мати справи!

– Е ні, пане Янкілью! За землю треба платити стільки, скільки вона варта, інакше гріх перед Богом...

– Та воно так, Василю, але я торгуватися не буду. Зроби мені наруку, дай арвон⁴⁹ скільки можеш, а через три роки я повернуся і даси мені решту, скільки оціниш, що вартує бухня з городом.

– Мені б і не треба, але як кажете, що вам так пильно, то хай буде!

– Добре, Василю, завтра підемо до нотаріуса Маріша і зробимо документи.

– Най буде, як ви скажете, – погодився Алун.

* * *

Другого дня, після того, як підписали документи, Янкіль Федштейн залишився у нотаріуса на обід, після чого направився до вілли старого барона Грьодля, яку побу-

⁴⁹ Арвон – завдаток.

дував, після того, як звів залізничну станцію, соляний млин, лісопильню, меблеву й щіткову фабрики.

Дорогою Янкілеві пригадалося, як розповідав йому дідусь Вольф, що тут, де зараз стоїть вілла, колись було занедбане передмістя, на якому буяли бур'яни.

Тепер це місце вже не належало нащадкам Грьодля, бо всі загинули, окрім внучки Юдіти, яка продала віллу Павелові Мотогні, який перебрався туди і проводив час лише у двох кімнатах, а решту будинку було покинуто непризволяще.

До Павела Мотогні Янкіля направив нотаріус Маріш.

– Таку річ хіба в Карлика знайдеш, – пояснив йому нотаріус. – Хоча в ці повоєнні часи зброя зараз чи не валяється вулицями, але ось коли тобі треба, то не знайдеш... Адже не станеш перепитувати прохожих: «Пробачте, у вас немає на продаж пістолета?» – розсміявся нотаріус, припалюючи товсту сигару.

Янкіль не курих, але цього разу попросив, після чого запитав:

– Хто такий Карлик?

– А-а-а... вибачай, ти не знаєш про останні новини міста, я забув, просто забув, що тебе не було довгий час у місті. Це Мотогна, Павел Мотогна. Скажи, що я направив тебе до нього...

Янкіль знав добре дорогу, бо часто приходив до барона Якова Грьодля, тому впевнено, проминувши алеї, піднявся занедбаними кам'яними сходами і ледве натиснув на клямку дверей, як в очі вдарило потужне світло ліхтаря.

Він зупинився наляканий, бо здавалося, що промінь світла виривався ніби нізвідки, і йому не передував жоден звук.

– Хто ви? – почувся грізний голос сторожа.

— Я? — запитав здивовано Янкіль і замовк, ніби пере-
лякався власного голосу.

— Тут тільки ми два, і не себе я питаю, бо знаю себе до-
сить добре.

— У мене справи до pana Павела Мотогни, мене напра-
вив до нього нотаріус Маріш Штефан.

— Гаразд, а ваше ім'я, хто шукає pana Павела?

— Федштейн, Янкіль Федштейн...

— Ходіть нагору! — сказав голос, який поглинула темрява,
а світло метнулося убік і вихопило вузький прохід до
парадних сходів.

Скоро засвітився невідомо звідки інший ліхтар, щоб мож-
на було пройти в ті дві кімнати, в яких мешкав Карлик.

Вони пройшли крізь салони й салончики з обідраними
шпалерами, з дірками в підлозі...

В одній з кімнат, яка служила салоном, за невеликим
столиком сиділи Павел Мотогна, Єреміє Драгобан і якась
середнього віку пані.

Янкіль навіть не здивувало зустріти Єремію тут, у віллі
нового сігетградського барона Павела Мотогни...

* * *

— Навіщо вам, пане Янкілью, пістолет? — запитав Єреміє
Драгобан.

Він здавався Янкілеві блідим, і в його голосі бринів
страх.

— Єреміє! — з докором сказав Карлик. — У кожної людини
свої справи, чи не так, пане Федштейн?

Янкіль кинув головою, вдячний, що йому не довелося
відповідати Єремії.

Коли увійшов у кімнату, Янкіль почав натякати, що
в нього до pana Павела Мотогни важлива справа, але

якщо пан занятий, то він може прийти іншим разом, або почекати за дверима, але той відповів, що в нього перед друзями, тобто перед Єремією Драгобаном і середнього віку пані немає секретів.

Коли почув, що за «важлива справа» пригнала Янкіля до нього, Карлик посміхнувся і витяг з шухляди коробку з кулями та маленький нікельований пістолет. Уважно перевірів, чи заряджений, подивився на дуло і подав його Янкілеві.

Ціну пістолета Карлик не називав:

– Що, ви пане Янкілю? Це дрібничка... Друзі пана нотаріуса Маріша є і моїми друзями...

* * *

Дьордь Білаш, побачивши, що його хязяїн задрімав у кочії, більше не поганяв коней, щоб сіпанина не розбудила Єремію, але на третім повороті, під Добоняшем, наздогнав Янкіля Федштейна.

«Бідолаха. Завше додому його тягне, хоча продав усе...», – подумав Білаш.

У місті він зустрівся з корчмарем на Жидівській вулиці, і той розповів йому, що Янкіль продав йому хату і леваду.

Білаш не знав, що робити, зупинити і підвезти бідолаху, чи проїхати мимо нього, тільки привітавшись, бо Єреміє рідко коли брав когось у свою кочію, тому почав покашлювати, сподіваючись, що прокинеться Єреміє і вирішить сам.

Але що це, Янкіль навіть не відступається з дороги...

Здурів чоловік!

Добре, що коні не в розгоні, а то розчавили б його...

Глухий, чи що...

Може б гойкнути на нього.

Але не довелося гойкати, бо Янкіль повернувся і зловив одного з коней за вуздечку.

– Тпр-р-ру! – зупинив Білаш коней.

– Що трапилося? – запитав переляканий Єреміє.

Йому якраз приснився Янкіль Федштейн, який вириває від нього весь скарб, який він викопав у Черленій Дуброві...

– Та ади, Янкіль!

– Який Янкіль, що за Янкіль?! – аж скрикнув Єреміє.

– Це я Єреміє, я! – відповів Янкіль.

– Ага, це ви, додому? Сідайте, підвеземо!

– Не підвезеш, Єреміє! Не підвезеш, бо й сам додому не дійдеш!

– Як не дійду?! – ледь проковтнув слину Єреміє.

Йому не сподобалося, що Янкіль так відразу перейшов на «ти».

– А так, бо в мене є до тебе одна справа, важлива справа.

– Що за справа?

– Хочу відповісти тобі на одне запитання...

– Що за запитання?

– Яке ти поставив мені сьогодні у пана Мотогни Павела...

Янкіль мовчав.

– Ти запитав мене, навіщо мені пістолет, а я не відповів, то відповім тепер. Ось навіщо мені пістолет, Єреміє!

Янкіль витяг з кишені пістолет і розрядив його у груди Єремії...

ЕПІЛОГ

– Як можеш, мовчати?! Відповідай мені, як можеш мовчати?! Та ж Ти бачив своїми очима, так само, як бачив і я!

Христос затремтів своїм бляшаним тілом.

– Ну, ну, мовчи, а я не буду мовчати, хай і мене, як його... Але мовчати не буду... А Ти мовчи...

Богдан Блідару подивився навколо себе, ніби боявся, щоби ніхто не почув його, а потім наблизився до бляшаного Христа і промовив йому «прямо в обличчя»:

– Ти ж бачив своїми очима, як брат підняв руку на брата... Ти ж бачив, як Каїн убив Авеля... Бачив так само, як і я... а мовчати мовчиш... Боїшся, га?! Я теж боюсь, але мовчати не буду... Якщо будемо мовчати обидва, то оте каміння, – Блідару показав рукою в бік Черленої Дуброви. – Оте каміння заплаче та возопіє до Господа...

Вітер знову засіпав бляшаним тілом Христа.

– Тремтиш, тремтиш і мовчиш, а я не буду мовчати... Якщо я замовчу, то каміння... оте каміння...

– Богда-а-ане! – почувся голос Варвари.

– Тремти, тремти і мовчи... А я мовчати не буду, хоч би мене розіп'яли... Ось так, як Тебе, але мовчати не буду...

– Богда-а-ане!

– Агі на твою голову, дурна бабо, – плюнув Богдан і пошкандибав співаючи:

*Вьется в тесной печурке огонь,
На поленьях смола, как слеза,
И поет мне в землянке гармонь
Про улыбку твою и глаза.*

*Про тебя мне шептали кусты
В белоснежных полях под Москвой.
Я хочу, чтобы слышала ты,
Как тоскует мой голос живой.*

* * *

— Це ти його вбив! — несподівано промовила Маріца до Йоасафа...

— Кого? — запитав той.

— Авеля!

— Якого Авеля?

— Ти Каїн!

— Ти, певно, наїлася німиці?

— Він бачив, як ти убив його... Він бачив, як Каїн убив Авеля...

— Хто?!

— Він!

— Хто він?! — почав сердитися Йоасаф.

— Христос...

— Здуріла-с чи, що з тобою...

— Іди, не торкайся мене. Я від нього ношу дитину під серцем, а ти убив його... Ти убив його...

— Кого, Маріцо?!

— Авеля! Ти убив брата свого...

— Афанасія?!

— Ти Каїн!..

– Афанасія убив Кулай Драгош з Ільком Лумеєм, вони ж сидять за це...

– Афанасія убив ти... Ти братовбивця! Ти Каїн!... Не смій приходити більше!...

* * *

– Заспокойтесь, молодець, заспокойтесь... Ось так сідайте, заспокойтесь, – утихомирював старшина Божук розтривожену Маріцу.

– Це він його убив! Йоасаф убив Афанасія! Я впевнена...

– Ви бачили?

– Не бачила! Блідару бачив, Богдан Блідару, Хромий.

– Він розповів вам, що бачив?...

– Він розповідав, але не мені?

– А кому, розповідав?

– Не розповідав, а сварився.

– З ким?

– З Христом...

Старшина зняв окуляри, і витер хусткою спітніле чоло.

– З Христом?

– Так, з бляшаним Христом, отим, що на роздоріжжі перед нашою хатою.

– Це не доказ, молодець, це не доказ... Це базікання контуженого... хворого... п'яного добровольця...

– Я впевнена, що це він убив його...

– Ідіть додому, і не кажіть нікому, а я поговорю з кульгавим, коли буде тверезий.

– Може б і з отим Каїном поговорили?!

– Поговоримо, молодичко, поговоримо...

* * *

Після обіду, старшина Божук вирушив до Богдана Блідару, коли повертав на Мигурську дорогу, зупинився перед розп'яттям, ніби вперше бачив його.

Хоч не був ніколи побожним, але поважав християнські обряди та звичаї...

Подивився на Бляшаного Христа і йому здалося, що той посміхнувся до нього.

— Як вам сказати... Я воєнний чоловік, ви тяж... Я би не хотів вплутуватися в таку історію, але Кулай Дорош та Ілько Лумей не винні... Не вони вбили Афанасія!

Старшина мовчав, не хотів перебивати Хромого.

Богдан теж замовк.

Мовчали обидва, немов забули один про одного.

— Йоасаф вбив його, брата свого Афанасія... Убив його, як Каїн убив брата свого Авеля!

— Ви, Богдане, бачили?..

— Бачив, не хочу таїти...

— Ви впевнені, що бачили?!

— Я ж воєнний чоловік, люблю випити, нема де правди діти, але брехати... Я зроду не брехав...

— А якщо вам привиділося...

— Ні, мені всяке привиджається, одного разу привиділась мені Марія Магдалина під хрестом, саме там, де знайшли Афанасія... А іншого разу Свята Варвара, яка направила мене додому, а багато разів привиджались коні, які форкали біля мене вулицею, але цього разу мені не привиділося...

— Окрім вас, що хтось міг бачити, як Йоасаф убивав брата свого?

— Тільки я і Христос, але Він вам не скаже...

— Я впевнений у цьому, — посміхнувся старшина.

- Ви готові посвідчити у суді про те, що бачили...
- Та я воєнний чоловік, як і ви...

* * *

– Яке мені діло до нього, або йому до мене. Ми ж не малі діти, щоб слідити й хоронити один одного... Звідки мені знати, куди носить ним?... Посварився з батьком, узяв лахи під пахи і – світ широкий, – знизив плечима Йоасаф.

Старшина Божук мовчав.

Він пригадав відповідь Каїна (хіба Хромий не назвав Йоасафа Каїном?): «Не знаю. Чи я сторож брата свого?», коли Господь запитав його: «Де Авель, твій брат?»... І сказав Господь: «Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене з землі. А тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Мандрівником та заволокою будеш ти на землі...»

– Через що посварилися? – запитав старшина.

– Не могли поділити молодицю, – посміхнувся Йоасаф.

– Котру?

– Маріцу! А може й інші, хто би їх знав...

– Ворогів мав?

– Мав, пане шеф, мав. Хіба Кулай Дорош та Ілько Лумей з цімборства спаздерили його?

– Звідки ти знаєш, що Кулай Дорош та Ілько Лумей убили його? – запитав старшина, глянувши Йоасафу прямо в очі.

– Та це все село знає!.. Ви ж самі їх заарештували!..

– Це ще не доказ, що вони його вбили?

– А тоді хто вбив його?

– Ти! – пішов напрому старшина Божук.

– Що ви, пане шеф? Вам, певно, Маріца набрехала?..
Хіба ви слухаєте дурних баб?..

– Так, Маріца скаржилась на тебе, але я не через її скаргу покликав тебе...

– А через чию?

– Є свідки, які бачили тебе.

– Хто?

– Хромий Блідару...

– Ото й знайшли собі свідка... Що не привидиться п'яному?.. А інший хто?

– Христос!

– Який Христос?! – випулив очі Йоасаф.

– Отой, під яким знайшли твого брата вбитого...

Йоасаф відчув, що йому бракує повітря...

Або він збожеволів і не розуміє, про що говорить старшина, або старшина пішов блудом...

– Тобі ліпше зізнатися зараз, бо в місті будуть говорити з тобою по-іншому... – лагідним голосом промовив старшина.

* * *

– Ніколи так радо не повертався додому, цімбо'! – промовив Кулай Дорош до Ілька Лумея, луснувши того по плечу.

– Мені говориш?! Я вже думав, що ніколи не побачу Осуй, – зітхнув Ілько Лумей.

– Ми могли би зогнити в темниці ні за цапову душу, якби не Хромий... Врятував нас, бідолаха...

– Бог платить кожному за його гріхи! Єремійовим близнюкам вже заплатив – один гниє в сирій землі, а інший у криміналі...

– А знаєш, мені жаль Афанасія, – налив Кулай у чарки «Секеріки». – Хоч він і ходив до Лівії, а все одно жаль. Не маю на нього ні краплі ненависті!

– Е, та што вже говорити...

Звістка, що Кулая Дороша та Ілька Лумея випустили з темниці, а Йоасафа Драгобана засудили на 25 років, облетіла село...

– Як то можна підняти руку на рідного брата?..

– А ще й близнюка?..

– Хто таке чув?..

– Братовбивця!

– Каїн, правду казав Хромий!

– Каїн та й годі!

– Сиділи би чесні газди за пусто в буцегарні!

– Там би їхні кості й зогнили!

– Нема што й говорити.

За півгодини корчма заповнилася, ніби в неділю після вечерні, хоч був четвер. Кожен хотів бачити своїми очима «невинних газдів», бо повернутися з криміналу те саме, що воскреснути з мертвих...

Другого дня Кулай Дорош запросив до себе отця Лісандру, Ілька Лумея та Микиту з Рип – далекого родича Лівії.

– Я запросив вас, отче, і вас, чесні християни, щоб ви були моїми свідками... – промовив стиха Кулай.

Усі мовчали, нетерпляче чекаючи, що далі скаже Кулай.

– Я хочу розлучитися з Лівією! Хоч ми присягалися в церкві, але вона не стала моєю жоною. Я не торкнувся її тіла. А якщо вона чинила перелюб з іншим, то її гріх хай упаде на мене...

Свідки мовчали.

Навіть отець Лісандру не знав, що відповісти...

– Переді мною вона, дівка... Я віддам її, за кого вона схоче... А як захочуть її сватити, то я дам їй у віно⁵⁰ ниву в Прицаринку, половину мого поля в Жолобах і лаз під Волосянкою... А ще дам їй корову і десятеро стрижок⁵¹!

– Та воно... ви, газдо, добре діло хочете зробити, але... у Святому Письмі сказано, що Бог з'єднав, то чоловік хай не роз'єднує... Я не можу вас розвінчати! – знизив плечима отець Лісандру.

– І не треба, отче, – промовила тихим, але рішучим голосом Лівія. – Я не піду нікуди від тебе, Кулаю. Отець правду говорить – я ж присягалася бути з тобою до смерті. Правда, я согрішила перед Богом, але я впевнена, що Він простить мені, і ти мусиш простити мені, а я знову присягну, що буду вірна тобі до смерті.

Кулай глипнув на Лівію і відчув, як дивне тепло огортає його серце – вона, його вінчана дружина, звернулась до нього на «ти».

* * *

– Ой, Господи Святий! Такого ще не було на світі! – ламала руки стара Варвара, біжучи розплетена вулицею.

– Що трапилось, Варваро?! – питали її сусіди.

– Йой, біжіть до шефа, бо я вже не можу, най іде скоро...

– Навіщо шефа, що трапилось?

– Йой, ади, там на хресті хтось повісився...

– Де?!

⁵⁰ Віно – спадщина.

⁵¹ Стрижки – вівці.

– Як?!

– Хто?!

– Йой, біжіть, біжіть... не знаю хто... Маріца бідна побачила, а вона, ще з черевом, перелякалась.

– Бідна молодиця!

– Може пометати дитину...

– Йой, біжіть, біжіть...

– Та це ж Янкіль! – скрикнув Василь Габор, який вийшов подивитися, що за гамір на вулиці перед його хатою.

– Котрий Янкіль? – запитав хтось з громади.

– Федштейн! Хіба багато Янкільів у селі?

– Той, що Єремію?..

– Айно, той самий!

– Ляшував⁵², поки ляшував, а нарешті повісився...

– Та на святому хресті?!

– Та ж він не вірив у хрест...

– Вірив не вірив, але навіщо паскудити християнську віру?..

– Та ото він, люди добрі, хотів позбиткуватися з Єремії, бо хто поставив хреста? Не Єреміє поставив?

– Так, так, але це гріх неспасенний!

– Не торкайтесь його, поки не прийде шеф!

– А як?!

– Я один нізащо у світі не торкнувся би такої скверноти...

– Так, так!

– Хто таке чув?!

– Не міг десь у лісі...

⁵²Ляшувати –

Люди обступили Бляшаного Христа, якому тільки іржаву голову було видно, бо його тіло святе, бляшане, іржаве... закрив своїм грішним тілом Янкіль Федштейн.

Христос дивився на громаду перестрашених християн, які засуджували повішеного на хресті грішника!..

Йому, Бляшаному Христові, пригадалися слова, які він промовив колись до іншого, конаючого на хресті, грішника:

«Правду кажу тобі, сьогодні зі мною ти будеш у Раю»...

* * *

Не маєш чого тут собі корінь вити,

Не тут тобі ся веселити...

Пропадай!..

Ісчезай!..

У ліса, у коріння,

У каміння, у піщіння,

Куди люди не доходять,

Куди пси не догавкують,

Куди маржини не дорікують,

Куди когути не докукурікують,

Куди кури не допівають...

Пропадай!..

Ісчезай!..

Не маєш чого тут собі корінь вити,

Не тут тобі ся веселити...

Шептала стара Ксеня, рубаючи в горняті ножем навхрест воду з шиплячими вуглинами.

Опісля встромила ніж у землю біля одвірка, щоб туди стікалися всі лиха, які мучать Маріцу, а горня з водою піднесла до пересохлих губ хворої.

Петря покликав Ксеню, щоб та гасила Маріці дев'ятки, бо вже третій день карається й мучиться, як біблійний Йов.

Настав час народжувати, а дитина не хоче з'являтися на світ грішний.

— Ой, сусідочки дорогенькі, ото за гріхи мучиться...

— За гріхи, за гріхи, кумочко срібненькі...

— Хто чув тільки прелюбодійствувати?..

— З ким попало...

— Лиш хто не захотів...

— Усіх принимала, всіх... ади, брат убив брата через неї...

— Гріх неспасенний!

— Неспасенний, неспасенний, кумочко...

— А ви, що Бог, що рахуєте гріхи ближнього свого?!

— гаркнув на молодиць якийсь чоловік.

— Та ні, але...

— Але, не але... А ви без гріха? Ану, най не покажу кожній з вас, що вам ся годить!

Четвертого дня на зорі Маріца народила хлопчика, подивилася на нього, шепнула щось до старої Явдохи, яка мошила⁵³ біля неї, посміхнулася і відійшла туди, де не має ні болю, ні скорботи...

Після похорону Маріці Петря задумав охрестити малю.

— Слухай, газдо! — вагаючись, звернулася стара Явдоха до нього.

— Га? — гакнув Петря.

⁵³Мошити —

— Перед тим, як віддати душу, небіжка попросила, щоб немовля назвали Афанасієм. Це було її останнє бажання, а ви робіть, як знаєте...

Петря тільки випулив на Явдоху очі.

Малого охрестили Афанасієм, але всі звали його Петриком.

* * *

Сніговий ангел з розпростертими крижаними крилами летів завірюхою, наче білий орел, що випив до дна чашу з отрутою льодяного бога.

Спустився з висот, виючи, мов зграя білих вовків, сп'янілих від блілого світла гуцульського місяченька, і, розмахуючи снігокрутним мечем, головоломно ширився, стелився, лився вулицями, теліпаючи з усіх сил напівголим і скоцюрбленим Бляшаним Христом, розп'ятим на дубовому хресті, покинутим і забутим людьми на роздоріжжі край села.

*«Хмелел солдат, слеза катилась,
Слеза несбывшихся надежд,
И на груди его светилась
Медаль за город Будапешт,
Медаль за город Будапешт».*

Почувся спів на Бусуйоковій вулиці, який наближався до Бляшаного Христа:

*Вздохнул солдат, ремень поправил,
Раскрыл мешок походный свой.
Бутылку горькую поставил
На серый камень гробовой*

«Давай, Богда', дому»? Га? Тепер «давай, Богда', дому», а під Будапештом ніхто не сказав: «Давай, Богда', дому», ніхто не кликав дому з воєнного пекла, де вибухали бомби, свистіли осколки й кулі, ревіли мотори, іржали коні, тріщали, перекидаючись, вози, кричали поранені, ніхто мені не казав: «Давай, Богда', дому». Га? Чому тоді ніхто не казав «давай, Богдаа', дому!», а тепер – «Богда' дому!». Ой, не буде по-вашому! Бо ви не воювали зі мною під Будапештом. Младший сержант Богдан Блідару піде додому, коли сам захоче!

*Горит свечи огарочек,
Гремит недалний бой.
Налей, дружок, по чарочке,
По нашей фронтовой!*

Ой, що ви знаєте? Хіба тільки «Пішли б ви, вуйку, додому!» та «давай, Богда', дому!». Хіба були ви під Будапештом, дивилися смерті в очі, чи бачили землю, застелену трупами та шматками тіл? Чому тоді ніхто мене не проганяв: «Пішли б ви, вуйку, додому!». І ніхто не кликав: «Давай, Богда', дому!». А тепер... Ой, не буде по-вашому, бо младший сержант Богдан Блідару піде додому, коли сам захоче!

*Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат,
Пусть солдаты немного поспят...*

– Ну, що ж, небоже? – звернувся до Христа, коли наблизився до розп'яття. Сьогодні не будемо сваритися... Ось краще присяду трішки і відпочину... Ось так... Не будемо сваритися, бо вже старі ми обидва – я ледь ногу тягаю по

землі, а ти... сам, дивись, ледь тримаєшся хреста... Старі вже ми, небоже, ой, старі... Насварилися досить, більш не будемо, бо потім хтозна, чи встигнемо помиритися...

*Вздохнул солдат, ремень поправил,
Раскрыл мешок походный свой,
Бутылку горькую поставил
На серый камень гробовой.*

Хромий відчув, як приємне тепло обгортає його тіло, опускаючись з голови до ніг, навіть і в нозі, якої не мав, відчув приємне тепло. А Бляшаний Христос почав перетворюватися на справжнього Христа, святого, прекрасного, білого, сніжного!..

І ось спустився з розп'яття і простяг до нього свою руку.

«Встань і ходи!» – пролунало у вухах Хромого.

І він піднявся...

Піднявся на обидві ноги...

У нього були обидві ноги, нарешті!..

І він рушив...

Без Милиць...

У нього були ноги...

Він ішов...

Не торкаючись землі...

*Соловьи, соловьи, не тревожьте солдат.
Пусть солдаты немного поспят...*

* * *

– Мав у Бога днів...

– Ото кожному, скільки Бог дасть...

– Тільки він один знає рахубу днів кожного...

– Дивіться, шість куль пустив у него Янкіль, та не загиб...

– Продірявив йому груди, як решето...

– Лихий піняз не пропаде...

Говорили люди в селі про Єремію Драгобана, в якого стріляв Янкіль Федштейн, але лікар Вішік врятував його від смерті.

Після того, як одужав, через кілька років Єреміє послав Марка за іконописцем, який відновив Бляшаного Христа.

Потім приходив щодня і сидів на лавці під розп'яттям...

Спочатку сидів сам...

Опісля сиділи вдвох, він і Христос...

Опісля почав приходити і малий Петрик з пшеничним волоссям та волошковими очима. І сиділи утрьох...

СТИЖЕРЕТИ

(ПОВІСТЬ)

ХРОПІВ, СКРИПІВ І ПАХКАВ ЧОРНИЙ ПАРОВОЗ

*Ой їде мошиночка
на ній біла фана,
ставай, ставай, мошиночко,
бо їде моя мама...*

З народної співанки

З СІГЕТУ ДО КОШТІЛЯ ходила мошинка, як називали верхньорівнянці вузькоколіїний поїзд.

Два рази на день чорний маленький паровоз, пахаючи, стогнучи, скриплячи-хроплячи, мов нечиста сила, піднімався вгору на Коштіль, щоб потім повертатися до Сігету, тягнучи за собою два пасажирських і кілька товарних вагончиків.

Ще навесні 1881 року розпочалося будівництво вузькоколіїної залізниці.

Старий Матвій Стижерет, який працював на будівництві залізниці, часто розповідав своєму синові Петрові та невістці Явдосі:

– Ото не фіглі будувати зараз шішнадцять кілометрів штрики. Уявіть лиш собі, кулько там каміння було настелено, кулько шліферу натесано, кульку людського кривавого поту потекло, поки засвистіла перша локомотива із Сигота до Коштіля...

ЯВДОХА ПАМ'ЯТАЛА ДОБРЕ той перший паровоз, хоча 1883 року їй було тільки 10 років.

На саме волоське Василя, першого січня, загуркотів перший поїзд.

Вона з іншими дітьми йшла віншувати до волохів з Нижньорівні і зупинилися біля бохтарні подивитися на «чорного диявола», на «нечисту силу», як називали перелякані верхньорівнянські бабусі поїзд.

– Айбо ото пише у Одкровенню Святого Івана Бого- слова, што коли затрублять ангели у золоті труби, то настане кінець світу, – перехрестилася Марія Ясина.

– Та уже много не лишит Господь Бог світ на землі, бо, ади, до чого доходить – без волу, без коней тягнеса, як шаркань¹, ніби із пекла убігло, – погодилася Василина Ференциха.

– Дивітса лиш, які іскри та дим ідуть за ним. Кунчина світу, ой, кунчина, горе нашим душам, – додала Анна Дьордіїха.

– Нам, як нам, бо ми уже своє прожили, але банно-сми- сих невинних діточок, аби тото такого лиха са дуждали, – витерла хусткою заплакані очі перелякана Олена Кри- чинуська.

– Мовчіт, дурні баби! Дітей перепудите з вашов кунчи- нов світа. Дивися лиш, што собі придумали! – гримнув на бабню Михайло Дубей.

– Сам єс дурний, а діти гія, аби знали Божого писанія, гія, аби знали, што настане гармегедон², – гиркнула Марія Ясина.

¹ Шаркань – змій.

² Гармегедон – Армагеддон.

– Якого письма, який гармегедон? – здивувався Дубей.

– Того, што писав Іван Святий Богослов, што будут трубити ангели у золоті труби і настане кінець світа, бо так єму удкрив Бог Сотворитель на горі Патмос.

– Говори здорова, Марі', абес не уснула. Патмос не є гора, ай острів, – махнув рукою Дубей.

– Айбо тото, як є острів, має бути і гора, бо хто чув острів без гори, а ти, Міха, не гніви Бога, бо то гріх неспасений не віровати у ангели та золоті труби.

– Но, чорт мене заставив розкладатися на бесіду з дурнов бабов, – розсердився Дубей і зник поміж натовпом народу, який прийшов «увидіти чорного диявола».

– Ану, дивітса на него, який безбожник! Айбо Іван Богослов писав у Одкровенню, што перед гармегедона прийде на землю Луципер-Антихрист та многі єму будут служити, ади, такі, як сес Дубей, бо як тото не вірувати у святі ангели та золоті труби? – молола далі язиком стара Ясина своїм посестрам, які тільки такали головами на знак згоди.

ЖОДНЕ ДИВО не триває більше трьох днів.

Верхньорівнянці, як і нижньорівнянці та шваги³ з Коштіля, почали звикати до «нечистої сили», «чорного диявола», «шаркані» і перестали ходити пішки на Сігетський ярмарок, навіть і про вози забули, а «везлися у мошинци», як пани.

Навіть Марія Ясина забула про кінець світу, гору Патмос, святих ангелів та золоті труби і «чукала» на ярмарок, гойдаючись у вагоні, як дитина в колиці.

³ Шваг – угорець.

МАТВІЙ СТИЖЕРЕТ, який працював на коштільській вузькоколінійній залізниці від весни 1881 року до весни 1883 року, а опісля аж до самої осені на будівництві такої самої вузькоколійки, яка простягалася із Сігету до Окни Шугетаг понад двадцять кілометрів, страх любив розказувати про залізниці, паровози та поїзди, але у присутності Олекси Добруки він мовчав і слухав оповіді Олекси, який хоч і не був залізничником, але, працюючи в Тисянському річковому порту в Сигітській Коморі, бачив не тільки маленькі паровозики, «як оцей, що чіхає на Коштіль», а справжні паровози, в три рази більші за нього.

– Коли свисне австрійський *STEG «M-Sziget»*, «*Maramoros*» чи «*Tisza*», то кров ти мерзне в жилах...

– Ай, не говори... – дивувалися люди.

– Тото пусте, абисте виділи, коли 19 новембра⁴ '72 года прийшла перша мошина аж із самого Дебрецина, тото ізийшовса усий Сигут видіти чудо – і мале, і велике, не було де іглу упустити.

– Не говори, Оле! – дивувалися люди не так з почутого, бо вже знали напам'ять історію прибуття першого поїзда до Сігету, як хотіли зробити йому приємність, бо Добрука завжди вгощав їх горілкою, але не будь-якою, а мадярською «Бороспалінкою».

– Та што вам буду говорити, тото не іграшка! Із Сигота до Дебрецина є двасто двадцять кіломитру, ще шістьдесять восьмого зачали будувати штрику. Мете видіти, ото мошини возьмут верх, тогди пропаде все, бо не будут гонити бокори, ані суль возити шіфами, бо удтоди, удколи прийшла перша мошина до Сигота, май пречіс уд децембра⁵

⁴ Новембер – листопад.

⁵ Децембер – грудень.

шісдесят восьмого, ходит кождий день до Дебрецина тай назад – одна туди, друга суди... Уже й новий соляний млин здоймили, уже й дошки пилят, креденци⁶ тріскають, а порт на Тисі занепав, дуже занепав. Што того буде, люде добрі, сам Бог знає...

ХОЧА З СІГЕТУ до Коштїля ходив той самий паровоз, спочатку два рази, а опісля три рази на день з тими самими вагончиками, він став трійцею за якою верхньорівнянські газди організували своє буденне життя і повсякденну працю.

Ранішній поїзд називали «п'яткою», бо він точно о п'ятій годині свистів біля бохтарні, що стояла серед села.

– Прогуркотїла п'ятка, гїя уставати, бо зачнут рикати маржини у хліві, – говорили, прокидаючись, газди, чи: – Час рушати косити, бо, ади, п'ятка уже свистить на Коштїль, гайда, доки не спаде роса!

Опісля той самий поїзд перетворювався на «дванадцятку» – коли проходив, можна було сідати полуднувати.

– Пігень⁷, пігень! – гойкали косарі. – Дванадцятка чукає!

А вечором ставав «сімкою», це означало, що можна покидати працю в полі й повертатися додому.

«Мошинка» була радістю і смутком для людей.

Вона розлучала легінів зі своїми коханими, одружених чоловіків із жінками, батьків з дітьми, розлучала братів, сестер, сусідів, цімборів, бо відвозила їх з села на довгий час, а деяких – «навіки-віків, амінь!».

Люди йшли на заробітки на довгий час і часто повертали-ся ще убогішими, ніж були, покаліченими, або в домовині...

⁶ Креденци – меблі.

⁷ Пігень – перерва для відпочинку.

Кілька разів «мошинка» приносила жах у село: у Лалові убила глуху Ярину, у Нижньорівні волоського легіня залишила без ніг – упав під колеса вагона, а на Коштели убила швага Фронія.

Правда, вбила кілька корів та багато ягнят, яких начебто нечиста сила тягнула скувати травку, що проростала біля рейок.

Опісля розпочалася війна, і не один легінь співав у корчмі:

*Ой іде мошиночка
На нюй біла фана,
Ставай, ставай, мошиночко,
Бо йде моя мама.*

*Ой іде моя мама
Несе-ми сорочку,
Бо я хлопець молоденький
Іду на войночку.*

*Ой іду на войночку
Бурше са не верну,
Як ня ударит остра куля
Лиш са переверну.*

*Як ня ударит остра куля,
А ще й москальова,
Не взирай ня, рудна мамко,
Лиш із теметова.*

І скільки їх поклало голови за інтереси «світлого цісаря Хорті Міклоша»?

Рекрутам говорили, що «служити цісарю було великою честю!», а скільки повернулося каліками чи контуженими

– без ніг, без рук, без розуму... важкопораненими чи хворими...

Правда, «мошинка» приносила і багато радості, і досить часто, коли верхньорівнянські легіні та чоловіки поверталися додому з війська чи заробітків.

Найбільше раділи їй діти, бо вона повертала додому не тільки їхніх батьків, вуйків і старших братів, а й возила на ярмарок їхніх матерів, які не поверталися додому голіруч.

Дітвора, наче зграя горобців, бігла в центр до бохтарні чи на Портош, де чекали мошинку, вигукуючи:

– Чуки-чуки – два міщуки, цю-цю-цю!

* * *

ЧЕРЕЗ ЧОТИРИНАДЦЯТЬ літ, у 1897 році, верхньорівнянські полохливі газдині знову перелякаються, коли серед темної ночі з горбів Грицькова, Баби́ча та Ковника відкриється їм Коштіль, осяяний електричним світлом.

– Геле́лектрика! – говорили газди, які вже бачили це диво в інших краях.

– Диво, чудо-диво, – хрестилися перелякані жінки.

– Ой, як гарно та мило, – шептали інші.

Тільки стара скоцюрблена Марія Ясина пророкувала горе та нещастя «блудному градові»:

– Світлий Вавилон – град розбуйнику та блудниць, уд якого не зостане камінь на камені, бо так писав Святий Іван Богослов на горі Патмос... – горлала на весь рот, але з нею ніхто вже не сперечався.

Люди знали, що в бідної Марії «не всі кози дома».

А вона продовжувала горланити і проклинати «блудний град», погрожуючи йому хворостою та наганяючи на нього страхітних ангелів із золотими трубами.

НЯНІ НЕ МАЄ, ХТО ГО БУДЕ БИТИ?..

*Сиротина, сиротина,
Ростеш, як билина,
Не є мами, не є няні,
Гурька твоя днина...*

З народної співанки

1926 р.

МАЛИЙ АНДРІЙКО СТИЖЕРЕТ не біг жодного разу в центр села до бохтарні, також не біг і на Портош, де зупинявся поїзд.

Бідолаха не «чукав», ні не «цюцяв», бо не очікував жодного разу нікого. Його бабуся Явдоха не ходила до Сігету, бо за чим бідній вдові ходити у «вариш»⁸, як не має що продати, а купити ніскільки...

– Не маю що продати, а купило-притупило... Так лиш пусто ходити у вариш, аби днинку Божу утратити, не маю охоти, бо, ади, кулько мож напярсти за один день! – раділа стара роботі та заробленим грошам.

Малий Андрійко у дванадцять років уже пас ягнята – своїх трое і сусідських зо десятеро, то вже, як говорять у народі, на хліб щоденний заробляв.

⁸ Вариш – місто.

– Ге, ге... він уже в мене легінь! – раділа Явдоха. – І хворосту з лісу принесе та нарубає, і води свіженької з криниці наносить, муки мелайної нажорнає, і в гондю побіжить за одним та іншим, все купить, принесе... Уже мені пудпора, добра пудпора, дай му, Боже, щастя!

Жила Явдоха зі своїм онуком не гірше за інших.

Останніми роками навіть кабана не колола, а вигодує та продасть швагам на Коштіль – Пейтерові вадь Рейвесові, бо скільки ж їм треба з малим їсти?..

– Ади, слава Богу, ботей курей на загороді, а від курячої дзями аж у грудях попустит, як уд парянки, бо ото не свинина, аби ти тяжко на печунци, вадь отрунку.

– Йой, Явдо’! – звернулась одного разу до неї стара Дьонтиха, яка уважала себе «панікою», через свого мужа, котрий мав рушницю і ходив на полювання з сігетськими панами. – Ба ци, як живуть оти люди, што не колють кабана?!

– Як аби жили... Ти знаєш добре, як живуть! – сердито відповіла Явдоха, бо здогадалась, що Дьонтиха хоче уколоти її словом. – У мого няні Дмитра Герена кожної зими різалоса по дві-три свині, а у твого не відаю, аби колис на загороді завікала свиня, вадь аби запахло свіжинов.

– Ой, яка ти перчена, Явдохо, дуже перчена... Я тобі лиш так, як межі сусідами, а ти... – почухала потилицю Олена Дьонтиха.

– А я тобі, Оле’, тоже лиш так, як межі сусідами... – відповіла Явдоха, махнувши рукою.

ПРАВДА, СКОРО ПІСЛЯ ТОГО, як її дочка Маруся пішла жити в монастир, Явдоха ходила до Сігету, бо їй треба було вибрати якісь «цидулки» від нотаріуса Редніка, інакше хтозна, чи пішла би...

Але вона не «чукала» поїздом, а пішла пішки і повернулася так само, також не принесла Андрійкові «цюцю», а великий «нулашний обаряник».

– Ади, бабака тобі «білої куки» із Сигота принесла, ану кушай. Такої куки лиш пани їдять, – погладила Андрійка по голівці.

Андрій зрадів кренделикові, хоч він чекав, що бабця принесе йому хоч два-три «цюці», завітї у світло-кольорових папірцях, що аж вид беруть, але це все ж таки не простий «обаряник», а з Сигота.

Він кушав кілька разів того «цюцю».

Одного разу йому дав Івасько Кадолик, іншого разу Міцько Станюк, а декілька разів вуйко Николай Бабичар, який жалів його та Явдоху.

Завжди коли повертався з бутину додому, заходив до них і подавав їм то велику, «як днина у Петруку» хлібину чи кілограм цукру, а малому – шоколадку чи жменю цукерок.

– Бери, легіню, абе-с тямив уйка Николая! – гладив його по голівці, а рука його завжди пахла тютюном.

Інколи вуйко сідав на лаву під бабиними образами і починав набивати люльку, а Явдоха до нього:

– Йой, лиш там не сідай, Никола, бо тото гріх неспасений курити чортове зілля пуд святими образами.

– Думаєш, што они не люблять понюхати мало багову? Люблят, люблят, ще і як люблят! – хитро посміхався вуйко Николай.

– Йой, яке укажеш, Никола, – хрестилася Явдоха.

– Ти гадаєш, што святі не люди?! – продовжував вуйко. – Може, ото святуй Варварі, вадь, ади, Марії Богородиці не тецік багу, бо челядини челядинами, хоть туй, хоть там, – протяг вуйко руку до стелі, а малий Андрійко

подумав, що Свята Варвара з Матір'ю Богородицею у них на горищі.

– Ой, Господи, не гріши, Никола! – лякливо вигукувала Явдоха.

– А пуп не грішит, коли махає попуд носами святих своїм кадилом? Хіба ун їх не закурює, – продовжував своє вуйко.

– З тобою не уйдеш на дорогу, – махала рукою Явдоха, а Николай переходив на інше:

– Ади, вже минуло много году, удколи твуй Петро пушов у Америку...

Явдоха тільки зітхала і хрестилася.

НИКОЛАЙ БАБИЧАР завжди обіцяв Андрійкові, що через кілька років візьме його з собою лісорубити та гонити бокори.

Від таких обіцянок малому ставало весело на душі, як у неділю перед церквою на Службі Божій, коли вже панотець кінчає служити...

– Возьме тебе уйко із собою, увидиш світа, заробиш грошей, станеш газдом! Пуйдеме доу Сигота із мошинкоу, а далі із великов мошиноу – у світ широкий.

На скільки заширокий був отой «світ широкий», Андрійко не міг собі уявити, але знав одне – до нього «мошинкоу» не доберешся, тільки «великоу мошиноу», до якої їхню «тарадайку» не можна рівняти!

Правда, Косован Михайло – їхній сусід, хвалився, що бачив у Росії, ще «май велику мошину»:

– Там така мошина ходит, што не годен єм вам казати, а штрик такий широкий, што не ступиш із одного шина на другий, бо Росія, ото не фіглі! Росія, як у туй співанці: «Кому землі мало – Росія велика»!

* * *

БІДА, В ЯКУ ПОТРАПИВ Андрійко Стижерет, розпочалася саме через оті розповіді-небилиці, які розказував Михайло Косован.

— Хіба це мошинка, хіба це локомотива, та сесе пусте — свист у лист! Тільки має путері, як циганська кобила! Як бесте умастили шини дьохтем, вадь свинячоу мастьоу, ото локомотива би патінувала, што би ні з міста не рушила, так би крутилися колеса на одному місці, бо сесе пуста локомотива, не як ота із Росії, бо Росія, ото не фіглі! Росія, як у туй співанці: «Кому землі мало — Росія велика»! — розмахував руками Косован.

Хлопцям не виходило те з голови, і хотіли переконатися на власні очі, чи «локомотива буде патінувати» і не буде мочі зрушити з місця, але для цього їм треба вимазати шини «дьохтем, вадь свинячов мастьоу».

— Удки бих варе роздобули дьохту? — зажурився Грицько Білаш.

— Я видів у Федора Золика у возарни повну кумзерву дьохту, — похвалився Дьодь Кондрик.

— Ото пусте! Што тото кумзерва? На таку трябу⁹ гія хоть п'ятнадцять літеру дьохту, — поміркував Олекса Дроздик.

— Што тільки говорите про тот дьохт? Лишіт го на комедію велику, хіба не є доста масти свянячої?! — умішався в розмову Шоні Росолик.

— Де?! — здивувалися хлопці.

⁹ Тряба — діло.

– Де, де?.. У Бога за дверьми, – посміхнувся Шоні. – У Ілька Притискана на городі пуд кладнями¹⁰ із шметелю¹¹ закопані дві бадого масти.

– Пуйдеш ти просити уд Притискана бадого масти? Што му меш казати? Дайте ми, уйчіку, бадого масти, абих умастив шини, бо хочу видіти, як ме патіновати локомотіва, – розсміявся Грицько Білаш.

– А ми і не будемо просити, – пояснив Шоні Росолик.

– Укопаєме бадого, і готове усе! – погодився Василь Подорожник.

– А як нас іме? – запитав переляканим голосом Дьодьо Кондрик.

– Іме чорта за пліш, ми укопаєме бадого уночі, коли і вода спит, – заспокоїв його Шоні Росолик.

– А як дузнаєса?! – запитав котрийсь з хлопців.

– Уд кого?! – додав інший.

– А ми возьмемо із нами Стижерета Андрійка, – запропонував Дьодьо Кондрик.

– Копила, на што? – здивувався Олекса Дроздик.

– Аж са дузнає Притискан, спихнемо на копила, – підморгнув йому Дьодьо.

– А як Андрійко не захоче іти з нами?

– Усе одно спихнемо на него, аж што до чого...

– А я знаю, ци би ото добре так? – почав вагатися Дроздик.

– Не буде му нічого, не журітса, – заспокоїв їх Шоні Росолик.

– Копил няні не має, хто го буде бити? – посміхнувся Дьодьо Кондрик.

¹⁰ Кладня – купа (копиця).

¹¹ Шметела – стеблина з кукурудзи.

ТОТО ШПІОНИ, ЛЮДИ ДОБРІ!

*На тум боці при потоці
Фівкала мошина,
Уставайте, люде добрі,
Бо вже біла днина...*

З народної співанки

1926 р.

– АЙ, АЙ, ЯЙ, ФЕНА МУ ТОТА! Дивися вон уже біла днина, а мошинка, ще не фівкала на Пішалському мості, а там уводно фівкає... Гіби-м чув, як зафівкала пуд Кадасовом, коло галилеї жидускої, та, гадаю, зажмурю ще хоть на мінуту¹² очі... А ото, ади, як єм зажмурих та єм зажмурих – зараз було ми сонце загірло на пупец. Ай, ай, яй, як не чув, коли фівкала у Пішалі, ще такого єм не гостив, фена му тота із кологузом¹³, забув зафівкати, а фівкає уводно... – грішився Олекса Мешко, напуваючи маржину.

– Та удки мете чути, Олексю, мошинку, аби фівкала, аж она іще не йшла на Коштіль, – посміхнувся Михайло Хархарко.

– Не говори, Міха?!

¹² Мінута – хвилинка.

¹³ Кологуз – механік локомотиву.

— Так, як вам кажу, Олексю!

— Мошинка стоїт пуд Кадасовом, відай штос са ісказило, бо бігають кологузи округ неї, як ошелені, штос крічат та махають руками, один на одного, — озвався із свого подвір'я Дьорді Чвірик.

— Ба ци што са стало?!

— Такого ще не було...

— Ади, вже кулько году, як ходит на Коштіль, але такого не було.

— Думайте лиш — уд першого яновара тисячу вусім сто вусімдесять третього.

— А тепер уже тисячу дев'ять сто двадцять шестий!

— Уже вуз году, як ходит.

— Але такого ще не було...

— А чуй! Фівкає пуд Кадасовом.

— Ай фена юй тота із мошинков...

* * *

ЧЕРЕЗ КІЛЬКА ДНІВ всі верхньорівнянці дізналися, що хтось вимазав рейки «свинячою мастею», а мошинка «патінувала» зараз годину, поки кологузи ще одну годину витирали рейки соломом, сіном, ганчірками та посипали їх піском і спузою, яку дали їм євреї зі своєї синагоги.

— Хто ба ци муг таке зробити? — дивувалися люди.

— Ану, лиш дивітса, яке їм залізло у голову.

— Ото діти!

— Де діти, там ні чорта не гія.

— Чорт боїтса дітей, тікає уд них.

— Бо діти май хитрі уд чорта.

Тільки Михайло Косован розповідав усім, хто тільки хотів слухати:

– Тото шпіони учинили саботаж! Ото саботаж, люди добрі, бо хто чув, аби хтос бив собі сміх із чефефева¹⁴?! Правда, чефефеу не чефереу¹⁵, бо чефереу ото друга армата¹⁶. Ото шпіони, вадь опришки, бо тепер такі часи настали, шо повно шпіонів та опришків.

– Не молоти дурниць, Міха! – пробував заспокоїти його Йосип Чурсі, але хіба такому закриєш рота...

– Ти сам молотиш дурниць, Осипе, ти хіба знаєш, што годна шкура шпіонам, саботорам, вадь опришкам?.. Ото удьоколовалиса, ади, яке придумали, яке чудо скоїли – саботаж! Чістий саботаж, бо хто таке чув, аби били сміх із чеферева, хоть чефереу не чефереу, але...

– Та вже мовчі, Міха! Учинивес нам із голови колиндарь, – вмішалася у бесіду Параска Романюкова.

– Што знають баби?! – розсердивса Косован. – Ти хоть знаєш, Параско, што тото саботаж? Бо ото саботаж учинили шпіони, вадь опришки, бо, ади, які часи!

– Тото діти, Міха, діти, бо де діти, там не гія ні шпіону, ні саботору, ні опришку... – перервала його Катерина Мадяриха.

– Розумні твої шаботори тай шпіони, Міха, бо, ади знали пуд котров кладньов із шметелов закопав Ілько Притискан бадугу з мастьов, пушли розкопали та умастили нев шини, – вмішався у бесіду Іван Рагован.

¹⁴ ЧФФ (Кеїле ферате форестієре) – Лісопромислові залізні дороги.

¹⁵ ЧФР (Кеїле ферати ромине) – Залізні дороги Румунії.

¹⁶ Армата – армія.

* * *

ВСЕ МОГЛО ОБІЙТИСЯ НА ЦЬОМУ.

Село погомоніло, проаналізувало ситуацію на всі боки і забуло, бо жодне диво не тримає більше трьох днів.

Навіть сам Ілько Притискан, поскаржившись вліво і вправо, як його скривдили та обікрали, почав забувати, бо для такого газди, як він, бадого масті не була великою втраатою.

Тільки Михайло Косован не втрачав нагоди, щоб нагадати людям про саботорів та шпівнів, бо такі удьоколовані хтозна, што годні накоїти – «Є кого боятиса!».

Уже й самі шаботори, шпівни та опришки під ватагою Шонія Росолика забули про те, що накоїли, бо що було, те минуло, а їм треба думати-обдумувати нові плани.

Але, на жаль, Дьокон Кондрик проговорився перед Василянкою Кленихою, а та розповіла своїй матері Марії. А хто не знає Марію Клениху?..

Вона язика за зубами не вдержить.

* * *

ЧЕРЕЗ ГОДИНУ Ілько Притискан бив палицею у Кондрикові ворота.

– Кого там чорт приніс? – запитав Дьокан жінку.

– Ілько Притискан. Хочє з тобою поговорити.

– Што му гія уд мене?

– Та хіба я знаю? – знизилла плечима жінка.

– Ну, говори, што ти гія?! – запитав похмуро Дьокан відкриваючи ворота.

– Де ти бахур, Дьо?!

– А тобі, яке діло до моего бахура, хіба я звідую, де твої бахури, куди гуляють?

– Мої бахури не ходять до тебе красти масть із ями, ану поклич ‘го суди!

– Ільку, іди собі із Богом, а я зостануса із Ісусом Христом, бо ня зачінают кусати кулаки!

– Як собі хоч, Дьо. Я гадаю поговоримо, як газди, але виджу будеме говорити перед піряниками!

– Но, но, Ільку, угамуйса, бо ня доведеш до нервей... Я поговорю із моїм бахуром, а ти прихोдь завтра.

* * *

ДЬОКО СПОЧАТКУ МОВЧАВ.

Зціпив зуби і мовчав.

Але після третього удару ременем, признався, що і він був там, коли «мастили шини» пуд Кадасовом, але масть приніс Андрій Стижерет:

– Ми уттак дузналися, што ун укопав масть у Притискана із-пуд кладні з шметелов.

– А хто май був із вами?! – замахнувся ременем на сина Кондрик.

– Грицько Білаш, Олекса Дроздик, Шоні Росолик тай Василь Подорожник, можеш їх звідувати.

Усі хлопці, як один, розповіли ту саму історію: «Андрій Стижерет укопав пуд кладнев у Притискана бадугу з мастьов.»

* * *

– УБ’Ю ПЛАНЕТНИКА! Пудпрячу му сонце, бурше не буде топтати зелену траву, ані красти по чужих городах. Бог би го засудомив! Удкручу му шию, як горобцеви, розтрощу му голов, як гадині!.. – ревів остеклий від люті Ілько Притискан.

– Калмуйса¹⁷, чоловіче, бо ти пукне якас жила та пуйдеш із світа за бадугу масти, – пробував заспокоїти його Олекса Росолик.

– Тобі добре говорити, Оле, бо не твою масть украли, а мою, я годував свині, а не ти!

– Бери ей мара із мастев! Ільку, із загоряча хтозна, што можеш іскоїти, а уттак будеш бановати усе життя, – додав Білаш.

– Ще сядеш у темницю із-за копила, – умішався в бесіду Кондрик.

Василь Дроздик та Іван Подоружник мовчали. Їм було соромно за своїх синів, бо знали добре, що без них не обійшлося таке діло.

– Звізди би го побили тай маму, котра го усрала, май добре була го на жаливу упішала!

– Но, но, не сігентуйса, Ільку, бо ми ти удшкодуєме пагубу, а ти забудь, махни руков, – пробував заспокоїти його Росолик.

– А ви за што абес-те міні удшкодували?!

– За тото!

– За котре?

– За гуно мняке! – розсердився Росолик. – Ти гадасш, што Явдохин непут – срав би-му кут! – сам укопав твою бадугу, га?! Вадь сам умастив шини. Ге, ге... не є кому застати сироту, а ти лізеш напастев на него!..

– Хто лізе напастев? Я?! – ревкнув Притискан.

– Но, но, не сігентуйса тільки, бо зараз зачне і мнов сігентовати! – фріцнув Росолик.

– Ми ти заплатиме, бо і наші там були! – погодивса Подоружник.

¹⁷ Калмуйса – заспокійся.

– Мене не інтересує! Я про ваших не чув нічо, а про копила єм чув, – продовжував своє Притискан.

– Я сей познаю марфу¹⁸! – посміхнувся Росолик.

– І муй бізуно був там, бо оба ходят, як чорт із дідьком.
– зітхнув Білаш.

– Ні я за свого не хапаю руку у ватру, чорт знає, у кого са удав?! – сплюнув сердито Подоружник.

– І муй тим ситом сіяний, – додав Дроздик.

– А я за мого гарантую, што не був із ними, я не буду удшкодувати нічо! – збрехав Кондрик.

– Як знаєш, Бог з тобов, обийдеме-са і без тебе, Дьокане! Іди пантруй собі роботу! – показав йому на двері Дроздик.

Газди домовилися заплатити Притисканові і заплатили, ще й переплатили.

– Дивиса, Ільку, малого Стижерета не кивай ні перстом, бо як дужнаюса, будеш мати дя фаче¹⁹ ізо мнов, зрозумів ес! – погрозив йому Росолик.

– Та што ви, газди? Ви міні заплатили, я не оставса у шкоді... – почав запевняти їх Притискан.

– Заплатили ще й переплатили, – посміхнувся Іван Подоружник.

– Та што ви, газди? – нібито сердився Ілько Притискан.

– Гата! На сьом кунчаєме бесіду! Ільку! Нікому ні слова, цукі-мукі!

– Та што ви, газди?

– Тільки бесіди! – перервав його Дроздик.

На цьому газди розійшлися!

¹⁸ Марфа – товар.

¹⁹ Мати дя фаче – мати діло.

ОЙ, ФАЙНИЙ ТИ, ХЛОПЧІКУ, ФАЙНИЙ!

*Ой, мамко, моя рудна,
На што-с ня родила,
У нещасну годиночку
Мамко-с ня уповила...*

З народної співанки

1926 р.

АНДРІЙКО СИДІВ НА БЕРЕЗІ Ронішори, а поруч, зануривши голову в густу кучеряву конюшину, паслися ягнята.

Він уже третю вербову тилинку висукав з молодих гілок верби.

– Нашто тобі тільки тилинок, дитино? – питала Явдоха внука.

– Ади, роздам хлопцям, бо не усі уміють сукати тилинки, – гордо відповідав Андрійко.

– Лишив бес таких хлопцю, не люблю, што сацімборуєш із такими, як Росолик та Кондрик, такі цімбори до добра тя не доведут! Ади, забилися до Притискана пуд кладню, так укопали бадугу із мастьов, а уттак умастили шини нев, на штрику, пуд Кадасовом.

Андрійко вже й не говорив Явдосі, що і його кликав Дьодьо Кондрик.

Наполягав, але Андрійко відмовився, хоч той назвав його «бабиним сином», «боягузом» та іншими образливими словами.

РОБИТИ ТИЛИНКИ АНДРІЯ НАВЧИВ старий Олекса Шведука, який умів робити тилинки зараз з будь-якого дерева – з бузини, ліщини, калини...

«Але найлегше тилинки сукати з молодих гілок верби», – учив малого Шведука.

– Ось так, стягнеш із свіжої верби кору і вже маєш тилинку

*Ой пуйду у полонинку,
Сяду на калинку,
Молоденький учаричок
Дує у тилинку.
Але у туй тилиночци
Дух са затинає,
Молоденький учаричок
Увці завертає...–*

Заспівав старий, а опісля заграв-затужив на свіжій вербовій тилинці.

Андрійко любив старого, а старий любив його, мабуть, інакше не змайстрував би для нього дерев'яну механічну іграшку «Ковач тай медвідь», яку випросив у нього Дьоко Кондрик, але не повернув її.

– Убий ня, рубай ня, чини зо мнов, што хоч... іграшку ем загубив, што учиню тепер, не вержуса пуд мошинку, – відпрошувався Дьоко.

Дід Олекса міг змайструвати, з дерева, будь-що – від стільця до креденца, від воріт до хати, від грабель до кросен²⁰, але найбільше любив вирізьблювати дерев'яних коників, дідуганів, пташок на коліщатах з рухливими

²⁰ Кросна – ручний ткацький верстат.

крильцями та різних торкалів, фуркалів та деркачів, яких дарував дітям: «Може, згадают добрим словом...».

– Слухай вітер, Андрійчику, гія абес зрозумів, што ти наспівує. Нагадай собі, як узимі на Одорщі виє-завиває – віфолов жалусно реве, стогне-тужит... А який ласкавий вітерець тепленький навесні, потрясе краночков, дихне, а ледяні цоркотолі зацілінкают, душу розвеселят... А літом, коли налетит буйний, надутий, остеклий, сердитий, ще й тучу за собов притягне, затріщит громом, лусне блискавков, полиє дощем, пуб'є градом, а уттак скоро утихомирится та зачне лащітиса, як котик мурчик... А уттак восени?... Назад остікає і не утихомирюється...

Слухай, хлопчику, новту вітру, води, трави, листу, бо кожде має свою новту, свою мелодію, яку гія абес учув, зрозумів та полюбив, а уттак пробуй єй заспівати – засвистіти на тилинці.

Гарно навчився Андрійко грати на тилинці.

Буває, як заграє, то ягнятка піднімуть голову з конюшини і, задумавшись, на нього поглядають, бо він тільки для них грав, а ще й для бабусі Явдохи, яка витре сльози, крадькома і погладить його по голівці:

– Ой, файний ти, хлопчику, файний! У твоюм волосю заплелоса сонце, а оченята у тебе, як волошки голубі, многим дівкам голов закрутиш і серце розуб'єш, але коби і тобі не було лихо уд того...

* * *

АНДРІЙКО ЛЮБИВ ВИПАСАТИ ЯГНЯТ на березі Ронішори, яку всі називали «потоком», хоча вуйко Косован казав, що він видів своїми очима, що їх Ронішора покладена на військовій карті.

— Як є на воєнній карті, ото вже не потук, а ріка, бо на воєнну гарту не кладут, якіс там потоки вадь поточіни! — запевняв їх вуйко.

Бувало, Андрійко сяде на бережку і так просидить півдня, дивлячись на воду, як джурчить у потоці, як виграє латагтям, листя якого дрижало і плавно перекочувалося на ледь помітних водяних брижах, а над водою тріпотіли прозорими слюдяними крильцями голубі та смарагдові бабки.

У траві сонно дзижчали мухи, а десь у заплаві, в затінку прибережних верболозів монотонно і дзвінко пищали комарі.

— Ану, лиш дивися! Прийшов кумець на обідець, але не має лижки! — почув Андрійко позаду себе, суворий голос.

Озирнувся і побачив сердитого Ілька Притискана.

— А ми зараз кумцеві найдемо лижку, і пригостиме го медом, — сердито зафоркав і вхопивши його за комір сорочки, підняв на ноги:

— Як ти, копиле нещасний, посмів газдувати у мене на городі? Га?!

Хлопець ніяк не міг второпити, що хоче від нього цей розлючений дядько, про який город, та про яке газдування говорить.

— Мовчіш, копиле?! Га?! Мовчі цицку ти материну, котра тя всрала!.. — ревів розлючений Притискан і вдарив його долонею по обличчю.

Малому потемніло в очах, посипалися зелені іскри, задеревів ніс, а на гарячих опухлих губах почув солоний присмак крові, яка стікала з розбитого носа.

— Мовчіш, окаяннику, га?! — гарчав остеклий від злості Притискан.

По Андрійковій голівці та спині посипалися сильні удари міцних кулаків.

Після кількох ударів хлопець повалився на землю, і, дивлячись на зелену травку, не міг зрозуміти, чому на ній червоні цятки...

*«Ой пуйду у полонинку,
Сяду на калинку,
Молоденький учаричок
Дує у тилинку,...» –*

Лунав у його вухах голос старого Шведуки.

Притискан копнув його кілька разів чоботом у ребра, а опісля взяв хворостину і почав шмагати куди попало.

Найбільш дратувало його те, що Андрійко мовчить, не плаче, не відпрошується, не молить його, а навіть і не стогне від ударів.

– Слухай вітер, Андрійчику, гія абес зрозумів, што ти наспівує...

– Мовчіш, копиле?! Га?! Мовчі цицку ти материну...

– Слухай, хлопчику, новту вітру, види, трави, листу, бо кожде має свою новту, свою мелодію, яку гія абес учув, зрозумів та полюбив...

– Мовчіш, окаяннику, га?!.. – ревів Притискан.

Ревів і шмагав хворостиною непритомне тіло.

Нарешті, коли утомився, підняв малого однією рукою, мов якийсь непотріб, і кинув у плесо.

– На, мочися, як колопні, планетнику, абес знав, як газдувати на чужих городах!

– Ой, файний ти, хлопчику, файний! У твоюм волосю заплелоса сонце, а оченята у тебе, як волошки голубі, – почув цього разу голос бабусі Явдохи.

ОЙ, СИНКУ МУЙ, СИНКУ, НА КОГО НАС ЛИШИШ?..

*У Сизоті на болоті гусята плескали,
А міні са молодому пани зрадували.
Ой, пани са зрадували, сабельку ми дали,
Чорненькі кучерики набук зачесали...*

З народної співанки

1914 р.

– ЛЮДИ, ЛЮДИ, ЛЮДИ ДОБРІ, горе, велике горе –
страшний суд настав! – кричав захеканий Семенюк
Василь, тупцюючи до корчми.

– Но, што са трафило?

– Што сталоса?

– Што за ріводов?

– Што за лихо?

– Што са біткаєш, Васи'? – питали люди. Знаючи добре
Василя, були переконані, що той не буде здіймати гвалт
через якусь дурничку.

– Та сталоса доста лихо, май лихого й не гія, – махнув
Василь рукою.

– Та говори уже раз, чоловіче, што трафилоса, не держи
нас на грани, што за лихо? – крикнув старий Товкан.

– Відав буде война, люди добрі!

– Ха-ха-ха! – розсміявся Товкан. – Дивітса, люди добрі, яке приснилось Василеві. Война! Гей, Васи', тебе відав скорняла рано Анна, вадь ты приспала якас мара.

– Я не фіглюю, люди! Убили Ференца Фердінанда!

– Де?!

– Коли?!

– Як?! – питали здивовані люди.

– У Сараєві 'го убили нині.

– У Боснії?

– Йо!

– Та хто го убив?

– Якийс молодяк дев'ятнадцятьогодовий. Міркуйте, люди, якийс шмаркач, а позбавив життя архідуча²¹.

– А ти утки єс чув таке? – недовірливо запитав Товкан.

– Та, ади, возив'єм ропи та черешень панови Дорошови нотаришови, а ун казав, што пише у мадярскуй новинци²².

– Та што пише? – не здавався Товкан.

– Што пише, што пише, ти глухий?! Пише, што убили Фердінанда!

– Убили, убили... Чую не єм глухий, але як го убили, ото звідую, Васи'.

– Та лиш го застрілили, не завісили го, – озвався Іван Фетькан.

– Нотариш Дорош каже, што Ференц пушов у Боснію, де єго восько чинило манебрі²³, – почав розповідати Семенюк.

²¹ Архідуче – ерцгерцог (архікнязь).

²² Новинка – газета.

²³ Манебрі – (маневри) тактичні або оперативно-тактичні навчання військ або флоту в умовах, близьких до бойових.

– Тадь йо, бо Ференц є і дженерал²⁴, не лиш тільки архі-
дуче, ун командує воськом, што ви сей неборята думаете?!

– Та уже мовчі раз, бо ми і самі знаєме, хто є Ференц.
Не перебивай чоловіка.

– Та каже пан Дорош, што не був самий, а із Софієв,
жонов свей...

– Айбо тото гія ему тігати бабню за собов на манеб-
рі?.. – не стерпів котрийсь із газдів.

– Та коли йшли до бирова²⁵, бо їх іждав, може, на гос-
тину, якийс молодяк вер бомбу у луксош²⁶, у якум ішли...

– Но видите, што го не застрілили, – зрадів Товкан.

– Ні, бомба їх не убила, тільки поранила одного коло-
нела,²⁷ аййотанта, а Ференц пушов на гостину, а уже коли
вертавса дав ордин шоферови, аби го віз у коргаз²⁸, бо хотів
видити, што му чинит цімбор, колонел, а шофер замилив
уличку, а коли обертав луксоша, вадь давав узад, тогди,
другий молодяк утяг револьвер та застрілив на смерть і
Ференца, і Софію, – закінчив розповідати Семенюк.

– Господи, яке нещастя!

– Без войны не обийдеса!

– Тото будьте бізуні!

– Господи, змилуйса над нами! – перехрестивса Іван
Фетькан.

– Ай, боїшса смерти, Іва'! Видиш і фердінанди умира-
ют, – продовжував Товкан своє.

– Боюса ци не боюса, ото не твоє діло, – відповів сер-
дито Фетькан.

²⁴ Дженерал – генерал.

²⁵ Бирув – мер міста (прімар).

²⁶ Луксош – автомобіль.

²⁷ Колонел – полковник.

²⁸ Коргаз – лікарня.

– Не усі герої, як ти, – уколов хтось з громади Товкана.

– Ун великий герой, коли видит кулешу із бриндзев, – додав хтось інший.

Люди жартували, одні щоб прогнати страх, інші, мабуть, не усвідомлювали, що за горе чекає на них, не відаючи, що тільки через місяць, 28 липня, того самого року Австро-Угорська імперія розпочне війну, а далі 2 серпня почнуть вербувати верхньорівнянських чоловіків на війну.

* * *

– ДИВИСА, ЯКЕ ЧУДО – серед самого кошення імператор, фрас би го потер!, розкеринивса із войнов, хто таке чув! – бурмотіла Васирина Кирлібаба, боячись за свого Філіпа.

– Та вже хоть би войовали взимі, коли не є тільки роботи, а тото, дивітса, зачнут серед літа, заберут мужчін, а ви баби – відайтеся! – погодилася стара Митриха.

– Ви гадаєте, што світлим панам у голові наше кошення вадь жнива? Та де?! – Болит мене голова і коліно, тай нога! Прийшло їм у голов діштроватиса²⁹ та зачали, як малі діти ігратиса у войну... – вмішалася у бесіду Анна Мадяриха.

Мошинка везла рекрутів до міста, але не всі залишалися у Сігеті, одних висилали далі – до Сукмарю, Егеру та Бала-сагюрмату, запевняючи всіх, що вербують їх на короткий час, бо через два-три місяці Сербія буде стерта з лиця землі.

Парубки сходилися вечорами у корчмі, гомоніли, пили горілку, гатили кулаками у стіл, скреготали зубами, складали співанки і співали:

²⁹ Діштроватиса – розважатися.

Михайло Гафія Трайста

*Ой тота Мадяриціна не мама, не мама,
Аби тоту Мадяриціну біда зазнавала, –*

заспівав Ілько Копос, а з іншого стола відгукнувся
Павел Кучерявий:

*Мамко моя дороженька, бес не сумувала,
Най сумує Ференц Йозеф біда би го взяла.*

Міцна горілка відганяла сум, надавала хоробрості і
натхнення складати співанки.

*Ой, мадярські піряники, ото не наша віра,
Они носять за клепанев когутяче пір'я. –*

додав Ілько Копос.

*Ой Ференце, Ференцику, проклянута ти душу,
Через тебе, Ференцику, войовати мушу.
Ференца би завісити на сухого дуба
Бо ун узяв уд дівчини, хлопця як голуба... –*

відповів Кучерявий.

Старий Дьордьолук угощав парубків горілкою, пивом,
вином, а потім співав їм чардаша:

*Єдно ми са плече пече, а друге терпне,
Помер любко в Мадярії коло білої церкви.*

*А як прийшов няньо й мамка і вшетка родина,
Стали, стали й заплакали – се наша дитина.*

*Ота куля не із пушки, куля із канона,
Абес, мила, не плакала, абес не журила.*

*Абес, мила, не плакала, абес не журила,
Абис себе, моя мила, в ширінку обвила.*

*Абес на ся, моя мила, чорне плаття взяла,
Абис, мила, за мною рочок дясовала.*

Повертаючись з корчми додому, парубки співали на Солончанському мості:

*Ой, Ференце, Ференцику,
Ми са будім бити,
Позза тої білявочки,
Што ходит завита.*

*Ой, Ференце, Ференцику,
На што нас вербуєш,
Не є хліба в матазині,
Чім нас погодуєш?*

До їхньої співанки долучалися парубки з Осуйського горба:

*Я вас буду годувати
Цісарсков половов,
Та вас буду управляти
Цісарсков дорогов.*

А далі, долучалися і парубки з Грицкова та інших горбів. Пісня котилася луною над селом:

*Ой цісарська доружечка
Довга, не коротка,
А цісарська половочка
Гурька, не солотка...*

* * *

ФІЛИПУ КИРЛІБАБІ було зовсім байдуже, що йде на війну, навіть радів:

– Увижу світа, бо, ади, дотепер май далеко, як доу Сигота єм не був.

– Молоде та дурне! – махав рукою Кирило Кирлібаба.

– На війні тя годні убити, вадь покалічити, – бідкалася його мати.

– Бізуно, як ня уб'ют на війні буду жити, як тот кронк³⁰, тристо году? – сміявся Філіп.

– З дурної діри дурний вітер віє, – сердилася Василина.

– Дай му покуй! – гримав на неї Кирило. – Ти гадаєш, што єму легко? Лиш так говорить, аби прогнав суету, а хто знає, што у него на души...

А Філіпові на душі не було ні важко, ні легко, ні сумно, ні весело, ні гірко, ні солодко, а тільки байдужо.

Байдужа байдужність широка, мов море, обгорнула його душу...

Вечорами йшов до Марусі Стижеретової, яку кохав по-справжньому і мав намір одружитися з нею, вже й старостів вибрав.

«Хоча і небагата дівка, але з порядного роду, а няньо був великий цімбор із її няньом Петром Стижеретом... Може, позволит мені сватати Марусю», – міркував Філіп.

³⁰ Кронк – крук.

Від Марусі йшов до Федори Берданової, яка не відмовляла йому ні в чому.

Мати Федори померла давно, а батько – Василько Бердан – за пляшку горілки, яку йому приносив Філіп, виходив з хати, наче Федора не була його дочкою, йшов спати у хлів або в оборуг³¹ із сіном, залишаючи молодих у хаті.

Ранком, на зорях, Філіп біг у Жулинці, де мали хлів із маржиною, а коли приходив Кирило, заставав усе в порядку.

– Пішов би і ти до корчми, погомонів із парубками, з ровесниками, упив погар горівки, заспівав і на душі би ти стало легко.

– А міні не є тяжко на душі, – посміхався Філіп.

– Ой, синку, мій синку, на кого нас лишиш? – зітхав Кирило.

Зітхали всі: батьки, матері, дідусі, бабусі, жінки, доньки, діти – все село, а рекрутів розіслали по різних фронтах: у Галичину, Сербію, Україну, Італію...

³¹ Оборуг – покрівля, накриття на опорах для захисту сіна.

ХАЙ ЖИВЕ ЦАР, МІСТО НАШЕ!

*По горам Карпатским метелица вьётся,
Сильные морозы зимою трещат.
Проклятый германец на нас наступает,
На нашу державу, на крест золотой.*

З російської військової пісні

1914 р.

ТУДОР ДОРОШ згорнув газету, підійшов до вікна і відкрив його.

У кімнату відразу увірвався свіжий вітер, що пахтів річками, які оббивали місто

Сігет з трьох боків, і прілим осіннім листям.

Уже зовсім стемніло, у вікнах навпроти горіло світло, а внизу у ресторані «Корона» звучала музика і раз у раз лунав сміх.

Дорош подивився уздовж вулиці, але вуличні ліхтарі ледь світили, розливаючи хворобливе рідке світло.

– Веселі, гуляють, їм байдуже, що десь на фронтах гинуть молоді люди, молоді, як і вони, як і ми, – зітхнув Тудор Дорош.

– Еге, пане нотаріусе, Росія готувалася до війни кілька років, – мовив адвокат Нелу Маріш, наче й не почув Тудорових слів.

– Угорщина не будучи поліцейською державою, російським офіцерам-шпигунам переодягненим на мандрівних купців, циркачів та дресирувальників ведмедів не було важко перетнути Карпати і вивчити як головні шляхи, так і бічні дороги та всі гірські переходи, – втрутився у бесіду учитель Валерію Дунка.

– Хм, – хмикнув нотаріус Дорош, а після довгої мовчанки додав: – У цьому їм часто допомагали й місцеві українці.

– Коли перший російський солдат пробрався через Ужокський перевал, російська преса повідомила про захоплення великого Угорського Степу і представила детальну програму російської воєнної диктатури, яка установеється в Будапешті. Престижні петербурзькі видання пишуть, що делегація, сформована з угорських магнатів, хоче просити російського царя, щоб віддав їм Буковину в разі втрати Хорватії, – сказав лікар Іон Маріна, припалюючи сигарету.

Такі розмови велися зараз чи не в усіх інтелігентських колах.

* * *

ШІСТЬ РОСІЙСЬКИХ ДИВІЗІЙ перетнули в чотирьох місцях угорський кордон.

Найсильніша частина російського війська вирушила від Турки³² і перейшла через Ужокський перевал, де в Унгинській Долині в суботу 26 вересня 1914 року відбувся перший бій між російськими та австро-угорськими військами, в якому загинуло вісім тисяч російських солдатів, тіла яких хоронили чи не два тижні.

³² Турка – річка в межах Коломийського і Синятського районів – ліва притока Пруту.

Друга частина російського війська, приблизно двадцять п'ять тисяч бійців, спустилася Верецьким перевалом до Свальова, звідки подалася долиною Середньої Тиси.

Тут 27 вересня їх зустріла австро-угорська армія і просто знищила вщент.

Третя частина дійшла до Міжгір'я, до Волового, де 10 жовтня, так само, як і у Свальові, її було знищено до останнього бійця.

Найдовший час на території Мараморщини, яка в той час входила до складу Угорщини, перебувала Четверта російська армія, яка 4 жовтня окупувала Марамороський Сигіт, а далі направилася через Тересву до Тячова та Довгого Поля, де 5 жовтня була переможена і почала відступати перед польськими легіонерами.

Багато російських армійців загинуло в боях, які відбулися біля Білої Церкви, в Кричунові, Великому Бичкові, Рахові та Вишавській Долині.

* * *

ПЕРШІ ВЕРЕСНЕВІ ДНІ виявилися теплими, сонячними і дещо вітряними. Почалося бабине літо, ночі стояли холодними, зоряними, блідий місяць ледь проступав на небосхилі, зате з першими променями сонця все змінювалося: відтінки осінніх фарб заливали околицю, глибокі сині тіні, які зберігали нічну прохолоду, відступали перед теплотою сонячного світла, яке лилося з небес, — справжня Господня благодать.

Люди підставляли обличчя ранковим променям, мружилися і по-дитячому усміхалися.

Дивлячись на них, не вірилося, що десь поруч іде війна і гинуть люди.

В охопленій війною Європі ніхто не міг знати, що на нього чекає завтра.

Люди раділи сонцю, ловили його останні вересневі промені, не підозрюючи лиха, яке спаде на їхнє місто.

Спочатку до Сігету почали прибувати біженці з Солотвини та Галичини.

Найбільше з них було євреїв, але серед них були й українці, разом з якими втікав від «російського лиха» і греко-католицький єпископ зі Станіслава, який відслужив Святу Літургію в українській церкві.

Сигітський мер Антон Соллосі пробував заспокоїти містян, повторюючи їм ті самі слова:

– Прошу всіх не панікувати! Головне не панікувати! Прошу всіх не панікувати! Головне не панікувати...

– Добре йому повторяти: «Не панікувати!» та все «Не панікувати!», а російська армія нищить усе, що зустрічає по дорозі, – з великим незадоволенням розмовляли між собою люди.

– Коять злочин за злочином, вбивають мужчин, гвалтують жінок і дівчат, грабують все підряд, – розлютився пекар Міхай Дан. – Ади, втікають всі заможні люди, крамарі закривають крамниці, я теж, мабуть, кину до біса все і заберуся звідси.

І таки забрався.

У п'ятницю другого вересня, коли побачив, що гусари відступають перед росіянами, які окупували всі потисянські села, а з його пекарні повтікали всі пекарі, залишивши у печах сімсот хлібин і триста уже випечених, Міхай Дан махнув рукою на все і покинув місто, в якому зчинилася велика колотнеча, всі тягли, несли, везли – втікали.

Люди просто потрапляли під колеса возів.

* * *

– ГОСПОДИ, ШТО КОЇТЬСЯ у Сиготі! – розповідали люди, які працювали у місті.

– Восько, жандарі, поліцішти, гранічері – утєкло усе!

– Де не утєчут, як ближатса рускі!

– Биру бігає по варишови³³, гелійкає та ліпит цидулки, аби люди не тікали, але хто го слухає? Тікают усі заможні, остаєса лиш сама ковдушня.

– Сохрани нас, Господи, уд лихого!

– Не буйтєса, люди!

– Як са не бояти?!

– Они рускі, ми рускі, што нам учинят?

– Які ми рускі? Ми окраїнці!

– Окраїні, рускі – усе одно!

– Тогди чого Окраїна войовала із Російоу?

– Войовали, бо пани не годні були са поділити золотом та путєрьов, а народ оден.

– А ви гадаєте, што богачі забрали усе із собою? – перевів хтось бесіду на інше.

– Та де?! – погодилися люди.

– Абестелиш виділи, який ріводоу³⁴: дорога круз Кобильцята, што веде до Довгого Поля, заблокована возами. Люди запрягуютса у вози, возки та усякі пуд возки, перетєрхані добром.

– Ото самі жиди!

– Не лиш жиди, тікают і мадяри тай волохи, усі комерчіянти³⁵.

³³ Вариш – місто.

³⁴ Ріводоу – тривога.

³⁵ Комерчіянт – (комерсант) той, хто займається комерцією, підприємець.

– У четверь анунцовали³⁶, што хто хоче тікати із вариша, може тікати із мошиною.

– А хто ме тікати із мошиною?

– Кулько возьмеш із собою у мошину?

– Много не возьмеш.

* * *

ЛЮДИ КАЗАЛИ ПРАВДУ.

Скільки можна взяти з собою в поїзд?

Чемодан, два, найбільше три...

Сігетський вокзал гудів, наче вулик.

Поїздів не було багато, і люди були змушені ховати свої багажі, передавати знайомим або просто залишати їх на пероні.

Більшість з пасажирів були євреї, які втікали до Сату Маре, Бая Маре та Нисиуду, а навіть і до самого Будапешта.

Сігет опустів, наче кладовище.

Повтікали зараз всі міщани.

З двадцять одної тисячі жителів, скільки нараховувало в той час місто, залишилося біля трьохсот душ – хворих, убогих, яким не було що втрачати, та жебраки.

Скрізь було чути скигління собак.

Ті, що не покинули Сігет, склали делегацію, очолену священниками римо-католицької та греко-католицької церков, яка мала вийти назустріч москалям.

Спочатку зустріли трьох вершників, з яких один, капітан, зняв шапку перед священниками, перехрестився і поцілував хрест.

Опісля, коли дійшли до Сигітської Комори, зустріли інших вершників, а далі цілий загін – приблизно тридцять

³⁶ Анунцовали – оголосили.

вершників, і почали просити командира, щоб не руйнував місто.

Командир здивувався, коли почув, що люди зі страху покинули місто і запевнив їх, що ніхто з тих, що залишилися, не постраждає, бо його солдати є дисциплінованими і порядними людьми, які не мають нічого з цивільним населенням, але якщо у їхніх хатах сховані угорські солдати, тоді відкриють вогонь, і ті, хто ховав їх, постраждають.

Угорських солдатів по хатах ніхто не переховував, а люди намагалися нарисувати на свої хвіртках і дверях російський хрест і вивісили білі прапори.

Я ПРИЙШОВ ДО ТЕБЕ, ЯК ДО РУДНОГО БРАТА...

*Братя ми померали,
Родини не маю,
Утвориса, сира земле,
Най у тя лігаю...*

З народної співанки

1914 р.

НАСЛУХАВШИСЬ У КОРЧМІ про сигітську колотнечу і про те, як «богачі та клята жидва» покинули свої хати, а на сигітському вокзалі повно «ташок, гатіжаку та міху», наповнених добром, Ілько Притискан, повертаючись додому, зайшов до свого шовгора³⁷ Івана Буркуша, який тримав його сестру Ілону.

Трохи здивований Буркуш, бо Ілько рідко заходив до них, поставив на стіл пляшку міцної слив'янки, а Ілона принесла хліб і тарілку з нарізаною солониною.

Випили, закусили, але розмова чомусь не в'язалася.

Нарешті зрозумівши чого від нього хоче Ілько, Буркуш гмикнув, витер рукавом спітніле чоло, і збирався відмовити швагрові, але той, ніби вгадавши його намір, додав:

³⁷ Шовгор – швагер, сестрин чоловік.

– Я прийшов до тебе, як до рудного брата, бо не пуйду до чужого, як ти міні найближча родина, хіба не так?

– А хіба я знаю?

– Ти што боїшса?!

– Та ні, але...

– Што але? – почав сердитися Притискан.

– Як би нас імили?..

– Хто тя іме? Не чуєш, што на гарі повно ташок³⁸, метали їх жиди, а хижі³⁹ повні добра, якого хочеш. Пуй-деме із возами.

– Айбо тото уже є злодійство, – пробував відмовитися Буркуш.

– Яке злодійство?! – аж підстрибнув Притискан. – Тото уже нічіє, уже не має газди, не возьмеме ми, возьмут другі, не будь мутул⁴⁰, Іва’.

– Сес би лиш за мою сукню⁴¹ державса, не валовшен ні до чого, горе моюй души! – вмішалася в бесіду Ілона.

– Ти Іло’ мовчі, бо сесе не до тебе бесіда, – ніби заступався за швагра Ілько.

– Айбо тото людске добро, як можемо брати незароблене? – посмілішав Буркуш.

– Яке людске, ото жидуске... Хіба жиди люде? Ото п’явки, што сцут людську кров, – розсердився Ілько.

– Не говори таке, Ілку, бо й Ісус Христос тай усі апостоли були жидами, – тихим голосом промовив Буркуш.

– Сес зараз ти зачне апостола читати. Не йде ун, іду я! – не стерпіла Ілона. – Але уд завтри ми маєш жмакати та прати дранки тай кулешу варити!

³⁸ Ташка – шкіряна сумка.

³⁹ Хижі – хати.

⁴⁰ Мутул – дурень.

⁴¹ Сукня – спідниця.

– Іло', мовчі, бо зараз... – гримнув на неї Ілько, а потім звернувся лагідним голосом до Івана: – Но што кажеш, шовго?

– Та што буду казати, коли йдеме? – неохоче запитав.

– Паруй вуз та запраїгай коні, а я біжу доу дому, скорняю слугу, бо уже бізуно хирит та рушаєме у час добрий, – зрадів Ілько.

ЗАХОПИВШИ МІСТО, один з російських офіцерів дав зрозуміти місцевим жителям, що якщо місцева делегація не вийшла їм назустріч, то вони мали «привітати» місто гарматними пострілами.

– Від ваших загонів ми навчилися брати викуп, – посміхнувся капітан.

Сігетці лише переглянулися між собою.

– Пане копітане, я не знаю чи ми зможемо заплатити викуп, – несміло промовив Шандор Добай, заступник примара.

– Від вас ми не візьмемо багато, – посміхнувся капітан. – За окуповане місто ви нам заплатите щонайменше – 180 000 крон.

– Шановний копітане, я не знаю чи знайдемо у всьому Сігеті 1 800 крон? Біженці забрали з собою всі гроші, десятки мільйонів крон навантажили у товарний вагон і повезли до Будапешта, а також забрали всі коштовності, – невинно знизив плечима Шандор Добай.

– Я переконаний вашою щирістю, пане Добай, тому й не вимагатиму від вас грошей, а приймемо у викуп сіно, ячмінь, овес, рогату худобу, свині, коні, сигарети і таке інше!

СПОЧАТКУ ДО СІГЕТУ увійшло біля 200 російських козаків, очолених старим генералом, який в'їхав на білому

коні, зупинився в центрі міста і промовив кілька слів до малої громади людей, що зібралися тут.

Брати Грабарі та Берчі перекладали людям слова генерала, який не сказав нічого нового, бо те саме почули і від капітана.

Опісля генерал зі своєю свитою увійшов до готелю «Корона», куди запросив усіх членів місцевої адміністрації та перекладачів, а вершники-козаки оселилися на краю міста – в Чарді.

На балконі готелю «Корона», біля білого прапора – символу миру, появився і російський національний прапор.

Побачивши його, сігетці зітхали з досадою.

Скоро на балкон вийшов і сам генерал з офіцерами, щоб зустріти вхід свого війська.

Перший загін, що складався з приблизно 300 вершників, показався на головній площі. Козаки співали дуже гарно, немов колядували:

*Слава Господу на небі,
Мир людям на землі...*

Опісля появився другий загін трохи більший – до 400 вершників, які теж співали, але не так гарно, як перші.

Після них на площу, сильно торохтячи, увійшла артилерія: 12 гармат та вози з амуніцією.

Артилеристи дефілювали попід балконом готелю, на якому стояв генерал, який голосно вигукнув:

– Хай живе цар, місто наше!

Після артилерії в'їхали вози з пораненими, а наприкінці конвою – маленька група вершників.

Більша частина війська направлялася через Тису до Селотвина.

Вхід росіян продовжився до наступного дня.

У неділю, 4 жовтня, увійшли три загони – приблизно 1200 осіб, які, побачивши на балконі російський прапор, божевільно заревіли:

– Ура! Ура! Ура!..

Перед другим загonom йшли пішки приблизно 150 полонених австро-угорських піхотинців.

Армія розійшлася вулицями.

* * *

КОЛИ ПОЧАЛИ РОЗВАНТАЖУВАТИ ВОЗИ, Притисканові не хотілося вірити очам, скільки добра могли взяти з покинутих хат.

Правда, на возі його швагра Івана Буркуша знаходилося багато різного барахла: горщиків, мисок, глечиків, тарілок, горнят та іншого різного начиння. Але зате його вози, з якими зупинилися у Грабовому Груні, де Притискан мав хлів, щоб не дай, Боже, сусіди не побачили, були перевантажені тільки коштовними речами: дорогими килимами, хутрами звірів, порцеляновим, кришталевим і срібним посудом, старими іконами та іншими вишуканими речами.

– Видко, що сес страхоперд боявса заходити у бухні⁴², а забирав різні непотреби із загородей та кліток, – сплюнув сердито Притискан. – Але добре і того, – додав, щоб заспокоїтися.

Він зі своїм слугою Петром Половиком дістався аж до самих жидівських гондей, звідки, ади, – бочівки з бриндзою, соленими оселедцями, «лади з мормолодою» та «галвою», та лиш, дивись, які склянки з напоями:

⁴² Бухня – хата.

горівками, винами та «шампаніями» – такого лиш пани п'ють!

Ще було багато «кексу»⁴³, чоколади⁴⁴, кави та цигаретлику⁴⁵.

Притискан уперше пожалів, що не курить.

Але зате скільки дорогого сукна, одягу, цвяхів, ланцюгів та ланцюжків, навіть годинників-будильників, та що тільки не було на його возах, бо що очі бачили – руки хапали...

Правда, коли увійшов у одну з покинутих єврейських хат, натрапив на волошина, який уже «газдував» у хаті і який накинувся на нього з сокирою, але Ілько відскочив убік... У нього теж була сокира!

– Ніж би ревіла моя мама, най реве твоя! – прогарчав Ілько, витираючи від крові вістря сокири.

Петрові та Іванові не говорив нічого, щоб не перелякати їх.

– Так, розтерьхаєте⁴⁶ вози, повстуляєте⁴⁷ усе на хлів у сіно та в обороги, а уттак поділимоса, най са отихне мало, – промовив Ілько, дивлячись на Петра, який надіявся, що поділяться таки в той вечір, опісля – гайда хиріти⁴⁸, а вечур назад до Сигота!

– Може би нам доста? – запитав несміло Іван.

– Доста най буде ворогам! Ідеме, ще увечур, бо уттак прийдут москалі та пуйдеме плішку⁴⁹!

⁴³ Кекс – печиво (бісквіт)

⁴⁴ Чоколода – шоколад.

⁴⁵ Цигаретлик – цигарка.

⁴⁶ Розтерьхайте – розвантажте.

⁴⁷ Повстуляйте – заховайте.

⁴⁸ Хиріти – спати (зневажливо).

⁴⁹ Плішка – дуля.

* * *

У СУБОТУ ТРЕТЬОГО ЖОВТНЯ вранці, ще тільки розвидніло, а тишу Пішіторської вулиці прорізав несамовитий плач Ілони Буркушихи:

– Йо-о-ой, люди!.. Йо-о-ой, сусіди!.. Йо-о-ой, мамуко!

– Што са стало, Іло'? – питали перелякані сусіди.

– Йо-о-ой, газдику!.. Йо-о-ой Іванку!.. Йо-о-ой, золотику!.. – голосила Івона.

– Што бай, што са трафило з Іваном?.. Умер!?! Забегтег?!.. – питали одні в інших сусіди.

– Ой, Боже, муй! – крикнув переляканий Дьорді Берізнник, забігаючи на подвір'я Івана Буркуша, побачивши того мертвого з розколотою головою та кривавим обличчям – лежав у соломі на возі, який стояв серед подвір'я. – Што сталоса? – сіпнув Ілону за плечі.

– Йой, не звідуйте ня, не звідуйте!.. Йо-о-ой, Іванку-у-у! Йо-о-ой, золотику!.. Йо-о-ой... йо-йой!.. – лементувала по-дикому Ілона, кинувшись до свого брата Ілька Притискана, який увійшов на подвір'я.

Притискан зупинився, як укопаний, а Ілона почала його кулачити куди попало, несамовито ревучи:

– Тото ти, душогубе, довів єс го до сего!..

– Іло'! – пробував заспокоїти сестру Притискан.

– Ти єс му пудпрятав світ, луципере!

– Іло'! – повторив грізним голосом Притискан.

– На яку біду єс го кликав?!.. Што єс накоїв?!

Сусіди почали перешіптуватися між собою, не знаючи, за що докоряє Ілона своєму братові.

– Ти, ти, кримінале!.. Ти єс го загнав у груб!.. – не переставала Ілона.

Ілько глипнув на Ілониних сусідів, на неї, а потім вдарив її долонею по обличчю. Жінка повалилася на траву, але він скоро підняв її і потяг за собою до хати.

ПИЙМО, МАРІ! БО ХТО ЗНАЄ, ШТО БУДЕ...

*Не боюся револьвера,
Ні ножа острого,
А ні тебе, сучий сину,
У поли самого...*

З народної співанки

ВІСТКА ПРО СМЕРТЬ Івана Буркуша стрілою облетіла село, але ніхто не знав, якою смертю загинув...

– Ото бізуно го убили шваги, мав пуйти у Гиджу дров, а шваги острі, як оси... могли го цьокнути, – говорили одні.

– Вадь волохи?! – міркували інші.

– Май скоро волохи! – погоджувалися треті.

– Хто знає, як тото було?...

– Тулько Бог Усевишний знає, святився би!

– Тай тоти, што го ковтнули, знають.

– Кажут, што Ілона зийшла із розуму – гілікає на брата сей, на Ілька, што тот го убив...

– Де не іздуріє жона із такого горя?!

– А хто знає, ци не має правду?!

– Та де! Який би не був Ілько Притискан, але не убив би свого шовгора!

– Добре, што хоть дітей не мали, та не лишив сиротей за собою...

- Ілона, опіваєса, а уттак забуде, бо такі усі жони...
- Хіба мужчіни инакі?..
- Такий світ!
- Адяй!
- Добрий був чоловік!
- Як дарабка хліба...
- Най му Бог простит гріхи!
- Най буде прощений!

* * *

– ТИ, ПЕТРЕ, ВІДАВ ЄС БРАВ ГОРІВКИ із хліва, тої, што єме принесли із Сигота? – запитав Ілько Притискан свого слугу.

– Ні, газдо, не брав єм, де таке говорите?! – почав відбріхуватися Петро.

«Брав єс, гаде, брав єс! Та не лиш горівки, а брав єс і кумзервей, чоколади тай штофи жунскої... бізуно єс поніс до Марії Грушникової, аби ти дала...».

– Ми са видит, што хибит із склянок⁵⁰, та не лиш із склянок, а хибит май усякого...

«Білма би ти на очах! Ади, як скоро потямив, а я гадав, што не потямит. Та што аж єм узяв склянку лікеру, якіс чоколодки тай мало штофи Марії на блуз?!»

– Не брав єм нічо, можу божити!

– Но тогди, може, ми са лиш так виділо. Аж єс не брав добре! Аж єс брав, бурше не бери, бо нас удаш. Як запрячеме Івана, уттак поділиме усе на троє, бо, ади, – Ілона zostала одовицею!

– Не брав єм, газдо, а ні не буду брати, – відповів байдужим голосом Петро.

⁵⁰ Склянка – пляшка.

«Возьмеш, окаяннику, возьмеш, таконь вечур возьмеш, але бурше не будеш брати, бізуно!»

«Таконь вечур возьму склянку вермуту, та й кави возьму, бо Марія би дуже хотіла кушати кави».

– Но тогди добре! Абес завтри рано устав, бо пудему у бердо на Камінь утяти якес вориня на плут.

– Добре, газдо, устану, – відповів Петро.

* * *

– ДОБРИЙ ВЕРМУТ – із солодко-гурьким присмаком – лізе скоро у голов, – посміхалася Марія.

– Пийме, Марі', бо хто знає, ци май будеме пити такого доброго...

– А як потямит Притискан? – запитала Марія.

– Ун уже й так потямив, – відповів байдуже Петро. – Што ми учинит – гушне ми воли з моста, ха-ха-ха!.. Гадаеш, што буде ділити по правді?

– Не гія вам було іти обкрадати жидускі бухні. Ади, чім закурчїлося...

– Гія, не гія, што було минуло, назад не вернеш. Іван мав сокиру у руці, муг затяти першим жида, та бу жив, але зачав са уттігати узад, а жид імив кураж та загатив му сокиров у голов, як у гарбуз.

– Айбо жид собі обороняв хижу, а ви... Іван...

– Яку у біса хижу? Жид прийшов красти, як і ми... Якийс жид із волоских сіл, чорт би го забрав! – запалився Петро, але не сказав Марії, що коли побачив Івана з розбитою головою, то ударив обухом жида по голові, що той тільки раз дригнув і перебіг Івана на той світ, бо Іван сконав уже на возі, коли поверталися...

Петро не хотів більше пити вермуту, а попросив від Марії міцної грушівки і перехилив чарку за чаркою. Хотів

напитися і забути про все: про свого газду Притискана, про покійного Івана Буркуша, про жида, якого убив, і за...

Ні, за Марію ні! Він кохав її...

– Пиймо, Марі! Бо хто знає, што буде...

* * *

ДРУГОГО ДНЯ, Олекса Росолик знайшов Петра Половика мертвого під скелею на Камені...

– Упав із берда⁵¹ та розбивса на смерть, – говорили люди.

– А хто знає, як ото трафилоса? – відповідали інші.

* * *

– ЯКІ ТОТО МОСКАЛІ?

– Які тото козаки? – питали і дивувалися діти, жінки, легіні, дівки, але відповісти могли тільки ті, що були в Сігеті і бачили російських солдатів.

– Та які аби були? Люди, як усі люди... Як і ми...

– Хрестеяни?!

– Адяй, як? Хрестеяни!

– Православні?

– Православні. У Росії усі люди православні.

– А як говорят?

– Гадав бес што по-нашому – по-руски, зараз так, як ми, ні як говорят у Крічінові, ні як у Лузі, ні як у Полянні, вадь у Биструм, ані так у Рускуй, Кривум вадь у Полянах, а так, як у нас.

– А сигутскі, як са розуміют із ними?

– Мають тилмача⁵², што їм переводит по-волоски, а одні знають по-німецки...

⁵¹ Бердо – скеля.

⁵² Тилмач – перекладач.

- Не говоріт... по-німецки?!..
- Тадь ото офіцери, не якіс мутули...
- А як убрані?
- Мають овечі шапки, але май великі, як наші, та кобати, такі мантилі із пинури, але довгі, што і коня закривають.
- Не говоріт?!
- Чісте чудо!
- А яку зброю мають?
- Та мають пушки-карабіни, што стріляють п'ять кулей одна за одною...
- Но тото йо!..
- Фошне п'ятьох нараз...
- Ще мають леворвери із бочівков.
- Із бочівкою?!
- Не говоріт...
- По шість кулей у бочівці.
- Но тото йо зброя!
- Ще мають і шаблі, широкі, але мало криві, тай багнети мають.
- Добре озброєні!
- Ні не є што говорити...
- Де не утечут із перед таких люде?!
- Кажут, што куди проходять, нищат усе на порох!

* * *

СПОДІВАЮЧИСЬ, ЩО ЗНАЙДУТЬ ГРОШІ та державні коштовності, російські офіцери почали обшуки.

Знали зараз чи не всі німецьку мову, були привітними і намагалися тримати порядок, але траплялося багато випадків, коли дозволяли солдатам різні беззаконня.

У приміщенні філії австро-угорського банку знайшли кілька філерів, які хтось забув на одному столі.

Опісля зробили обшук у будинку місцевої мерії, де знаходилися кімнати для сиріт, тут також не знайшли нічого.

Зате їм дуже сподобалося житло префекта, а також і його гардероб, який спорожнили в кліп ока.

У неділю ранком генерал Брусілов переселився у будинок префекта, на якому виставив російський прапор, а вечором запросив офіцерів на вечерю, яка тривала до самого ранку.

Вранці генерал розгорнув карту і повідомив:

– До Будапешта залишилися три зупинки – Сату Маре, Дебрецин і Будапешт! Через три тижні вип'ємо токайського вина у Будапешті!

* * *

ДОБАЙ ШАНДОР, як тимчасовий мер міста, за наказом генерала розвісив по всьому місту оголошення, в якому повідомляв усіх жителів, що в місті залишилися відкритими три готелі: «Корона», «Тиса» та «Централ».

Решта готелів, барів, ресторанів і корчем залишаться закритими.

В оголошенні також писало, що строго забороняється пригощати військових алкогольними напоями, а також виходити на вулицю від дев'ятої години вечора до п'ятої ранку.

Комерсанти мусіли тримати всі крамниці та магазини відкритими, продавати товар, навіть і за рублі.

Один рубель мав вартість трьох крон і 33 філерів.

* * *

ДЬОРДІ ПРОДАНЬОК, який працював сторожем у домі лісового господарства, розказував вечорами у корчмі:

– Прийшли, не обминули наш дім. Правда, грошей не знайшли, але чорт їх заніс у повницю⁵³, де стояли склянки з вином. Понапивалися, як свині, а решту забрали з собою, а тото були склянки з дорогим старим вином.

– Бог би їм заплатив! – не витримав корчмар.

– Зайшли і до руского вікаріату, – додав Василь Калина.

– Бідний вікарь гет са перепудив, пожовтів, як вуск.

– Де са не перепудит саракул⁵⁴, аж ун греко-католик, а они православні, – втрутився у бесіду Іван Пинтюк.

– Айбо не накоїли ніякого лиха, – додав Калина.

– Што абих не говорили, але і они – руска кров, – погодився корчмар.

– Але коли забігли у тутунджерію⁵⁵ до Кінчсесія, гет усі цигаретлики забрали, гет усий багу⁵⁶. Бідний Кінчсес запер гондю, замкнув колодицев,⁵⁷ але москалі розбили та забрали усе до шпента, – продовжував розповідати Проданюк, а Калина підтверджував його слова і розповідав про інші злочини, які наробили російські солдати.

– Де видять файну хижу, лізут, як саранча, та пустошат.

– Так, так, і не лиш у тоти хижі, уз яких повтікали люди, ай і у тоти, де лишилися газди, – підтвердив цього разу Проданюк.

– Не говоріт! – дивувалися люди.

– Загатив бих сокиру хоть у двох-трёх, а уттак най ня стріляют, – плюнув сердито Іван Пинтюк.

– Говори здоровий, Іва', – махнув рукою корчмар. – Застрілили би тя, не устиг бес простерти руку за сокироу!

⁵³ Повниця – підвал.

⁵⁴ Саракул – бідний.

⁵⁵ Тутунджерія – магазин з тютюновими виробами.

⁵⁶ Багу – тютюн.

⁵⁷ Колодиця – колодка.

– Не обийшли ні пудпрефекта⁵⁸ Сабо Шандора, ані Мішколца та Емерича... – продовжував Проданюк. – Люди котрі не повтікали, палять лампи, аби горіли цілу нуч, а на стул кладут їсти й пити, і так сидят доу рано, ждучі москалю, бо інак оти розлючені, як оси, розбивають гет усе та забирают міхами та кошами усе, што лишилося уд перших. Таке коїтса у Сиготі, аби ви знали, люди добрі! – підніс чарку до рота Калина.

– Кажут, што і Притискан Ілько ходив із покійними Буркушом і Петром Половиком, – несміло промовив Пинтюк.

– Яка їм хосна? Ади, Петра та Буркуша вже не є на світі, – зітхнув корчмар.

– Айбо ото гріх неспасений – обкрадати чужі хижі, – озвався Василь Грещук, який дотепер мовчав.

– А на тум боці, што чути Васи’? – запитав корчмар Василя Грещука, який служив по той бік Тиси у Солотвині в попа Андора.

– Та, ади, в суботу, коли зайшло войсько у Солотвино, пуп Андор із нотаришем Ковачом Ференцом та апатикарем Зішнортом та іншими, доу одні 15 людей уйшли перед них із протесієв – із хрестами та білими прапорами, а москалі позлізли з коней, поломили плоти, зайшли у левади із куньми, а кухню інсталивали перед з кортами та канонами перед купелів...

– Та ото ще не така біда, аж не пхалиса людям у душу, – поміркував корчмар.

– Та де не пхалиса? До Андора прийшло дев’ять: чотири офіцірі та п’ять катун, мусів їх годовати. «Ми, – казав один із офіцеру, – не воюєме лиш із військовими,

⁵⁸ Пудпрефект – заступник префекта.

не чіпаємо цивільних людей, бо ми християни!». Коли ун сесе говорив у Андора за столом, сімплошні катуни бігали селом, забирали уд цивільних людей, што виділи, тай мнялися до дівок та молодиць.

— Ото йо хрестеяни! – розсердився Пинтюк.

— А на другий день прийшли до церкви, такі чесні, як ягнята... А пополудню закликали попа Андора, нотариша тай апатикаря до команданта на гостину. Казав пуп, што прийшов і генерал із Сигота, було 24 офіцерю на гостині.

* * *

6 ЖОВТНЯ, ПЕРЕД ОБІДОМ, із балкона готелю «Корона» зник російський прапор, москалі метушилися, кидалися то вліво, то вправо. Артилерія покинула місто, на яке напали цілі ватаги злодіїв, які докрадали все, що не могли вкрати москалі.

БОГОВИ ЦИДУЛОК НЕ ГІЯ!..

*Вандрував-єм сім орсагу,
Восьму Романію,
Та не май же, душко файна,
На мене надію.*

З народної співанки

1914 р.

ВІСТКА ПРО ТЕ, ЩО Марія Стижеретова народила дитину, за півдня облетіла все село.

Люди хрестилися від почутого і всі говорили майже те саме:

- Хто, Марія?!
- Не може бути!
- Ще дитина.
- Така порядна дівка.
- Порядна, порядна, але што скоїла...
- Тиха вода береги мулит.
- Уміла таїти черево, хто би казав, што тяжка?
- Хитра дівка.
- Хитра, хитра, але доки?
- Але яку бріхню утолковали...
- Подумайте, лиш...
- Хто таке чув?!
- Та де?... Фікс до них у шатру занесли дитину...

- Дитина не котя, вадь щеня, аби пудверти комус у шатру...
- Ото уд Філіпа Кирлібаби...
- Бізуно уд него!
- А хто знає?..
- Айбо і Філіп не годен утихомиритиса...
- Кажут, што і на Коштели має якус любаску.
- Та любасок у Філіпа, як купин на полі... Перефутив усі курви!
- Айбо ходив до Василя Бердана у Чорний, дуже любив Васильову Федору, гинув за нев.
- Федора файна дівка, але бідна...
- Кирило Кирлібаба не дозволив був синові сватати Федору.
- Ані Марію, не допустив був.
- Хто знає, ци ні?
- Може, був і допустив, бо великими цімборами були із Петром Стижеретом.
- Бідний Петро, добре, што не знає.
- Де такий сором?!
- Ото лиш Філіп, ей, скопиличів...
- Бізуно, бізуно, ні бесіди...
- Ізвів із розуму дівку...
- А што тепер буде?
- Мусит ей брати...
- Гія аби є узяв...
- Кирило не допустит.
- Хто знає?..
- Бідна Марія!
- А Явдоха ні?
- Хоть би не брехали.
- Ото з горя брешут.
- Із горя, із горя, а як...

* * *

КИРИЛО КИРЛІБАБА повертався додому із Сігетського ярмарку, наче не свій.

По-перше, не знайшов купця на своїх молодих бичків, правда, ціни не спускав, бо знав добре, чого вартий його товар, а по-друге, не зустрів кушніра з Трибушан, який мав принести йому дві шапки морозянки – одну для нього, іншу – для Філіпа, а по-третє, йому розповів Василь Калина, яка слава рознеслася по селу про його сина та Марію Стижеретову.

– Усі так говорять, Петре, што копил уд твого Філіпа, хоть Явдоха та Марія божат та лаються на чум світ стоїт, што найшли дитинченя у шатрі, замотане у дрантивуй вереті...

«У кого напасти удавса? Я усе життя приязнував та газдовав, ні до коршми єм не ходив, ні за курвами, ані моя Василина не ходила котюжими дорогами, а сес... Старші – Олекса тай Іван розгадувалися – кождий пантрує свою роботу, а Філіп... Філіп пушов у стрілку», – міркував Кирило, входячи до хати.

– Де юпетник?! – аж скрикнув на Василину.

– А ти ходь «Добрий вечур!» укажи, вадь «Слава Ісусу Христу!», а уттак звідуй за Філіпа, – похитала головою Василина.

– Де Філіп? – трохи охолов Кирило.

– Назад хліва, розмітує гнуй.

– Ану заклич го суди!

– Штос са стало?

– Зараз таке ти уха учуют, што не чули, удколи єс са народила.

– Боже муй! – сплеснула руками Василина і вибігла з хати.

Філіп увійшов до хати, вклонився батькові і сів біля столу.

– Слухай, Філіпе! Я хотів, аби ти став газдом, як і твої братя, а ти, вижу, не хочеш.

– Як не хочу?! – здивувався парубок. – Хочу! Хіба я не роблю, не пантрую за газдуством? Хожу коршмами, нашто таке говорите?!

– А за курвами хто ходит, я?! – крикнув Кирило. – Дивися, бо Дзвенка запряче ти сонце, як тя іме у своєї Іляни, ні Коптіл не кулеша – дузнасса, што ходиш до Насті, зажене сокиру у тебе, як у гарбуз.

– ?..

– Мовчіш, ай?! Я ти казав, ідім до Петрова у свати до Сокирнюка – дівка файна, газдуска, лиш сиди та командуй слугами, а ти ба до Федори Берданової у Чорний, ба до Марії Стижеретової... Федора лінива та бідна, як церкувна миш, а з Марієв, ади што єс іскоїв...

– Што са стало із Марієв? – запитала Василина.

– Марія уже не є дівкоу, – сплюнув Кирило.

– Засватана? – здивувався парубок.

– Ще звідуєш, дранко? Ти єї так засватау, што усе село бринит!

– Што са стало, не розумію, про што говорите?

– Тепер не розумієш, помийняку, а коли єс єї ізкопиличів, розумів'єс?! Га?! Гадаєш, ото свист у лист скопиличіти дівку?

– Не говоріт дурне, няню! Я іду божити до церкви на Святу Вангелію, што єм не мав до діла із Марійоу.

– Ти мене не забрешеш, забреши раз село, аби не бриніло, а уттак і я ти повірюю!

– Слухай, Кири' – пробувала Марія.

– Ти мене кирикай, Васили! Накоїв чуда, най женитса, най єй бере. Я не хочу, аби Петро Стижерет прокляв мене із того світа.

– Айбо і я не буду ростити чужих копилу! Най іде Марія божити, што я няньо дитині! Тогди увидите правду! – розсердився Філіп і вийшов грюкнувши дверима за собою.

* * *

КИРИЛО КИРЛІБАБА дивився на колиску, в якій лежало немовлятко, яке, махаючи рученятами, посміхалося до нього, а йому здавалося, що воно викапаний Філіп.

«Не може бути, щоб ця дитина не була Філіпова, але тоді чому... навіть і Явдоха... та ж я з Петром...».

Йомупригадалося, як віз Василю додому з Коштільської лікарні, коли народила Філіпа, тоді малюсінький саме так кривив губенятами та махав рученятами, як о цей.

Іямка в бороді саме така, і очі волошкові...

«Та, мабуть, діти всі подібні між собою», – зітхнув з полегшенням Кирило.

«Вадь, може, не хоче мені робити неприємно?»

– Не мала я ніякого діла із вашим Філіпом, хоть віруйте, хоть ні! Але ні із другим єм не мала нічого, – перервала його думки Марія.

– Я був добрий цімбор із твоїм няньом, за того не хотів бих брати гріх на душу, бо ун би ня прокляв із того світу.

– Не береш ніякого гріха на душу, бо дитину я найшла учера рано у шатрі, а моя донька невидна, она ще чесна-цілушка, можу хапати руку у ватру за ню.

– Може, би ви понесли дитину та передали жандарям, о они там резолвуют та найдут і няню, і маму дитині...

– Кириле, як Бог був хотів, аби дитину нашли жандарі, тогди була єм не найшла єйя у нашуй шатрі, як Бог даст, так буде!

– Роби, як хоч, Явдохо, я са не мішаю, – не хотів сперечатись Кирило, радий, що його Філіп не вплутаний у цю неприємну історію. – Но тогди, аж муй син туй ні до чого, я іду собі. Зоставайтесь із Богом!

– Иди з Богом, Кириле! Дякуєме тобі за турботу.

– Аж штос гіє буде, кажіт, – додав Кирило із шатра.

* * *

ЯВДОШИНА СЕСТРА ВАРВАРА БАБИЧАРИХА чи повірила, чи не повірила, що Явдоха з Марією знайшли дитину в шатрі, але наполягала, щоб Марія ішла до лікаря, а той може дати їй посвідчення, що вона не родила дитину і що є чесною дівкою.

Явдоха тільки махнула рукою:

– Нашто ходити дохторами та келтувати час тай гроші? До дохтора гія іти до Согота...

– Та нашто до Согота, може йти до фелчера на Коштіль, аби юй уписав цидулку, – настоювала Марія.

– Яка хосна з цидулки?

– Аби доказала, што не є правда...

– А я не хочу нікому нічо доказувати...

– Айбо инак не запреш людьом рота, – стояла на своєму Марія, боячись за своїх доньок Варвару ти Параску, бо, ади, «люди зачнут говорити, што ота уся така фамілія курварска, як са скопиличила Марія, тото бізуно і її дівки не сиділи за образом», – думала Марія.

– Людьом рота не запреш ніяков цидулков, аж бес мала сто цидулок, не одну – усе будут гавкати, як пси. Добре, што перед Богом Всевишним она чіста, а Богови цидулок не гія!

– Но як знаєте, так чиніть, – знизилла плечима Марія.

ІДИ З БОГОМ, ФІЛИПЕ, ТА БУРШЕ НЕ ПРИХОДИ!..

*Ой, якби не Маруся,
Її білі лиця...
Не носив бих за ременцем
Солодкі яблиця...*

З народної пісні

1914 р.

ФІЛИП ХОДИВ, МОВ НЕ СВІЙ.

Йому не хотілося вірити, що Марія зрадила його, віддалася іншому, бо від Святого Духа тільки Пресвята Богородиця зачала і народила. Марія хоча й носить ім'я Богоматері, але важко повірити, що завагітніла від ...

«Господи, прости та віджени від мене злі думки!» – перехрестився Філіп.

Але думки чомусь не покидали його, а навіть розсмішили трішки, бо він побачив себе вмісто Йосипа, який з тростиною в руці стоїть над колискою немовляти:

*«Йосип старенький у куточку стоїт,
Над 'сусом Христом пелену строїт...»*

Таж то це напало на нього – колядувати, Різдво минуло давно, зараз Великдень, а він...

Філіп любив Марію – страх любив її.

Любив її не як Федору Берданову, до якої ходив тільки бавитися.

Марію любив серцем і душею, кожним подихом, тому навіть і не думав, щоб вона стала його перед весіллям.

Вона стане його жінкою, його коханою, його половиною – матір'ю його дітей!

Він був упевнений, що батько забуде про Сокирнюка з Петрова та за його дочку Йону, за його поля та маргу і благословить їх з Марією до шлюбу, бо був добрий цімбор з Петром Стижеретом – Маріїним батьком.

Він покінчить з Федорою назавжди, а батько зрадіє, бо Федора лінива, занедбана, убога, але зате віддавалася йому, коли він захотів, приходила, коли і де її звав, а вміла кохатись навіть ліпше від Іляни Дзвенкової і Насті Коптілової, і нікого боятися йому не треба було...

* * *

ФІЛИП ДИВИВСЯ ТО НА МАРІЮ, ТО НА КОЛИСКУ з немовлям, а далі не витерпівши, кашлянув приглушено в кулак і запитав:

– Уд кого?

– Уд кого, што? – запитала, посміхнувшись гірко Марія, хоча зрозуміла добре, про що питає Філіп.

– Дитина! Уд кого, хто юй няньо?

– А удки міні знати? – знизала байдуже плечима.

Філіп більше не питав нічого.

– І ти міні не віруєш, – зітхнула дівчина.

– Укажеш уд кого, лаюса⁵⁹, што тя возьму разом із ним, – вказав рукою на колиску, в якій посміхалося до нього немовля. – Кому єс пуддаласа?

⁵⁹ Лаюса – присягаю.

– Нікому, возьмеш та увидиш, штом чесна...

– Ха-ха-ха, – розсміявся зі злості Філіп. – Чесна?! Май добре бес призналаса.

– Што признавати, ото што єм не чинила?.. Іди з Богом, Філіпе, та бурше не приходи, може, так май добре.

Філіп хотів щось сказати, але що скажеш кількома словами?.. Говорити ширше, навіщо? Не стане легше на серці, а долю не зміниш...

* * *

ТАКИ ТОГО ВЕЧОРА, Філіп пішов до Федори.

Увійшовши до хати, як завжди подав Василькові Бердану пляшку горілки, і той вийшов з хати, але Федора цього разу не допустила його до себе в ліжко:

– Іди до Марії Стижеретової, вона уд тебе копила народила, – зловтішно посміхалася Федора.

Філіпові Федора здавалася якоюсь блідою, мов свічка.

– Що з тобою, Федоро, тобі лихо?

– Ні, міні дуже добре! Міні так добре, уд коли єм учула, што Марія народила уд тебе копила, што не можу пережити таке добро.

– Федоро, дитина не є моя, я з Марійов не мав нічого.

– Овва, болит мене голова, і коліно тай нога... Ха-ха-ха...

– Хоть віруй, хоть ні, можу божити.

– Та вірую, як абих не віровала! Марія народила уд Духа Святого, ні?

– А міні яке діло, уд кого народила? – розсердився Філіп. – Іди та ей звідуй!

– Знаєш, коли ти повірую, коли прийдеш мене сватати! Тогди ти повірую, а доти ні! Так абес знав, а тепер іди ми з очей, та не приходь, хіба лиш у свати!

Філіп вийшов мовчки і подався до Дзвенкової хати, щоб утопити своє горе в обіймах Іляни...

* * *

ТІЛЬКИ ЩО ФІЛІП ВИЙШОВ, як Федора покликала батька і послала його за старою Фиркалихою.

– Ну, як тобі, доню? – запитала стара.

– Добре, тобто не так зле, як було.

– Філіп приходив?

– Приходив.

– Ну і што?

– Я ніби прогнала єм го.

– А ун?

– Клявса, што не уд него дитина, казав, што не мав із нею до діла...

– А ти? – перепитала стара.

– Я казалаєм му, што тогди го повірую, коли прийде у свати.

– Казау, што прийде?

– Ні, не казав нічо.

– Агі, на него.

– Мовчав, як камінь, уйшов і «добру нуч!» не указав.

– Нічо, нічо тетина, Федорко, прийде... прийде, не журиса! Прийде, як пес із хвостом мижи ногами, ще проситиса буде, я таке му навяжу та нашепчу, што ніхто му ні не розв'яже, ні не розшепче.

– А старий?! – запитала Федора.

– Кирило?

– Йо.

– Што із старим?

– Не буде хотіти.

– Га-га, буде хотіти, ще й як буде хотіти, і єму таке нав’яжу та нашепчу...

Хоча стара Фиркаліха вміла шептати та в’язати – зв’язувати долі, з’єднувати пари – гарну дівку з нелюбом, або навпаки, також розумілася на різному зіллі та ворожінні, але Філіп з Федорою більш не зустрілись на цьому світі, бо бідна таки тої ночі померла. Ранком Василь Бердан знайшов дочку у ліжку мертвою, у калюжі застиглої крові.

ЛИХИЙ ПІНЯЗ НЕ ПРОПАДЕ!

*У мене ребра полоннені,
Головка побита,
Позза тої молодиці,
Што ходит завита.
Молодиці, як косиці,
Ондьол би вас побив,
Та не мавєм лиш сім году,
Колим до вас ходиу...*

З народної співанки

1914 р.

— Но, пушоу і ун за неу! — махнув рукою Ілько Осоян, заходячи до корчми.

— Хто пушов?

— За ким? — питали люди.

— За Федоров?

— Бердан?!

— Василько?!

— Та де? Філіп!

— Кирлібаба?!

— Иги!

— Як у біди?!

— Коли?!

— Де?!

– Та, ади! Найшли го у Пішалі. Анничка Тончіха ішла води брати, та го увиділа у плесі пуд каскадов, побитий усий, ще й ножем затятий.

– Хто ба ци?

– Ги, тяжко угадати?! – гикнув Іван Косован.

– Вадь Коптіл, вадь Дзвенка... – додав хтось.

– Бог би їх побив, збавили легіня віку! – крикнув Ілько Семенюк.

– Не проклинай, Ільку, хіба ти бес погладив по голові того, што би ти обиходив жону?

– Я?! Побив бих добре та бих пругнав із дому гайду!

– Правду має Ілько!

– Мужчіна довжен просити, а челядина не дати! – зага-
тив кулаком об стіл Іван Косован.

– Ге-ге, доки сука не здойме хвуст, пес не ближитса до неї.

– Говорите, як діти – по-нехрестеянски! – перервав бесі-
ду Василь Албічук. – Чоловік довжен бути вірний жоні, а
жона чоловікови!

– Та оно так має бути, Васи', але видиш, яке са стає, –
зітхнув Іван Пинтишин.

– Перевернувса світ горі лабами!

– Кунчіна світу!

– Ніколи такого не було!

– Було, було доста. Удколи світ світом, – махнув рукою
Албічук.

– Айбо такінь такого не було, Васи', – не попускали газ-
ди через того, што мужчіни розкладалися із мужчінами, а
жони – із жонами, а ще розкладалися й із скотом.

– Господи! Яка нехарь!

– Одні безбожники.

Хтозна, скільки би філософствували люди, як би не за-
торохкотів віз.

– Ади, везут Філіпа!

Люди познімали шапки і почали хреститися.

– Най му буде земля пухом!

– Най му Бог простит гріхи!

– Прийми 'го Господи у царство Твоє!

– Мусит іти гнити у землю через бабину пиз...

– Хто мусити іти гнити? – здивувався Михайло Гулик, який зайшов до корчми.

– Як хто? Філіп.

– Не буде му ні фраса – перебуде.

– Хіба не є мертвий?

– Хто таке казав?

– Тадь кажут найшла го Тончіха побитого, ще й ножем поцьоканого.

– Дві царапини на плечох, якіс синяки та може ребро вадь дві уломнені, бо тяжко дихає, але п'яний нуч, тягне уд него слив'янок, як із казана.

– Ха-ха-ха, а ми вже туй п'єме за єго душу.

– Не буйтеся – лихий піняз не пропаде!

* * *

– МИ ЗІБРАЛИСЯ СЬОГОДНІ, щоб висповідати наше горе одні перед одними, як говорив Святий апостол Павло: «Ісповідайте свої тягарі одні перед іншими...». А ще я попросив вас написати письмовий рапорт, в якому ви мали зазначити день і годину, коли зайшло військо у ваше село, чи зупинилися в селі, чи пройшли крізь нього, скільки солдатів увійшло, якщо ви могли дізнатися, чи велись бої на території села, скільки було вбитих, поранених з обох боків, як поводитися росіяни з мирним населенням, і чи зустрічали ви їх із протесією, коли входили до села? – звернувся отець вікарій Тит Буд до отців парохів, які належали до його вікаріату.

У НЬОГО ДУША БОЛИТЬ, НІБИ ЖИТИ НЕ ХОЧЕ

*Ой, Боже ласкавенький,
Тяжко в світі жити,
Та де ото Онтолове⁶⁰,
Йшов-бих-са втопити...*

З народної пісні

1926 р.

УЖЕ ДРУГИЙ ТИЖДЕНЬ, як Андрійко повис між життям і смертю...

Лежав на ліжку горілиць і важко стогнав... Лежав у гарячці, не проходив до пам'яті...

То помирав, то оживав...

ЛІКАР КЕРМЕШІ, якому Явдоха понесла дві ситі курки, кошик свіжих яєць, грудку масла і глечик сметани, «повізітеровав» малого, зробив йому два уколи, дав пляшечку з якимось капельками і радив капати по дев'ять капель у горня з водою і щовечора давати хворому... А також дав ще якісь таблетки і порошок, а обіцяти не обіцяв нічого.

⁶⁰ Онтолове – озеро в селі Коштіль.

— Як Бог дасть, так і буде, — знизив плечима. — Я не розумію його хворобу... Побитий, але не так сильно, нічого в ньому не урвалося, зламане ребро і стільки! Ось синці загоїлись, простудитися не простудився, а ось дрижить, наче в пропасниці. Нібито не хоче одужати, нібито не хоче жити. Видно, в нього душа болить...

СВЯЩЕННИК РОСОХА помолився над Андрійком, відслужив службу для переходу душі на той світ, пообіцяв надалі споминати малого у своїх молитвах, відмовився від грошей, які йому тицяла в руку Явдоха, і пішов, шепочучи:

— Господи, прости нас грішних і змилуйся над безгрішною душею сиротини!...

ТІЛЬКИ СТАРА ВОЛОШКА РОЗАВЛЯ потішила Явдоху, коли почала гасити дев'ятки...

Узяла з печі дев'ять розжарених вуглин і почала опускати їх у горня з водою, рахуючи навпаки, тобто від дев'яти до одного, опісля — від восьми до одного, і так далі до останньої вуглини... Весь час шептала:

*Одну вуглину і одну жарину,
А ще гілочку полину
І Божу молитву.
Тьфу, тьфу, тьфу —
Втікайте хвороби,
Втікайте незгоди,
Втікайте навроки,
Втікайте переполохи,
Усякі замови,
Усякі напусти,*

*Усякі мари та наслання,
Пропадайте, згиньте,
Андрія покиньте...
Бо Андрій – раб Божий,
Хрещений водою,
Святою, чистою!..
А все нечисте хай згине.
ТЬфу, тьфу, тьфу,
Поміж дубами,
Поміж буками,
Поміж грабами,
Поміж смереками,
Поміж густими гачугами,
Де когути не кукурікають,
Де кури не допівають,
Загиньте, пропадьте,
У каміння, у склепінть.
ТЬфу, тьфу, тьфу...*

– Уйте, Євдокіє, тотє вуглини скулат сус!⁶¹ – зраділа во-
лошка.

– А це, що значить? – запитала Євдоха.

– Значить, буде біне – скапи коптілу!⁶²

Опісля Розавля взяла горня з водою і дала дев'ять ковт-
ків води Андрійкові, дев'ять капель капнула на його го-
лову, а решту вилила на чорного kota.

ДРУГОГО ДНЯ Андрійко сидів на призьбі і сумну
мелодію на сопілці вигравав.

⁶¹ Дивись, Євдокіє, всі вуглини піднялися вгору.

⁶² Значить буде добре, одужає дитина.

Коли питали, хто його так побив, не відповідав...

Важко зітхав і занурював погляд у землю, ніби там знаходилася відповідь.

– Заплатила йому, Господи, з високого неба! – проклинала Явдоха.

ЧЕРЕЗ КІЛЬКА ДНІВ дізналися всі, що Ілько Притискан так побив Андрійка Явдохи Стижеретово за «свою масть», що мало йому сонце «не пудпратав».

Масть, за яку Росолик, Дроздик, Білаш та Подорожний заплатили, ще й переплатили.

Марічка Мигурянка йшла прати білизну і бачила, як Притискан бив малого Андрійка.

Перелякана дівка втекла додому і розповіла матері все, що бачила...

– Йой, Марічко! Не говори нікому, бо Притискан лихий чоловік, може нам хату запалити, або ще гірше, може тебе і вбити, – перелякалася її мати.

– Айбо, мамо, так бити сироту...

– Бог йому заплатить, донько!

– Доки до Бога... – махнула рукою Марічка.

Марійка мовчала...

Мовчала і Марія...

Але коли дізналися, що Андрійко завис між життям і смертю, пішли до Росолика – їхнього родича і розповіли йому все...

– Не говоріть більше нікому. Ні слова нікому, чуєте?!

– Та де би ми?... Боїмося Притискана...

– Є кого й боятись, Притискан великий планетник.

– Знаю, знаю, з таким ліпше не мати до діла...

– Я найду нагоду, поговорити з ним, і так поговорю, што ня не забуде доу своєї дошки! Бог би йому заплатив із нехарником!

ТИ ЧОГО, ІЛЬКУ, ЗДОЙМАВ РУКУ НА НЕВИННОГО СИРОТУ?!

*Коли са щастя ділило,
Твердо ми са спало,
Одним дали по відрови,
А міні не стало...*

З народної пісні

1926 р.

ІЛЬКО ПРИТИСКАН хоч не боявся ні Бога, ні людей не соромився, але коли зустрічав Явдоху, то намагався обходити її.

А коли одного ранку, побачив, що Явдоха заходить у його подвір'я, просто остовпів на місці.

Явдоха зупинилася посеред подвір'я і мовчки міряла поглядом Притискана.

— Добре рано і тобі, Явдо'! — пробував жартувати, натякаючи на те, що Явдоха увійшла на його подвір'я без «добре рано».

— Такий аби тобі за добрий, як міні, — відповіла Явдоха.

— А чого ти так говориш?! — запитав грізним голосом.

— За што ти го так побив, Ільку? — відповіла запитанням на запитання Явдохи.

– Кого? – почав крутити Притискан.

– Ніби не знаєш, га?.. Не знаєш, Ілька, га?.. Моя дитина не украла твою масть, можу божити... За што єс го так побив?

– А ти доведи, Явдо', доведи, а уттак будеме говорити...

– Я не прийшла доводжувати тобі нічого!

– А тогди чого єс прийшла?

– Подивитися на тебе і проклясти тебе!..

ШТЕФАН БОДНАРЮК якраз запалив сигарету і протяг руку за газетою «Сфинул»⁶³, яку читали зараз чи не всі письменні люди.

Завжди після обіду любив пити чорну каву, пахкаючи з «цігаретлика», і читати газету, яку читав, відколи появилася, тобто з 1918 року.

Хтось постукав у двері, перериваючи йому приємний момент.

«І сьогодні, як завжди...», – посміхнувся старшина.

– Собот!

– Си триїць⁶⁴, пане шеф!

– А це ви, Росолику? Заходьте, заходьте... Щось трапилося?

– Трапилося, пане шеф, трапилося, але й не знаю з чого почати?...

Росолик розповів Боднарюкові, як то все трапилося.

Як «бахури» наробили шкоди...

Як вони з Білашем, Дроздиком та Подорожником відшкодували Притисканові за його масть...

⁶³ Сфинул – святий.

⁶⁴ Си триїць! – Здорові були!

Як Дьокан Кондрик не хотів признатися, що і його «легінище» був з їхніми «планетниками»...

І як Притискан побив Андрійка Стижерета...

– Треба його дати до суду, але і там без свідків не вийде нічого...

– Свідки є, пане шеф, але бояться...

– Воно так завжди... – зітхнув старшина.

– А ви покличте його, може признається сам...

– Не вірю, але покликати покличу...

КОЛИ СЕРЖАНТ ТУДОР ГІЦА покликав Ілька Притискана на пост, бо «старшина хоче з ним про щось говорити», тому і на думку не спало, що це через малого Андрійка.

– Я, пане шеф, як видите, не мелдовав, што ми украли масть...

– А треба було мелдувати, а не бити хлопця.

– Гія було замелдовати, пане Боднарюк, гія, але як замелдую, як свідку не маю?.. А я не бив ніякого хлопця, хіба є свідки, што я го бив, ото, ще молоде та дурне, годне хоть што угадати, хоть на кого, але... як не має свідку... хто годен посвідчити, што я го бив? Хто, пане шеф? – розторохтівся Притискан.

– Все село знає, що то ви побили дитину, знайдуться і свідки, посвідчать, і тоді ви сядете в тюрму на мінімум п'ять років, про це я потурбуюся, будьте певні, а якщо ви признаєтесь сам, то...

– Не бив я нікого, пане шеф, і не маю, у чому зізнаватися. Коли будете мати свідки, то арештуйте, а доти... перебачте... у мене є робота! – піднявся Притискан з крісла.

– А ви знаєте, що я можу вас заарештувати таки зараз?!

– Тогди арештуйте! – простяг руки Притискан.

– Та ні, поки що йдіть, бо у вас є робота...

Не сподобався Штефанові Боднарюку Ілько Притискан...

Був певний, що він побив Андрійка...

«Знайду я голки для твого кожуха...», – зітхнув старшина...

– ДОБРОГО ДНЯ, ГАЗДО!

– Дай Боже! – відповів Ілько Притискан. – То це ти, Росолику? Ти мене мало не напудив...

– Но, но, аж єм тя не напудив, та тя напужу зараз! Так тя напужу, што аж тя перепужу! – промовив суворим голосом Росолик.

– Говори здоровий, ади я рушив на кони на Кременище, та думаю собі іду Котовим Полем, бо...

– А мене й не інтересує, куди ти рушив, Ільку! Добре, што єс са попав туй! – зловив Росолик коня за вуздечку.

– Не дурі, Росолику! Пусти коня! – сказав грізно Притискан, догадуючись, що попався не туди...

З кущів вийшли із сокирами в руках Дроздик, Білаш і Подоружний.

– Што вам прийшло у голов? Ви оцапіли? – крикнув Притискан, готуючи сокиру.

– Не реться, Ільку, не реться, бо... – подивився скося на нього Білаш.

– Я ти не говорив, не здоймай руку на сироту, бо будеш мати *дя фаче* зо мнов, га не говорив єм ти?..

– Є єм го не бив, што ви, люде?!

– Бив єс го, Притискане, бив!

– Уд нас єс узяв гроші, казав єс, што не будеш го бити, мав єс нас за мутулу, га?! – розсердився і Дроздик.

Тільки Подоружний мовчав.

– Та ви із-за одного копила перестаете міні дорогу?

– Не тільки дорогу ти перестаете, ай пудпрячеме ти сонце! Ану, долу із коня!

– Я не бив копила! Маєте свідки?

– Маєме, маєме, инак бих ти не переставали дорогу! – відповів Росолик.

– Но аж маєте свідки, то дайте ня у право, аж не маєте, гет із дороги!

– Така нам хосна з того права, як сліпому околярі, ми самі собі право зробиме, таконь туй, зараз! Ану стягніт го із коня.

НА КОЛІНАХ З МОТУЗОМ НА ШИЇ, з носом та бровою розбитими Ілько Притискан завмер, дивлячись перелякано на гілку дуба, на яку збирались його вішати...

Щось белькотів зі страху...

Ніхто не розумів, що...

Навіть сам не знав, що хоче сказати...

– Псови псяча смерть, Ільку! – сказав Росолик. – Ану на гойданку з ним, люде!

– Гайда, сус⁶⁵! – крикнув Дроздик.

⁶⁵ Сус – вгору.

МІНІ ПРАВА НЕ ГІЯ, НАЙ ГО ПУБ'Є ПРАВО БОЖЕ!

*Ой, будеме са судити
Перед тим бировом,
Побий тебе суд небесний
З остатним рабровом!..
З народної пісні....*

1926 р.

– Я ЄМ ГО БИВ, пане шеф! Я... можу божити! – трохи не плакав Ілько Притискан перед старшиною Штефаном Боднарюком.

– Пішли б ви собі, Ільку, додому, в мене є і без вас досить клопоту, – лагідним голосом промовив старшина.

– Айбо я прийшов са замелдувати, што єм побив копи... Андрія Стижерета, Явдохиноного внука...

– На таке діло треба мати свідків, а у вас свідків нема. Приходьте зі свідками і побачу, – жартував з ним старшина.

– Нашто свідків, не гія свідків, я сам са мелдую, арештуйте ня, чиніт, што хочете, але най знають усі, што я єм са замелдовав сам...

– А чому у вас синці попід очима, і губа розколота?..

– Ото я із коня упав, пане шеф! Із коня, абих так жив!..

– А шия у вас синя, ніби у повішеника?..

– Тото, коли єм падав із коня, та єм са зашморг у повороз, пане шеф!

– Добре, поки що ідіть додому... Знайдуться свідки покличемо...

– Не гія свідків, на што свідків, я сам...

ЯВДОХА І ЧУТИ НЕ ХОТІЛА, щоб робити скаргу на Притискана.

– Явдо', не пропусти так...

– Гія научіти раброва...

– Пре собі узяв у голов...

– Мало не убив дитину...

– Дай го у право...

– Не перебачай ніч...

– Най удсидит...

– Най платит...

Кожний радив її те саме, а вона відповідала всім однаково:

– Міні права не гія, най го пуб'є право Боже!

Те саме відповіла і Росоликові...

Те саме відповіла і Білашеві, Дроздикові та Подоружникові...

Те саме відповіла і старшині Штефанові Боднарюку...

– Міні права не гія, най го пуб'є право Боже!

РОСОЛИК ХОДИВ КІЛЬКА РАЗІВ до шефа посту, але той відповідав йому те саме:

– Без скарги не можу зробити нічого...

– А я вам приведу свідки...

– Даремно, якщо Явдоха не зробить скаргу, не можу зробити нічого, хіба оштрафувати, такий закон...

– Дурний закон, пане шеф! – зітхнув Росолик.

– За такі слова можу і тебе оштрафувати, – посміхнувся старшина. – Переконайте Явдоху, хай зробить скаргу.

– Ага, переконаєш дурну бабу, піє одне і те саме: «Міні права не гія, най го пуб'є право Боже!»

– Може воно так і є – право Боже правіше за право наше.

«БОГ БАТОГОМ НЕ Б'Є», – кажуть у народі.

Притискан скоро відчув на собі гнів Божий і право Боже!

Уночі не міг заснути ані трішки.

Горланив на весь рот і прокидався мокрий від поту...

Мучив його той самий сон...

Росолик кидає йому повороз на шию...

Дроздик вириває з його рук сокиру...

Білаш і Подоружник в'яжуть йому руки...

Тягнуть, волочуть, тручають в Горшлог, під Котове Поле.

Б'ють кулаками, ногами, топорищем з сокири...

Ставлять на коліна під дубом...

«Молися, псе, за свої гріхи!...»

«Я ти не говорив, не здоймай руку на сироту, бо будеш мати дя *фаче* зо мнов, га, не говорив єм ти?...»

«Уд нас єс узяв гроші, казав єс, што не будеш го бити, мав єс нас за мутулу, га?!»

«Така нам хосна з того права, як сліпому околярі, ми самі собі право зробиме, таконь туй, зараз!»

«Псови псяча смерть, Ільку!»

«Ану на гойданку з ним, люде!»

«Гайда, сус!»

Росолик...

Дроздик...

Білаш...

Подоружник...

Дуб...

Мотузка...

«Псови псяча смерть, Ільку!»

– А-а-а... йо-о-ой!

«Замелдуєшса самий, Ільку?!»

«Замелдуюса, лиш ня не вішайте...»

«Брешеш, псе!»

«Замелдуюса, замелдуюса...»

«Аж са не замелдуєш, запалиме ти хижу, а тебе повісимо!»

«Замелдуюса, лиш ня не вішайте...»

ЧЕРЕЗ КОРОТКИЙ ЧАС інша вістка облетіла село.

– Зблудив Притискан!

– Не говоріть!

– Бізуно!

– Порубав усі присади у Ліснику!

– Ой, яке чудо!

– Хто таке видів?!

– Прокляла-го Явдоха...

– Так му гія!

– За сироту і Бог заступається...

– Побило го право Боже!

– Кажут, што начами тікає з хижі та блудить лісом.

– Бігли за ним аж доу Горшлого...

– Ходить із мотузом на шиї...

– Видко, што має план завіситися...

– Лиш тото має бути!

– Ой, яке чудо!

– Ото великий гріх збиткуватися із сироти...

– Непрощений!

МОЖЕ, ДАСТ БОГ ТА ЗАГИНЕ НА ФРОНТІ!

*Як ня вдарит остра куля,
А ще й метальова,
Не взерай ня, рудна мамо,
Лиш із теметова...*

З народної пісні

1914 р.

ФІЛИП КИРЛІБАБА видужав скоро, а з «коргазу» прямо на фронт, на радість Коптіла та Дзвенки, яким не вдалося добити парубка.

— Я ти казав, бра', што чепликом, ото пусте... — сплюнув Дзвенка.

— Я раз коликом, а уттак чепликом... — ніби оправдався Дзвенка.

— Сокиров гія було!

— Вадь планкачем.

— Загатити у голову, як у гарбуз!

— Раз та добре!

— Гія було ізоттяти му голов, як гадови!

— Укойкавса на напасть.

— Узяли го на фронт!

— Так гія!

— Най муштрують!

– Може, дає Бог та загине на фронті...

– Усяке годно бути...

– ЙОЙ, ФІЛИПКУ, МАМИН!.. – почувся плач Васи́лин Кирлібаби.

Плач пораненої матері...

Осиротілої...

Матері, яка втратила сина – рідного, найменшого, най-улюбленішого... Філіпа.

Скоро плач матері покрити́ голос дзвона...

Але Васи́лина продовжувала голосити:

– Йой, дитино мамина!..

Сусіди хрестилися, зітхали, втирали сльози...

Приходило багато повідомлень про смерть на фронті...

Було великою честю віддати життя за цісаря...

Ось прийшла і Філіпова черга...

– Йой, дитино мамина!..

– Цит, Васи́ли, цит... – заспокоював Ки́рило Васи́лину, але і сам...

– Йой, Філіпку мамин! – голосила, тримаючи міцно в кулаці, яким була себе по голові, цидулку-повідомлення про смерть солдата Філіпа Кирлібаби, і навіть не помітила, що папірець без печатки...

Кому треба печаток, щоб повірити у чиюсь смерть?..

Вістка є вісткою, а смерть є смертю...

КАПРАЛ ВАСІ́ЛУ дивився на пляшку коняку і три пачки сигарет. Нарешті промовив, хитро посміхаючись:

– Ви, хлопці, зійшли з розуму!

– Ми сесе знаєме й без тебе... – відповів Макові́й.

– Але я не можу роздобути печатки, а без печатки, хто повірить у вашу смерть?..

– Ого, іще й як повірюють, – посміхнувся Маковій. – Не повірюють, Філіпе?

– Може, і повірюють, хто знає?

– Повірюють, повірюють, іще й як повірюють...

Спочатку Філіп не хотів погоджуватися на такий обман, за який їх могли й арештувати, але Маковій переконав його:

– Хло', ми не лиш людей здуримо, а й саму смерть! Ха-ха-ха!..

– Та най буде! – махнув рукою Філіп.

Йому було байдуже все.

Навіть і сама смерть!

КИРИЛО КИРЛІБАБА мусів витесати дубового хреста і зробити могилу край їхнього городу.

Василина хотіла на цвинтарі, але священник не дозволив.

– Ото гріх перед Богом і сором перед людьми! – відповів.

А Васи́ні, яке діло до людей?..

А до Бога?..

Бог забрав від неї сина...

Її рідного, Філіпка!..

– Ти здуріла, жоно! – сердився і Кирило.

– Вадь му утешеш хрест та му учиниш груб, вадь пуйду у світ за очі! – грозила Василина.

– А люде, што будут казати люде?!

А люди людьми!

Прийшли на поминки...

Їли, пили і розійшлися...

Навіть священник прийшов і помолився за живих...

Молитву за померлих не хотів прочитати...

А могила та хрест... ото емлеток...

* * *

ОТЦІ ПАРОХИ доповідали у своїх рапортах...

У Міжгір'ї, куди москалі зайшли 9 вересня 1914 року, знайшли в лікарні двох солдатів, застрелили обох, а потім рушили селом, вандалізуючи осередки лісового господарства та прикордонників – поламали меблі і попалили документи...

У Соймах та в Майдані знищили-потрощили все, що зустріли на своїм шляху; гвалтували молодих жінок і дівок; били мужчин, навіть і старих та дітей; забирали все: гроші, харчі, одяг, худобу, навіть чоботи з ніг... Двох дівчат закатували на смерть...

Отець парох Іоан Дорош написав у своєму рапорті, що москалі увійшли в Солотвино 3 жовтня 1914 року о десятій годині ранку.

Увійшли, співаючи...

Триста-чотириста добре озброєних вершників.

Отаборилися в Маргенталевому саду, на сільському пасовиську та вулицями Солотвинської Окни.

Він, священник Дорош, разом з римо-католицьким священником Андрієм Боскетта зустріли їх з церковними пошанами...

Москалі хрестилися і цілували хрест...

А коли позлізали з коней, почали розбивати і грабувати єврейські гонді...

Пили горілку...

Гвалтувати жінок і дівчат...

Грабували хати... Забирали годинники, гроші та інші дорогоцінні речі.

Парох Ніколау Поп з Леордіни зазначив у своєму рапорті, що москалі зайшли в село Петрова, Леордіна та Розавоч між 3 – 5 жовтня.

Почали розбивати єврейські корчми та гонді...

В Леордіні застрелили єврея...

Іншого в Петрові повісили...

Рабина побили, роздягли, роззули і гонили селом – голого, босого, переляканого...

Від християн брали тільки сіно та овес для коней...

ДАВАЙ ПОГУЛЯЄМО, НАБУДЕМЕСА, МАЄМЕ ЧАСУ БІДУВАТИ...

*Ой пийме, братя, нині
На зеленум вині,
Бо вже завтра не будеме,
Бо са розийдеме...*

З народної пісні

Скоро після Першої світової війни

ПРО СВОЮ МОГИЛУ, хрест та поминки Філіп Кирлібаба дізнався від своїх односельчан – братів Семенюків, з якими разом воював.

Після війни у зупинився у Сукмари, щоб погуляти трішки...

«Життя одне, як дірка у сраці!..» – сміявся з нього Маковій.

«Давай погуляємо, набудемося, маємо часу бідувати».
І погуляли...

Маковій повернувся з фронту багатим...

Наче не воював, а торгував на фронті.

Гуляли, аж кипіло...

Гуляли, аж поки не догулялися!

Маковій Кичера потрапив у тюрму...

А Філіп Кирлібаба потрапив у ліжку угорки Цезарії...

Вдови Цезарії Дежер, чоловік якої воєнний лікар – офіцер Ласло Дежер пропав безвісти на фронті.

– ДОКИ ГО НЕ УВИЖУ на свої очі, не роздереєш ніякий груб, не палиш ніякий хрест, – сердилась Василина на Кирила.

– Айбо, жоно, Філіп не умер, жие! – пробував переконувати її Кирило.

– Аж жие, де є?

– У Сукмари, Семенюки го виділи, говорили з ним...

– Доки я го не увижу на свої очі, не роздереєш нічо!

– Айбо, Васили'!..

– Не Василикай ня! Прийде, сам роздере!

ОПІСЛЯ СЕМЕНЮКІВ, зустрічали й інші Філіпа.

У Сукмари, у Бани, у Сиготі...

Лиш додому чогось не приходив...

Хоч Василина його чекала...

Чекав його і Кирило...

Чекали й Іван з Олексою – його брати...

Дзвенка побив Ілян у до крові і купив собі револьвер...

Коптіл зробив те саме з Настею, але револьвера не купував... У нього була рушниця з обрізаною цівкою...

Чекали і вони Філіпа...

– ЙОЙ, БУЛИ СМЕ ІЗ СТАРИМ у Філіпа, у Сукмари, добре са має, – хвалилася всім Василина Кирлібаба, коли поверталася від Філіпа.

– Ади, ідемо до сина Філіпа, у Сукмарь! – повідомляв Кирило всіх, коли йшов до Сукмарю.

– Мусимо йти до брата у Сукмарь, бо туютько настоює, што аж! – хвалилися і Олекса з Іваном – Філіпові брати.

– Філіп Кирлібаба, ото темний пан, я єм го зустрічав у Сукмари, дав ми їсти та пити, кулько єм го ден був... – хвалилися люди з села, яким вдалося зустрітися з Філіпом.

Філіп усіх пригощав, своїм допомагав грішми, купував їм подарунки...

Але додому не приходив.

Мабуть, через могилу і хрест, про який забули всі...

Поки одного дня старий Кукул, їхній сусід, витяг його і порубав на дрова.

МАКОВІЮ КИЧЕРІ довелося два роки пробути в кайданах.

Філіпові Кирлібабі – п'ятнадцять, в обіймах Цезари...

У приємних, солодких вдовиних обіймах...

Ночами кохався з Цезарою, якій не зрадив жодного разу...

Днями торгував сіллю, зерном, деревом...

Чесно і нечесно, але торгував...

Аж поки не повернувся пропалий безвісти... Ласло Дежер.

Воєнний лікар, офіцер Ласло Дежер...

Ласло його не проганяв...

Цезара не могла утримати...

З собою її не брав...

– Кожне діло має свій кінець... – промовив байдуже і покинув Сукмар.

Я РАДО ПОМРУ ЗАРАДИ ТАКОЇ ЖІНКИ!

*Хотіли ня зчоловати,
Хотіли ня убити,
Аби с тобов не стояти,
Ні не говорити...*

З народної пісні.

1936 р.

ВОВЕРГАЛЕК пробував переконати Андрія Стижерета, щоб той покінчив свій роман з Євою Брод...

Карел Шабах теж...

Єва була дружиною Зденика Брода...

Чеського магната і відомого політика Здена Бродика...

Бувшим колегам Андрія не вдалося переконати його.

Хіба серцю накажеш?..

– Зденик Брод убив два роки тому угорського співака через те, що той, будучи п'яним, дозволив собі поцілувати під час танцю його дружину! – сказав Вовер.

– Дізнається Брод, не простить тобі, ой, не простить!
– додав Карел.

– Хай би й так, – посміхнувся Андрій. – Я радо помру заради такої жінки!

– Вона не твоя!

– Андрію, то гріх! – пробували переконати його католики.

– Вона тільки моя! – відповів щасливий Андрій.

АНДРІЙ СТИЖЕРЕТ не боявся Зденика Брода...
Не боявся і смерті...
Не боявся нікого...
Відколи його... Ілько Притискан...
Відколи померла бабуса Явдоха...
Відколи дізнався, що Маруся, тобто матушка Марія, не
його мати...
Мабуть, через нього пішла в монастир...
А тепер він щасливий...
В нього є Єва...
Чарівна Єва...
Навіщо йому боятися Зденика Брода?..
Чи смерті?..

ФРАНТИШЕК АЙВАЗ відчував, що більше не може
жити без Єви – дружини свого друга Зденика Брода.

Хоча й побоювався цього, відколи той застрелив
угорського музиканта...

Але нагоди не втрачав, щоб довести чарівній Єві своє
кохання...

Єва ніби й не помічала...
Уникала зустрічі з Айвазом...
Франтішек остікав від душевного болю...
Опісля дізнався, що Єва зраджує Зденикові...
Почав натякати Єві...
Шантажувати, що викаже...
Жінка перелякалася...
Боялась не за себе, а за Андрія...
Віддалася Айвазу один раз, але це не задовольнило
його...
Він не дотримався їхнього договору...

Віддалася і вдруге...

Але Айваз хотів її, тільки для себе...

ОРОС ПОЛЯК, добрий знайомий Петра та Явдохи Стижеретів, після смерті Явдохи взяв Андрійка і повів учитися до католицької гімназії.

Через шість років Андрій став паном писарем.

Кілька років працював для сігетських нотаріусів...

Опісля розпочалася контрабанда через Тису...

Пан писар Андрій Стижерет став контрабандистом...

Одним з найліпших.

Його радо брали з собою як Маковій Кичера, так і Григорій Левик.

Навіть ватажок контрабандистів Філіп Кирлібаба доручав йому різні діла.

Люди говорили, що Філіп його батько...

Андрій знав, що це вигадка...

Бабуся перед смертю розказала йому все...

Ніхто не знав, хто його батько й мати...

ЄВУ ЗУСТРІВ У ЛЕМБЕРГУ.

Вовер Галик познайомив їх.

Вона дружила з його сестрою Анокою.

Андрій закохався в неї з першого погляду...

Вона в нього теж...

І так чарівна Єва – дружина чеського магната Зденика Брода – стала його коханкою.

Але про це знали тільки Вовер, Карел та Анока.

Опісля дізнався і Франтішек Айваз...

– Я ТОБІ СКАЗАВ ЯК ДРУГОВІ, інше мене не цікавить.
Яке мені діло до того?.. – запалив сигарету Франтішек Айваз.

– Не може бути, – ледь прошепотів Зденик Брод.

– Та хіба я тобі брехав би?

– Та ні... Просто не доводиться вірити.

– А ти не вір, а перевір!

– Може, пішли би разом до Сваляви?

– На жаль, у мене гості, не можу.

Зденик наказав покликати шофера...

Другого дня був у Сонячній Полянці.

Просидів весь день, ховаючись за густими кущами і товстими смереками...

Стежив за парою закоханих, які гуляли курортом, присідали в холоді на лавку і цілувалися...

Зденик кипів зі злості... Скреготав зубами і до болю стискав кулаки.

Вечором коли переконався, що Єва з Андрієм сплять в одній кімнаті, повернувся до Лемберга.

Другого дня покликав до себе Лукаша Фріча.

ТИ БУДЕШ КІРОНОМ, А Я – ТВОЯ ПРАВА РУКА!

*Ой, дівчата молоденькі,
Ай, дівчата наші,
Умийтесе білі личка,
Бо йдуть контрабаши...*

З народної пісні.

1936 р.

– ТИСА – БЛАГОДАТЬ ГОСПОДНЯ! Якраз, що тобі
гія, – умовляв Маковій Кичера Філіпа Кирлібабу.

– Може, і благодать, але така благодать не для мене... –
пробував відмовитися Філіп Кирлібаба від Кичерової
пропозиції.

– Ти здурів, чоловіче, у тебе є гроші!

– За ото, што маю із чого жити, не буду чинити
контрабанду через Тису.

– А хто тебе гонит через Тису? – здивувався Маковій.

– Ай инак як? – здивувався цього разу Філіп.

– Як, як? Так! Із того боку у Чехії управляє усьов контра-
бандов Лукаш Фріч, а у нас китькают на себе, ба Добоеш,
ба Борка, ба Лумей, та гаркают оден на одного... Я тобі
поможу перебрати всю контрабанду! Ти будеш кіроном, а
я – твоя права рука!

ЧЕРЕЗ КОРОТКИЙ ЧАС Філіп Кирлібаба став єдиним господарем лівого берега Тиси.

Фері Добоєш потонув у буйній річці. Чого ліз у воду в таку бурю?!

Васалію Борку застрелили прикордонники. Де рубают дрова, пирскают і тріски!

А Гіци Лумей зник безвісти. Пушов чоловік у світ шукати инакого щастя...

Решта контрабандистів підкорялися Філіпу Кирлібабі, тобто Маковію Кичері. Філіп тільки орудував грошима.

Котрий не підкорявся і пробував переходити Тису для власного заробітку, потопає у річці, гине від кулі прикордонників або зникає, ішов у світ инакого щастя шукати...

З Лукашом Фрічем зустрічалися кілька разів як два отамани берегів Тиси... Розумілися добре між собою...

Жоден з них не смів зрадити.

Навіть погуляли кілька разів – то на лівому березі у Сиготі, то на правому у Солотвині...

Певна річ, разом з комендантами румунських та чеських прикордонників.

Гроші не капали, а просто текли у Філіпову скриню, а він ділив їх наполовину з Маковієм Кичерою.

По-перше, навіщо йому стільки грошей?.. А по-друге, побоювався Маковія.

* * *

ОСТАННІМ ЧАСОМ МАКОВІЙ КИЧЕРА плакався, що контрабандисти почали підвищувати ціни.

– Ади, за оден гуд умерло сорок і п'ять хлопців!..

– Як? – здивувався Філіп.

— Уд кулі, потопилися, застудилися... — відповів байдужим голосом Маковій.

«Може, би мені лишити до чорта таке діло?» — питав сам себе Філіп, хоча знав, що з такого діла вийти не проста річ, бо це тобі не якесь ремесло, яке покинеш сьогодні, а завтра візьмешся за інше.

А тут ще й Лукаш Фріч з його просьбою...

Як йому піднімати руку на Андрія Стижерета, сина Марусі? А хоч і не будь він сином Марусі?..

Що аж тігаєся з жонов Зденика Брода?..

Брод ліпше би притнув хвоста своїй гайді, аби го не здоймала перед хлопцями...

Ні, він не може цього зробити! Не може...

Але і відмовити Фрічу не може...

Що робити?..

Відповідь єдина — Маковій Кичера!

ТАКИЙ ЩЕНЮК МОЖЕ Й УКУСИТИ...

*Ей, сеї, каже, сеї,
Ай черемускої,
Ні не було, ні не буде,
Білявки такої.*

З народної пісні

1936 р.

ФИЛИП КИРЛБАБА знав Маковія Кичеру ще до війни.

З лікарні, коли Коптіл та Дзвенка хотіли вкоротити йому віку.

Не вкоротили, хоч били, як у бубен...

Спочатку коликом... Опісля топтали ногами... Кололи ножами...

А коли були впевнені, що добили, кинули у плесо і повтікали до своїх жон, до його любасок.

Не носив злості на них... Жодного разу не думав відомстити...

Більше їх не зустрічав, ні Коптіла, ні Дзвенку, ні їхніх жон, його любасок – Ілянку Дзвенкову та Настю Коптілову.

Тільки згадував їх...

Може, не так їх, як свою молодість...

Своє перше й останнє кохання Марусю Стижеретову...

А тепер він мусить її сина, Андрія Стижерета...

Село говорить, що то його син...
Але він не торкнувся її...
А тепер мусить Андрія...
Бо так хоче Лукан Фріч...
А з Фрічем не має іншого виходу... Або-або...
Чорт, його візьми, чеха проклятого!
Жаль хлопця, жаль!...

МАКОВІЯ КИЧЕРУ можна би назвати людиною без душі, без серця, який не знав, що таке милість...

Маковій Кичера міг, посміхаючись, зарізати чоловіка...

А посміхався завжди... Посміхався очима... Посміхався усім обличчям... Посміхався душею, якої не мав...

Вогнепальної зброї не любив... Зате завжди носив з собою чотири ножі – два за халявами черевиків, а два за чересом.

Не дружив ні з ким... Навіть з Григорієм Левиком – головорізом, як і сам, з яким ходив завжди...

Усі боялися їх, навіть і прикордонники...

Говорять, що одного разу в одному з потисянських хуторів зустріли вагітну жінку і посперечалися: Кичера казав, що носить хлопця, а Левик, що дівчину.

– Дізнаємось, як народить, – сказав Левик.

– Та ні, дізнаємось таки зараз! – посміхнувся Кичера і, витягнувши, ножа розрізав жінці черевко...

– Но правду єс мав, Грицю, дівку носила, – плюнув Кичира, витираючи ножа об жмут трави.

– НО, НЕБОРЕ, ХЛО', перейшов єс екзамент! – посміхався Маковій Кичера біля ліжка Філіпа, коли той очунав у сігетській лікарні.

Філіп не зрозумів, про що той говорить, тому тільки посміхнувся з гіркотою в душі, а Маковій продовжив:

– Уттепер не буйса і самого дідька! Як вернемеса із війни, утплатиш їм, не журиса, бо із війни вернемеса бізуно. Такі, як ми не гинут!

Філіп згадав Коптіла та Дзвенку, але відплачувати їм не збирався, а чи повернеться з війни, про яку йому говорив Маковій, чи не повернеться, йому було байдуже...

Маруся вже не Маруся, а Марія!..

Федора?.. Хай їй Бог одпустить гріхи...

А Іляна Дзвенкова та Настя Коптілова або покаються, або знайдуть інших любасів...

Йому тільки матері було жаль!

Бо мати є матір'ю рідною, єдиною...

МАКОВІЙ ВИСЛУХАВ ФІЛИПА, посміхаючись, наче швець, якому замовляють чоботи...

– Га, як вижу, молодяк ти став серед дороги, заважає, га?..

– Та не мені? – знизив плечима Філіп.

– Ай кому? – запитав Маковій.

– Комус заважає, – відповів Філіп.

– Комус, комус... Тот комус, не має імня?

– Нашто тобі знати? Хосни тобі не буде з того...

– Тільки бесіди! Коли хоч абих му пудпрятав сліди?

– Чім май скоро!

– Добре, вечур Андрій переходит із Тодером Берчом, намість Берчі пуйду я!

– Аж єс го ден, аби уйшло так, што го граничері застрілили...

– Так і буде! – запевнив його Маковій.

– Кулько буде?

– П'ять тисяч!

– Гей много просиш за такого щенюка...

– Такий щенюк може й укусити... – відповів Маковій.

– Боїшся, ай?!

– Філіпе, ти знаєш добре, што я не боюся нікого, але аж тобі са видит много, то утопи щенюка сам!...

– Най буде, як ти кажеш, – погодився Філіп.

ХОТЬ МИ ПРОЩАЙ, ХОТЬ НЯ ПРОКЛЯНЬ, АЛЕ МУШУ ТИ КАЗАТИ...

*Ой, радосте-молодосте,
Де-с ми са заділа,
Полетіла в темний лісок
Та на дуба сіла...*

З народної пісні

ФІЛИП КИРЛІБАБА повертався знову до рідного села...
До рідної своєї Верхорівні...
До Вишньої Рівни, як називали її *окраїнці*...
До своєї *Рони де Сус*, як називали її волохи...
До своєї *Фельсорони*, як називали її мадяри...
До свого *Оберрогнену*, як називали її німці...
Повертався, наче до рідної мати...
Хоч у нього була рідна мати – Василина Кирлібаба...
Повертався, наче до рідної сестри, якої в нього не було...
Повертався, наче до коханки...
У нього колись були у Верхорівні коханки:
Іляна Дзвенкова...
Настя Коптілова...
Через них трохи не загинув від рук їхніх чоловіків...
Ще була в нього Федора Берданова, яка кохала його,
насправді кохала...
Бідна Федора!..

А ще була Маруся Стижеретова...

Маруся, яку кохав, насправді кохав... отим палким першим коханням...

А тепер змушений погубити її сина – Андрія Стижерета...

Село говорить, що то його син, але він не торкнувся Марусі жодного разу...

НЕ ТУГА ЗА РІДНИМ СЕЛОМ, за яким тужив навіть більше, як за ріднею, привела його сюди, а стара ворожка Івона Феркалиха...

– Дуже хоче вас, пане Філіпе, побачити перед своєю кончиною...

Яке йому діло до ворожки?..

Навіщо їй бачити його перед...

– Вона вже на смертному ліжку, карається, мучиться, а сконати не може...

Та він навіть не знає її, тільки так за іменем...

– Навіть переді мною не може висповідатися, каже, що навіть перед Господом Богом не може, тільки перед вами...

Здається, він зустрічав її раз у Федори Берданової, але коли то було...

– Змилуйтеся над грішною душею... – умовляв його священник.

І ось він тут, у рідній Верхорівні...

З цікавості?..

Ні, то не цікавість, а якесь дивне відчуття, яке запанувало над його душею, думками, серцем...

* * *

ІВОНА ФЕРКАЛИХА – єдина дочка багатого газди Івана Феркала з Діла та Марії, дочки немеша Васалія Петрована з Петрової Красни – була красунею на весь край.

Парубки з Верхорівні, Вишавської Долини, Бистрого, Красного та Петрови ходили за нею, мов зачаровані, і не один раз вихоплювали ножі з череса і нападали по-звірячому один на одного, але Івона дивилася тільки на одного – Косми Леордяна з Леордіни.

– Бійся Бога, доню, у твого Косми очі добре в голові не стоять, буде з іншими молодицями ходити, а ти будеш бідовати... – умовляла Івону мати.

– Ліпше тебе утоплю або уб'ю, ніж за Косму віддам... – грозив Івоні батько.

– Косма хоч і неабиякий газда, але великий курвар та скандаляжіу⁶⁶... – радили сусіди.

Але хіба серцю накажеш...

Косма обманув Івону, переспав з нею кілька разів, а потім одружився з дочкою якогось писаря з Борші, обіцяючи їй, що і надалі буде кохатися з нею...

Івона з горя отруїлася якимось таблетками...

Але що то за таблетки були, ніхто не міг знати...

Коли після двох днів і трьох ночей опускали труну з її тілом у яму, дівка почала битися та ревіти у труні...

Господи, що там коїлося!..

Християни почали втікати, наступаючи один на одного...

Гробарі за ними...

⁶⁶ Скандалажіу – той, що любить скандалити.

Навіть Іван з Марією та священником, який прийшов запечатати могилу, відступились...

Тільки старий Дмитро Могильник, який жив у бордею біля Пікуяти, наважився підійти, відкрити труну і вибрати дівку з ями...

ЛЮДИ ПОЧАЛИ БОЯТИСЯ ІВОНИ...

Почали обходити її...

Втікати з-перед неї, бо хто би хотів зустрітися з такою...

— З Івною з того світу...

— З Івною мертвою...

— З Івною з Копиршова...

Ні Івонина краса, ні Феркалові родючі землі, ні велика хата та господарство, ні воли, корови, коні, вівці, ні гроші та багатство не притягнули жодного парубка у свати до Івони Феркалихи...

— До Івони з того світу...

— До Івони мертвої...

— До Івони з Копиршова...

Тільки Косма Леордян дотримався слова і кохався надалі з Івною...

Він єдиний не боявся її.

ПІСЛЯ СМЕРТІ ЇЇ БАТЬКІВ – Івана Феркала розчавив бук у Гіркій Долині, а в рік за ним померла й Марія, тридцятирічна стара дівка Івона закохалася в одного з мисливців, що приходили полювати в Марамороські гори.

Він теж закохався в неї, а також і в її масток...

Ференц Єрем'яш Лазар – лікар, мисливець, картяр, пияка і великий пройдисвіт – узяв Івону з собою у великі вариші...

Великий Бичків, Сигіт, Велика Баня, Сукмар, Тячів, Ужгород, Будапешт...

Ювелірні дорогоцінні прикраси... дорогі шуби... вечірні плаття... туфлі на підборах...

Рубінове вино... ароматний коньяк... сигарети...

Музика... танці... карти...

Ференц... лікарі... офіцери...

Мужчини... мужчини... мужчини...

Кохання... веселі ночі... життя!

КОЛИ ЗАКІНЧИЛИСЯ ГРОШІ за останній проданий клин лісу, охололо і палке кохання Ференца Єреміяша до Івони...

Привів її до Сігету і покинув у готелі «Корона»...

Через три дні Івона гуляла з веселим угорським циганом Іштваном Варгою...

Івона продавала одну за іншою ювелірні дорогоцінні прикраси...

Дорогі шуби... вечірні плаття... туфлі на підборах... усе!

Закурені корчми... дешеве вино... підроблений коньяк... смердячі цигарки...

Але ті самі танці, та сама музика, ті самі карти...

Іштван... цигани... злодії...

Мужчини... мужчини... мужчини...

Кохання... веселі ночі... життя!

ІШТВАН НЕ ПОКИНУВ ЇЇ... Не прогнав, коли закінчилися гроші.

Раз у раз просив її кохатися зі своїми побратимами, бо їсти треба, чорт візьми!

Опісля сів у тюрму, а Івона з горя кинулася у річку Ізу... Але не втопилась...

Знову повернулася з того світу...

Її знайшли напівмертву на березі Тиси у Довгому Полі...

Що їй було робити?..

Повернулася до рідного села...

В якому не мала нічого рідного...

Ні порога, ні подвір'я, ні колика...

Прийняла її до себе стара ворожка Драгутина...

Навчила ворожити на добро і на зло... З'єднувати і розлучати кохані пари... Відганяти і наганяти на людей різні хвороби... Шептати і заклинати... Гасити дев'ятки і вигадувати у карти...

Та чого тільки не навчила її?..

Навчила усього, що знала, і померла...

І вона Феркалиха залишилася жити у її бухеньці.

* * *

– ОТО ВИ, ФІЛІПЕ? – запитала захриплим голосом стара Феркалиха.

– Йо, тето, я єм – Філіп!

– Добре, што єс прийшов, тетин Філіпку, бо я не годна сконати, доки не укажу тобі свуй гріх, бо великий єм гріх скоїла, – почала сповідатися Феркалиха.

Філіп мовчав.

– Хоть ми прощай, хоть ня проклянь, але мушу ти казати...

– ...

– Тямиш малого Андрія Стижирета?

– Тямню, – ніяково відповів Філіп.

Андрій Стижерет був останнім, про котрого не хотів думати...

«Андрій вже, бізуно, на тум світі...» – подумав Філіп.

– Андрі' – ваш син, Філіпе! – прогиркала стара.

– Ні, тето, не мій, бо я не торкався Марусі, його матері, – ніяково відповів Філіп, майже сердячись, що стара через таке давно призабуте діло покликала його.

– Та Маруся не є его мама, Філіпе!

– А тоді хто? – забилося серце у Філіпа.

– Федора Берданова!

Філіп відчув спочатку, як його спиною поліз мороз, потім облило потом, земля почала втікати з-під ніг, а ліжко зі старою Феркалихою почало віддалятися від нього.

Присів на лаву.

– Федора народила уд тебе дитину, за тото і умерла, стекла кровльов...

– ...

– Я дитину пудкинула у шатру до Явдохи Стижеретихи... Абес лишив Марусю та узяв Федору, але не вдалося...

ФІЛІП ДАЛІ НЕ СЛУХАВ Феркалиху...

Йому пригадалася вчорашня розмова з Маковієм Кичерою, коли наймав того убити Андрія Стижерета.

– Гей много просиш за такого щенюка...

– Такий щенюк може й укусити... – відповів Маковії.

– Боїшся, ай?!

– Філіпе, аж тобі са видит много, то утопи щенюка сам!..

КІНЕЦЬ

ОПОВІДАННЯ

НЕДОПИСАНИЙ РОМАН

«Пробач, коханий, пробач мені, сонечко, я знаю, що ти пробачиш мені, чи не так? Ти завжди пробачав своїй берізці, як ти любив називати мене... Все ти пробачав мені. Адже так пробачати, як ти, не вміє ніхто на світі, ні кохати так, ані плакати так ніхто не вміє. Пам'ятаєш, коли я насміхалася з твоїх сліз і говорила тобі, що чоловіки не плачуть? Тоді ти відповів мені, що найкоротший стих зі Святого Письма «Ісус плакав», тому плакати не соромно, бо навіть і найсильніші люди плачуть. Тепер я вірю твоїм словам, мабуть, тому існує на світі стільки ненависті й горя, бо люди забули плакати. Людям треба знову навчитися плакати, і тоді вони знову будуть щасливі. Щасливі, як ти. Ти завжди був щасливим, навіть тоді, коли в тебе не було на це жодної причини».

«Як сумно тій людині жити, яка в житті не знає суму...», – декламував ти мені одного разу якогось класика. Ти про долю і нудьгу завжди розповідав мені з усмішкою на устах.

«Чому всі жінки, яких я кохав, або зраджували, або покидали мене? Мабуть, така вже моя доля!» – скаржився ти одного разу, коли дівчина, в яку ти закохався, вибрала собі іншого – твого друга, здається.

«Я щасливий, що можу страждати заради неї», – сміявся ти. Спочатку я гадала, що ти божевільний, – пробач мені, –

а потім зрозуміла, що кохання, справжнє кохання ще не померло, воно живе, й такі люди, як ти, є прихильниками справжнього кохання, хоча за це їм доводиться страждати і бути нещасливими.

Господи, як я ненавиділа ту дівчину, через яку ти стільки страждав. Ти розказував мені, як її кохаєш, розказував мені, бо вона заборонила тобі говорити їй, що ти її кохаєш.

«Не варта вона твого кохання, і навіть не гарна. Що ти такого побачив у ній?» – запитала я тебе, коли ти показав мені її фото.

«У неї гарна душа – чиста, простора, і змерзла, як весняний степ шовкових трав», – відповів ти мені, посміхаючись, а потім додав: «І в тебе душа гарна!».

Мені дуже сподобалися твої слова, хоч я добре знала, що тоді ти лише хотів зробити мені приємність. Тепер знаю, коханий, що я гірша за цю дівчину, яка відкрито відмовила тобі в коханні. Я не відмовила тобі, коли ти запитав, чи між нами може бути щось серйозніше від звичайної холодної дружби і довгих-предовгих розмов про ніщо». «Холодної дружби...», – саме так ти висловився, і твої слова образили мене, тому що я нашу дружбу не вважала холодною. Мабуть, через те я й розплакалась, як маленька невинна дівчинка в твоїх обіймах на терасі італійського кафе “David”. Якою щасливою була я тоді, першою назвала тебе «моїм коханим» і поклялася, що зроблю все, що зможу, аби зробити тебе щасливим назавжди. Тоді я вірила в це, вірила, що зможу дати тобі все те, що не змогли ті жінки, яких ти кохав, і які тебе або зраджували, або покидали. Так, я вірила, що зможу. Але не змогла. Пробач мені.

«У цю ніч ми написали першу сторінку нашого роману», – сказав ти, коли відходив ранком, цілуючи мене по-батьківськи в чоло.

Бідний роман нашого кохання залишився односторінковим, наступні сторінки були написані нашим стражданням. Я завинила перед тобою, мій коханий. Я зрадила нас, я зрадила наше кохання. Після того, як ти пішов того щасливого ранку, я здала собі справу, що мушу розповісти тобі всю правду про себе. Та вона, та правда, здалася мені такою страшною, що я сама перелякалася її. І вперше за останні чотири роки я глянула правді в очі. Мені стало страшно, я боялася свого минулого. Тоді взяла пляшку віскі, наповнила келих. Трохи захмеліла, багато разів набирала номер твого телефону, та що могла я тобі сказати? Що мене не звуть Богдана К., а Марта В., що я не з Коломиї, а з Тернополя, що я не працювала в Україні вчителькою, а була студенткою філологічного факультету, який покинула на третьому курсі, що вдома на мене чекає хвора мати і п'ятирічна дочка, батька якої я й сама не знаю, що тут в Італії, я ані день не працювала на фабриці, а займалася зовсім іншим ремеслом, як ти й сам собі здав справу трохи пізніше. Все це треба було тобі сказати? Так, треба було, мій коханий, але я не змогла, боялася, що втрачу тебе. Та хіба можна втратити те, чого в тебе ніколи не було?

Та ні, ти в мене був, ти був моїм, чи не так? В ту ніч, коли ми написали першу сторінку нашого роману. Хоча вона, на жаль, виявилася і останньою, зате вона існує в нашій пам'яті, і я носитиму її в моїм серці до кінця свого життя. Бо хіба можна забути такого чесного і добродушного чоловіка, як ти? Ти зовсім інший, мій коханий, не такий, як ті чоловіки, які на зорі втікали з мого ліжка, залишаючи на столику сотню євро. Як я ненавиджу їх тепер, їх і себе саму. Ти мав право дізнатися про мене, про моє минуле від мене, моїми словами. Мені треба було розповісти тобі всю правду. Так, як ти це зробив, посміхаючись, «висповідав свою душу»

переді мною. Я не змогла, коханий, боялася. Хоча тепер вірю, що ти не покинув би мене, а навпаки, допоміг би мені кохати тільки тебе єдиного чоловіка-романтика.

Наприкінці тижня ти запропонував мені поїхати з тобою на острови Lago Maggiore, а я збрехала, що мені треба поїхати в Україну на два тижні. Та не в Україну збиралася я, а зі старим італійцем П'єдро в гори. Де ти і зустрів мене в готелі «Falconeta». Уже потім від хлопця, який обслуговував наш поверх, я дізналася, що ти часто маєш роботу тут, у «Valle d'aosta», і завжди зі своїми колегами зупиняєшся в цьому готелі.

Ти прикидався, що не бачиш мене. Ой, як хотілося мені, щоб ти підійшов до нашого столу і луснув по вишкіреній морді сеньйора П'єдро, а мені б сказав: «Богдано, ти – сволоч!». Я тоді, мабуть, впала би до твоїх ніг і благала би тебе: «Забери мене звідси, коханий мій!...». Але ти більше й не глянув у наш бік, а, повечерявши, піднявся у свій номер, залишивши своїх італійських колег з двома пляшками вина. Я теж піднялася з П'єдро в номер, сказала старому сеньйору, що мені треба зателефонувати в Україну, вийшла на балкон і набрала твій номер. Ти відповів. «Не суди мене!» – прошепотіла я крізь сльози. «Я не маю права тебе судити, берізько!» – відповів ти і вимкнув телефон.

Твої слова розбили мені серце. Мені пригадалось, як ти, гірко, сміючись, казав мені: «Чому всі жінки, яких я кохав, або зраджували мене, або покидали? Видно така вже моя доля!».

Я проплакала цілу ніч, а наступного ранку попросила П'єдро, щоб відвіз мене додому. Цілу дорогу я переживала, чи не викинула конверт, в якому ти прислав мені книжку Ольги Кобилянської «В неділю рано зілля копала», бо на ньому була твоя адреса. Як я раділа,

коли знайшла його, і тепер у цьому листі я змогла висповідатися перед тобою.

Коли ти читатимеш ці рядки, я буду, мабуть, вже в рідній Україні із своєю матусею і дочкою. Більше перед ніким не буду сповідатися, хіба що перед Господом, тому що перед ніким не завинила, тільки сама перед собою, а також перед тобою. Я знаю, ти пробачиш мені, ти добрий! Не згадуй свою Богдану лихим словом, бо сьогодні вона померла. «А про мертвих тільки добре говорять!» – одного разу казав мені ти.

Прощай, мій коханий! Ти залишишся у моїй душі назавжди!

Марта В.».

* * *

Дочитавши несподіваного листа, Андрій важко зітхнув, змахнув сльозу, яка котилася його обличчям. Запаливши цигарку, підійшов до вікна і, задумавшись, довго споглядав неспокійні хвилі озера, потім набрав номер телефону Богдани.

– Numero selezionato e inesistente!¹ – почулось у слухавці.

* * *

Пізними вечорами на затишній терасі старого італійського кафе «David» за мармуровим столиком можна побачити сумного самотнього чоловіка з пляшкою вина, який, втупившись у нічну пітьму, що стелиться поза блідим неоновим світлом, слухає шепіт пальмових листків і думає про тих жінок, які зрадили його, або, може, про тих, що покинули його, а, може, й зовсім нічого не думає...

¹ Набраний номер не існує (*итал.*)

ЩАСТЯ НЕЩАСЛИВОЇ МАТЕРІ

*Як сумно співають не раз солов'ї,
як інколи сумно бува на землі!
Лиш хвилі та хвилі, лиш море та море, –
І земний тягар на плечах – наше горе.*

Михайло НЕБИЛЯК

«Коли доля раз впаде на когось бідою, то ударам її й краю немає», – писав Достоевський. Що це істинна правда, Галина переконалася на власній долі, краще сказати, на власній недолі.

Ой, важко на душі бідній Галині, вже минає чотири роки, як їй важко на душі, та хіба було їй колись легше? Ніколи. Хіба ще маленькою дівчинкою, поки ще жила її мати. Та це так давно було, що Галина ледь пам'ятає її, але певна річ, що тоді їй було добре, бо скажіть і самі, котра матір не приголубить свою дитину. Не посадить на коліна, й не обцілує, й не обмочить материнськими сльозами голівоньку рідненької дитини, не виспіває їй усі колискові пісні й не розкаже їй усі казки та легенди, які запам'ятала, мабуть, ще зі свого дитинства.

Галині було тільки чотири роки, коли померла її мати. Молодий і гарний її батько одружився вдруге, на молодій, теж удові, в якої своїх дітей не було тому, що була безплідною. Та замість того, щоб полюбити маленьку

гарненьку, наче волошка, що цвіте в полі, дівчинку, мачуха почала ненавидіти Галину.

— Якщо своїх дітей не маю, то якого біса мені вовтузитися з чужими? — всім говорила Варка, мачуха Галини. Правда, гріх перед Богом було би говорити, що знущалася над дитиною. Ні, навпаки, завжди вдягала її в чисту одежину, купувала їй усе, що мали й інші діти, навіть більше, але жодного разу не погладила її по голівці, не обняла, не приголубила, а гримала на дитину, штовхала її та смикала за коси за будь-яку маленьку провину. А батько — батьком, темним ранком вирушав на роботу, темним вечором повертався додому, не вистачало часу побавитися з дочкою. Дитина росла самотньою, навіть бавитися з іншими дітьми не ходила. Так роки минали, Галина підросла, та діти не любили її, гратися не приймали, обходили і називали «мовчункою». Не любили її, мабуть, і за те, що вона вчилася краще за всіх. Та Галині було байдуже, що діти обминають її, боліло Галину зовсім інше, боліло її серденько за батьком, який почав частіше заглядати в чарку, затримуватися вечорами в корчмі. Так одного дня його вигнали з роботи. В їхній хаті почалося ціле пекло, сварка не втихала, часто навіть доходило до бійки. Батько почав підробляти, де міг, наймали його люди з села на день-два дрова рубати, садовину чистити чи до будь-якої іншої роботи. Та мало грошей приносив додому. Більше залишав їх у корчмі, а останнім часом почав речі з хати виносити та обмінювати їх на горілку: то мішок кукурудзи чи картоплі, то будь-яку хатню річ.

— Більше так не можна! — нагнівалася одного разу мачуха, зібрала речі і перебралася до своєї хати.

— Ти, дівко, підеш зі мною, я тебе не залишу біля цього п'яниці!

Важко було Галині покидати рідного батька, хату, в якій народилася і виросла, але й з таким батьком не могла залишитися, всі їй радили перебраться до мачухи.

Після їхнього від'їзду батько почав ще більше пиячити, поки не пропив все, що було коло хати, мабуть, продав би й хату, та одного ранку знайшли його мертвим на подвір'ї – горілка своє діло довела до кінця. Поховала його Галина з мачухою, як могла. Нелегко було Галині в мачухи, яка щодня то одним, то іншим докоряла їй. Та що могла зробити, не могла повертатися сама до порожньої хати. Саме тому, коли Галина закінчила педучилище, їй здалося справжнім щастям, що її засватав гарний чорнобривий, з гусарськими вусами Петро, який працював шофером на автобусі.

Галина закохалася в Петю і їй здавалось, що нарешті вона буде щасливою.

«Ой, лихо – не Петрусь, лице біле, чорний вус», – співала Галина, пестила та обнімала Петю, наче Наталка Полтавка.

Та її коханий Петрусь через два тижні після їхнього одруження ударив її по обличчю, просто так, з нічого.

– Аби знала, що має мужа! – сміявся Петро, розповідаючи своїм друзям, який він хоробрий герой.

Знову важко на душі бідній Галині.

– А що ти думала, небого, що то так просто бути заміжною жінкою? Чоловікові треба вміти догодити, треба вміти потерпіти, кажи ще спасибі, я від свого Івана не раз ходила із синцями попід очима, – потішала Галину свекруха.

Ну, й почала старатися бідна Галина, щоб догодити чоловікові в усьому. Не питала нічого, ні де він ночами пропадає, коли повертався додому на зорі, ні куди діває

свої грошенята, хоча вона свою невеличку зарплату бібліотекарки витрачала до останньої копійки на хатні потреби, не дозволяючи навіть купити собі морозива, чи плитку шоколаду. Так Галина підкорялася своїй недолі, а всім здавалось, що вони з Петром живуть щасливо в мирі і злагоді. Вона вибачала все Петрові. Вибачала, але забути не могла. Та одного разу і цьому настав кінець, бо злі язики наклепали Петрові та Галининій свекрусі, що молодий професор історії, пан Ігор, щодня заходить до бібліотеки і затримується там на довгий час. І що вони удвох можуть там робити?

Професор історії справді часто заходив до бібліотеки, і завжди довго сидів поміж книгами. Занутивши погляд в якусь книгу, він був здатний просидіти так цілу годину, гортаючи сторінку за сторінкою, але жодного разу він навіть і не посміхнувся до Галини, навіть жартома не кинув їй якогось слова, подібного на комплімент.

Та Петрові було досить того, що чув про професора, який заходить і сидить занадто довго з Галиною в бібліотеці. Одного разу напівп'яний Петро увірвався, як вихор, до бібліотеки і вибив невинному професорові два зуби, а потім в корчмі до опівночі хвалився всім, як він побив «історика», а, повернувшись додому, побив Галину так, що сусіди швидко допомогу викликали, яка повезла її до лікарні.

Та «історик» не простив дурному Петрові і подав його до суду. Петра посадили у в'язницю.

— Ой, Господи милостивий, дивіться людоньки добрі, що накоїла повія з її коханцем, до тюрми довели мою дитину! — ламала руки і розповідала всім Галинина свекруха, ходячи з одного кінця села і інший.

Що було робити бідній Галині? Забрала свої речі і повернулася до старої спустошеної батьківської хатини.

Скільки напручувалася бідна Галина, поки навела лад в хатині і навколо неї, тільки Господь знає. А до того ж із кожним днем вона почувалася все гірше і гірше.

– Нічого страшного, ви вагітна! – сказав їй лікар, переглянувши результати аналізів.

Не знала бідна Галина, що їй робити, чи плакати, чи радіти... В її серці почало кільчитись зерно надії, що, як народить дитину, то Петро буде радий і, коли вийде з в'язниці, вони забудуть минуле, почнуть усе спочатку.

– Ой, людоньки добрі, ні Бога не боїться, ні людей не стидається, не досить їй того, що посадила мого сина за ґрати, хоче лізти напастю на його бідну голову, щоб годував байстрюка, якого нагуляла в бібліотеці зі своїм коханцем.

Що могла відповісти Галина на це? Тільки гіркі сльози покотилися по її обличчю, а в душу важким каменем заліг біль.

«Доле, де ти, доле, де ти, нема ніякої та як доброї жаль, Боже, то дай злої, злої...», – пригадувалися Галині слова Тараса Шевченка.

Після народження синочка Галина трохи забула своє горе, дивлячись на дитинку, що простягала до неї рученята, почувала себе щасливою. Ця крихітка життя стала великим щастям для нещасливої матері. Від усієї душі вона хотіла назвати хлопця Петриком, та не посміла через злого язика свекрухи, тому назвала сина Андрійком, бо так звали її батька.

– Ще до твого народження зрікся тебе твій батько, дитино моя! – плакала бідна Галина, пригортаючи малюка до своїх грудей.

Ростила дитину, як могла, грошей, правда, не вистачало, а їй так хотілося, щоб її Андрійкові не бракувало нічого. Тоді

вона почала позичати грошей, брати з магазинів у борг. Так і жила від зарплати до зарплати, від боргу до боргу три роки.

– Не буду вічно жити в боргах, у злиднях та нестатках, – згодом вирішила Галина.

Стара і самотня її бувша мачуха радо погодилася доглядати трирічного Андрійка, а Галина, позичивши грошей у сусідів та знайомих, вирушила в далеку незнайому чужину шукати іншої долі.

В Італії Галині пощастило, після двох тижнів пошуків знайшла добру роботу, точніше сказати, купила її за 800 євро.

.....

І ось уже чотири роки, як вона працює на тому самому місці.

– Господарі – чесні люди, поводяться зі мною гарно, правда, мають свої примхи, та це дрібниці в порівнянні з тим, як поводитися зі мною свої в Україні. Хоч і чужі мені ці люди, але стали ближчими за рідних. Не обзивають мене грубими словами, а якщо й образять коли-небудь, то я вже навчена терпіти образи, – гірко посміхалася Галина.

За чотири роки Галина зуміла перебудувати батьківську хату.

– Дивись, справжній палац, чи не так? – гордо посміхається Галина, показуючи мені фотографію гарного чепурного будинку.

За цей час вона купила Андрійкові комп'ютер, він у неї уже парубок – першокласник, йому не бракує нічого, окрім материних обіймів. У нього є і свій «мобільник», і фірмовий одяг, і велосипед.

– Важко мені на душі, ой важко. Уже чотири роки, як щоночі плачу, але зате я щаслива, бо можу забезпечити

Андрійкові все необхідне, і навіть більше.

– А твій чоловік? – питаю я Галину.

– Не щастить йому, бідоласі, – із щирим співчуттям зітхає Галина. – Після того, як вийшов із в'язниці, їздив працювати в Польщу, було у нього десь зо три жінки, але всі покинули його. Тепер у нього своя машина, працює таксистом. Свекруха переказує, щоб я повернулася додому і зійшлася з ним, бо ми присягали перед Господом. До речі, ми ще й досі не розлучені офіційно, але як я можу зійтися з чоловіком, який за всі ці роки жодного разу не поцікавився своїм сином? Не можу!..

.....

Галина прощається зі мною, їй треба поспішати на автобус, який від'їжджає в Україну, щоб передати синові пакунок, а я застаюся на терасі старого італійського кафе за чашкою недопитої кави і дивлюся услід чарівній жінці, яка виглядає, мабуть, на кілька років старшою. Спостерігаю, як вона віддаляється з переповненою щастям душею, щоб передати синові гостинця, і думаю: «Ось таке воно щастя нещасливої матері».

БУХАРЕСТСЬКІ ТАЄМНИЦІ

ЛАЙЛА

ЧОЛОВІК, ЩО НЕ ТОРКАЄТЬСЯ ЗЕМЛІ

Валерії Мунтяну здавалось, що збожеволіє.

– Не витримаю! – прошептала пересохлими губами.

– Заспокойся, кохана, звернемось до міліції і все буде в порядку, – пробував втихомирити дружину лікар-кардіолог Штефан Мунтяну.

– До якої міліції? – схлипнула Валерія, яка працювала медсестрою в тій самій лікарні зі своїм чоловіком.

Познайомилися десять років тому в лікарні – на місці праці. Високому блондину із синіми очима було досить підморгнути Валерії, і вона назавжди втопила своє серце у ясному небі його очей.

– Ну, певна річ, що до столичної. Я добрий друг із підполковником Ністором, він допоможе! – впевнено промовив лікар.

– Не знаю, яким другом виявиться тобі підполковник, коли ти заявиш йому, що з нашої квартири зникло десять тисяч доларів?!

– Ти маєш рацію, кохана! – віддихнув Штефан.

Валерії здалось, що він зробив це наполегливо, і навіть у кутиках його губ закучерявилась усмішка, але в такій ситуації, що тільки не здасться людині?!

Штефан покликав майстра тесляра, який поміняв замок, і життя сім'ї Мунтяну почало повертатись у своє річище, бо кожне горе минає, кожна втрата забувається, кожна рана гоїться... «Знайдете – не радуйтеся, втратите – не горюйте!» – тішили її слова премудрого Екклесіаста.

Але через півроку, повертаючись додому з нічної зміни, подружжя Мунтяну, знову знайшли двері своєї квартири розбитими. Цього разу зникли всі золоті речі – персні, сережки, браслети і всі золоті прикраси...

Підполковник Ністор пообіцяв розслідувати крадіжку, без жодної заяви до міліції, з чого не вийшло нічого.

Валерія почала вживати різні заспокійливі таблетки, а Штефан почав повертатися додому пізно, інколи тільки вранці, але від нього не пахло жіночими парфумами, а тільки тютюном і горілкою. Жодної підстави на ревності у його дружини не було.

– Важко йому, – прошептала Валерія. Працюєш, збиваєш гріш до гроша, правда, то все було з хабарів, але вони брали хабарів тільки від багатих людей, які мали високі посади, і у свою чергу брали хабарі. – Промине, забуде і все буде, як було.

У третій раз, коли з квартири подружжя Мунтяну зникли дві дорогоцінні картини: *Буковий ліс* та *Діброва*, написані відомим художником Корнелієм Баба, Валерія сама подала скаргу в міліцію, на згадуючи жодним словечком про попередні крадіжки.

– Штефане, давай покинемо столицю, – благала мужа Валерія. – Купимо собі домок у провінції, будемо жити

спокійно – ти будеш рибалити, а може, заведеш бджоли, а я буду доглядати городець з квітами.

– Знаю, який то спокій жити між смердючими селюками, – бовкнув сердито Штефан.

«Ну, і чому він так, хіба його батьки не були селюками?» – з гіркотою в душі подумала Валерія, батьки якої народилися в місті, але були простими робітниками.

«Бодай би покинув пиячити, а то ще... не дай, Боже, виженуть з роботи», – переживала за чоловіка Валерія.

Коли їхню квартиру обікрали у четвертий раз, Валерія покликала отця Іларіона, щоб зробив домоосвячення, сподіваючись, що відтепер лихо стане обходити їхню хатину, але через три місяці їх обікрали знову.

«Це, мабуть, якась жінка», – подумала Валерія, коли побачила, що зник тільки її одяг – дорога шуба, пальто, кілька суконь та шарфів.

– Тобі треба негайно звернутися до Лайли, – порадила їй Марія, яка працювала лікарем їхньої секції.

– До кого?! – здивувалась Валерія.

– До Лайли, ворожки! – пояснила їй Марія.

– Хто це така?

– Господи! – аж скрикнула Марія. – Ти не знаєш, хто така Лайла?!

– Ні, – невинно відповіла Валерія.

Марія глипнула наліво і направо, прошептала на вухо своїй молодшій подрузі.

– Лайла ворожить Єлені Чаушеску, і йому – самому вождю!

Валерія погодилася піти до Лайли, мабуть, тільки тому, щоб позбутися Марії.

Лайла – молода кароока циганка, із чорним шовковим волоссям, глянула скося на Валерію, а потім на рай-

дугу своїх спідниць і зробила знак Валерії, щоб та мовчала.

– Не знаю, сестро, чи годилось тобі приходити до мене?!

Валерія не знала, що відповісти.

– Ти знайдеш свої украдені речі, але ліпше би тобі їх не торкатися.

Валерія оторопіла, вона ж не говорила ворожці нічого.

«Мабуть, розповіла їй Марія?» – заспокоїлась Валерія.

– Їх украв від тебе чоловік, що не торкається землі! А тепер іди! Не треба нічого! – показала їй на двері циганка, коли вона витягла з сумки гаманець з грішми.

Після кількох днів директором лікарні Валерію було призначено доглядати хвору жінку. Її підвіз сам директор до квартири актриси Луїзи Петреску. Перше, що вразило її, це були картини Корнелія Баби *Буковий ліс* та *Діброва*, які висіли на стіні між іншими дорогими картинами.

Після того, як хвора актриса заснула, жіноча цікавість змусила Валерію глипнути на гардероб відомої актриси, де поміж іншими речами впізнала свою шубу, пальто, сукні та шарфи, а далі знайшла всі свої дорогоцінні речі.

«Штефан мені пояснить все!» – повторяла ту саму думку Валерія.

«Він, мабуть, і невинен, мабуть, хтось інший, це зробив хтось інший...» – подумала Валерія, входячи до їхньої квартири, і остовпіла на місці – посеред кімнати висів, повішений на залізному гачку, що стримів біля люстри зі стелі, її муж Штефан.

«Їх украв від тебе чоловік, що не торкається землі...», – згадала Валерія слова Лайли.

ЗАКОХАНИЙ МАЙОР

Бухарестський землетрус

4 березня 1977, о 21:22 за місцевим часом, в Бухаресті, столиці Румунії, стався найпотужніший і найбільш руйнівний землетрус в історії сучасної держави, який тривав 55 секунд. Як і під час Карпатського землетрусу 1940 року, підземні поштовхи відчувалися на великій території Східно-Європейської рівнини, в тому числі в Москві та Ленінграді.

Епіцентр землетрусу знаходився у повіті Вранча, у вигині Карпатського хребта, точніше його було б назвати Вранчанським (як назвали його у сусідній Болгарії). За оцінками різних сейсмічних мереж сила землетрусу становила 7,2 бали за шкалою Ріхтера.

За офіційними даними, число жертв у Румунії досягло 1578 осіб, з яких 1420 (90%) загинуло в Бухаресті, де обвалились 33 багатопверхових будинки, 11 300 людей отримали поранення, і 35 000 будівель було пошкоджено.

Майор Барта закрив газету і поставив її на столик, добув з кишені піджака пачку цигарок «Чішміджіу». Він курив їх завдяки їхньому, білого кольору, фільтру, припалив цигарку і жадібно затягся димом.

— Скільки вам років? — запитав майор, пробуваючи уникнути Лайлиного погляду.

— Навіщо питаєте?! Перед вами мої дані: Елена Падураріу, народжена 1923 року, в селі Тангужені, повіт Бузеу...

«Неймовірно! Їй уже 54 роки!», — подумав майор.

— Інші говорять, що мені вже 78!.. Хіба ви ж не бачили, що у мойй папці два документи? У другому пише, що я народилась 1909 року в селі Негрешти, в Ясському повіті, — посміхнулася Лайла.

— А насправді вам скільки?!

— І ти, красавчику, як усі інші?.. — перейшла на ти Лайла.

— Я що? — запитав майор.

— Закохався в Лайлу?!

Майор кашлянув у кулак, і перевів бесіду:

— Звідки ви знали, що буде землетрус?

— Про це знало багато людей.

— Хто?

— Вам не перелічити їх...

— І звідки вони знали?

— Ви ж про війни почуєте, і про воєнні чутки, глядіть, не лякайтесь, бо статися належить тому. Але це не кінець ще. Бо повстане народ на народ, і царство на царство, і голод, мори та землетруси настануть місцями...

— Пророцтво?

— Сам Христос говорив.

— Це Бог покарав нас? — запитав майор.

— *Вийди і стань на горі перед лицем Господнім, і ось, Господь пройде, і великий і сильний вітер, що роздирає гори і розтроює скелі перед Господом, але не у вітрі Господь; після вітру землетрус, але не в землетрусі Господь; після землетрусу вогонь, але не у вогні Господь; після вогню віяння тихого вітру, і там Господь!*

«Скільки ж їй років? 54, 78? Ні, неможливо...» — подумав майор, відчуваючи, як крізь його тіло протікає кохання...

«Ні, не може бути, я ж кохаю Ірен... Вона моя дружина, ми тільки рік, як одружилися... це якась мара!...»

«Які в неї очі! Я більш не витримаю...»

«Ні, я кохаю Ірен!..»

– Прошу відповідати на мої запитання, і не говорити дурниць, бо!..

– Бо що?! Ха-ха-ха! – розсипався кришталевим звуком сміх Лайли, вдаряючись об стіни кімнати, і застрягаючи гострими, приємними уламками в його душу, закохану до нестями душу.

«Ні, не може бути, я ж кохаю Ірен...»

– Мене знайдеш тут і завтра, майоре, а її не застанеш живу!

– Кого? – завмер майор.

– Твою дружину! Їдь додому, померла твоя Ірен!

* * *

Майор Барта не бачив ні вулиць, що пролітали мимо, ні миготіння будинків, ні пішоходів, котрі сахалися вбік, а лише інтуїтивно усвідомлював, що наближається до вулиці, на якій живе, і йому треба повернути вліво.

Перед десятиповерховим будинком, в якому жив зі своєю Іреною, стояла машина швидкої допомоги. Барта вискочив з автомобіля, забіг у будинок і помчав сходами вгору на п'ятий поверх.

Двері їхньої квартири були відчинені:

– Іре-е-ен! – простогнав майор, вбігаючи до кімнати.

– На жаль, ми не могли нічого зробити... Інфаркт! – знизив плечима лікар.

Майор дивився на покійну Ірен, і на мить йому здалося, що то Лайла лежить посеред кімнати, розпростерта на килимі.

СМЕРТЬ СУДДІ

Валер Предеску прямував до своєї «Волги» з наміром взяти з багажника блок болгарських сигарет «ВТ» та пляшку віскі, бо ж не зайде до Адріана, свого друга, з порожніми руками, він все ж таки суддя, а Адріан – інженер, і не завжди має нагоду насолоджуватися закордонними гріхами.

Враз у нього за спиною почувся скрегіт гальм, і він навіть не відчув жодного болю, щось підняло його у повітря... І ось тепер він летить, мов чорний птах крізь темряву до зірок, і раптом – очі! Він упізнав їх. Це були її очі – очі Лайли!

* * *

У суботу, 26 жовтня, приблизно о 21:15 на Бухарестському шосе біля аеропорту Биняса загинув суддя Валер Предеску.

Винуватець аварії втік з місця події. Міліція розшукує свідків і просить водіїв, які в час аварії проїжджали повз, прийти на допомогу. Якщо комусь відома будь-яка інформація про місце перебування водія або авто, яке збило на смерть людину, просять звертатися на оперативну лінію 081. У міліції додають, що машина водія-втікача темного кольору повинна мати пошкоджене праве крило.

Костіке Каракалян у прочитав утретє повідомлення в газеті, і, припалюючи цигарку, звернувся до свого співбесідника:

– Іншого виходу немає, треба телефонувати в міліцію.

– Ну, телефонуй у міліцію, Костіке! Телефонуй і доповідай: я Костіке Каракаляну, робітник фарфорового заводу «Роміра», член партії, у суботу 26 жовтня, приблизно о 21: 15, бачив як авто чорного кольору, «Дачія 1300», номер **1 В 122** збило людину, про це може підтвердити мій друг, колега і сусід Думітру Ротару!

– Але це... не проста людина, це суддя. Читай сам – суддя Валер Предеску!

– А за кермом машини, чорного кольору, з номером **1 В 122**, сидів простий чоловік, мабуть, робітник якогось з бухарестських заводів?

– Але?...

– Але що?! Вони покличуть нас у міліцію, а може, і самі відвезуть, і закриють рота назавжди. Зрозумів?!

* * *

«Як я міг не побачити його?! Звідки в біса появився відразу, неочікувано? А може це не він? Та ні, він, там стояла його «Волга»... І що мені тепер робити?...» – міркував, допиваючи пляшку горілки прокурор Рареш Мурешан, і враз, здогадавшись про щось дуже важливе, аж підстрибнув з крісла:

– Господи, це вона! Вона... циганка, ворожка... пророкувала йому смерть, пам'ятаю добре! Ось, пророцтво сповнилось! Тоді я не винен... якщо не я, то хтось інший... вона ж віщувала його смерть...

* * *

Лікар Лаврентій Барбусів за письмовий стіл, збираючись занотувати у щоденник тогоденні події. Тримав його для неї, для його коханої Лайли. Відколи сіла у тюрму, він щовечора записував найголовніші події, поливав квіти,

варив чай з пелюсток троянд, якого ніколи не пив, але здавалось, що у хаті пахне Лайлою.

Перед ним лежала відкрита газета «Скінтея», і враз його очі впали на повідомлення міліції *У суботу, 26 жовтня, приблизно о 21:15 на Бухарестському шосе біля аеропорту Биняса загинув суддя Валер Предеску.*

– Це ж він! Так це ж він – суддя Валер Предеску, який засудив Лайлу на три роки тюрми! Ха-ха-ха! Через три дні моя кохана вдома, а минув тільки рік з половиною! Вона знала все, як завжди...

* * *

Зал генерального Бухарестського суду був переповнений. Багато людей прийшло з цікавості, дізнавшись, що судять Лайлу! Лайлу-ворожку! Пророчицю! Чарівну Лайлу з очима, мов жар, яка не одному мужчині обпекла душу...

Її судили за практикування чорної магії і засудили на три роки!

Суддя був твердим горішком, очі Лайли не обпекли його душу, а може, навпаки?..

Коли оголосили вирок, увесь зал охнув від здивування, тільки Лайла промовила до нього посміхаючись:

– Я вийду скоріше! У три дні після твоєї смерті!

ВІДОМІЙ МИКИТА П.

«Більшість слимаків їдять листя, мікроскопічні грибки та продукти розпаду рослинного матеріалу, але деякі є хижаками...»

– Ти, Микито П., прозваний твоїми одномістянами «Шлагбаум», з яких причин ти не розкажеш тут (навіщо знати всім усе?!), ціле своє життя горів бажанням стати відомим. Бодай один-єдиний раз ти, Микито П., бажав бути в центрі уваги цілого вашого містечка... Бодай один-єдиний раз ти бажав, щоб ціле містечко горіло, кипіло, палало твоїм ім'ям, щоб воно, твоє ім'я, було на вустах усіх твоїх одномістян, від малих пущьвірінків до старих пердунів, які з тремтячими зубними протезами в роті, згадували би твоє ім'я:

«О бач, Микита П. ... Молодець!!!»

«Таке не будь-хто зробить!!!»

«Та де? Хіба хтось може рівнятись з ним???»

«Не даремно прозвали його «Шлагбаум»!!!»

«Наша гордість і слава!!!»

«Такі люди приходять на світ раз у сто років!!!»

«Гордість нашого містечка!!!»

«Цілого повіту!!!»

«Уся держава може гордитись такими людьми!!!»

І т. д., і т. д., і т. д. ...

Цього хотів ти, Микито П., прозваний твоїми одномістянами «Шлагбаум»...

* * *

– Правдатебе, Микито П., знали всі як відомого п'яничку – справжнього майстра з приготування коктейлів. Ти не приготував їх будь-як, а по-єрофеевському – справжні смертоносні напитки, як «Ханаанський бальзам», «Дух Женеви», «Поцелуй тети Клавы», «Сучий потрох» чи «Слеза комсомолки»... Навіть ти, Микито П., видумав свої власні рецепти, як «Кров Баал-Зебуба», «Солодощі Геєни», «Усмішка Марени» та «Блискавка Голгофи», рецепт, який ти продав за півтора тисячі доларів, і тільки тому, що він єврей, Лабану Т. з Єрусалиму, рецепт, який ти не подаси тут (навіщо знати всім усе?!). «Більше пийте, менше закушуйте. Це кращий засіб від зарозумілості і поверхового атеїзму», – це все, що треба знати всім! А решта суєта-суєт!

Правда ти, Микито П., ще був неабияким наркоманом і блискучим лайдаком, але хіба мало було у вашому містечку саме таких, як ти?... Ні, таких, як ти, Микито П., прозваний твоїми одномістянами «Шлагбаум», повен світ! Тоді пробуй проблиснути чимось з-поміж десятків, сотень, тисяч п'яниць, наркоманів та лайдаків... Навіть не пробуй! Не зможеш!

* * *

У твоєму житті, кілька разів, що правда, то правда, траплялися проблиски твоєї відомості, але це були тільки малі іскорки, які не в силі були запалити вогонь твого великого визнання. Вперше така іскорка мигнула, пролетіла стрілою крізь ваше містечко, коли ти, Микито П., прозваний твоїми одномістянами «Шлагбаум», женився! І на кому?! На Мімозі! Якій Мімозі?! Та хіба багато Мімоз

у вашому містечку?! Ні, тільки одна-єдина! Ну, на тій ти й одружився! На Мімозі – публічній шлюсі, з якою переспали всі п'яниці, наркомани та лайдаки вашого міста! Куми розплескали язиками... луна покотилася луною... одні почули, інші недочули, а треті махнули рукою, і на тім закінчилось... Ти став молочним братом зі всіма п'яницями, наркомани та лайдаками, але не думав, що станеш, тим самим молочним братом з лікарем-ветеринаром – паном Геньо, який не був ні п'яницею, ні наркоманом, ні лайдаком... Так говорять люди, чорт його побери, такого порядного пана Геня!

Слимаки виробляють два види слизу: один – рідкий і водянистий, а другий – густий і липкий. Обидва гігроскопічні. Рідкий слиз розповсюджується від центру ноги до країв. Густий слиз розгортається спереду назад. Слиз дуже важливий для слимаків, оскільки він допомагає їм рухатися, і містить волокна, які перешкоджають слимакові сповзати вниз із вертикальних поверхонь. Слиз також забезпечує захист від хижаків і допомагає зберігати вологість. Деякі різновиди використовують слизисті шнури, щоб розпластатися на землі або тимчасово підвішуватися протягом спаровування.

Пан Геньо – був слимаком!

Мімоза була шлюхою!

Слимаки є слимаками!

Шлюхи є шлюхами!

* * *

Коли до вас приходив пан Геньо, якого ти прозвав – «Слимаком», Мімоза, яку містечко прозвало «Шлюхою», почала виганяти тебе з дому. Це була інша іскорка, яка не була в силі запалити твого визнання, але запалила в твоєму

серці велику ненависть до «Слимака» – пана Геня, а також безмежну любов до своєї Мімози – «Шлюхи», яка вже не була шлюхою п'яниць, наркоманів і лайдаків, а шлюхою Слимака – пана Геня, лікаря-ветеринара, який часто, коли його жінка – пані Елен ішла до Греції, залишався ночувати у твоєму домі, у твоєму ліжку, з твоєю-нетвою Мімозою!

У цей час, ти Микито П., мусів пиячити до ранку у корчмі біля вокзалу, єдина корчма з вашого містечка відкрита цілодобово... Але це не здивувало нікого, і ти залишився у тіні інших банальних ситуацій, подібних до твоєї. Ти проводив ночі з п'яницями, наркоманами та лайдаками, а твоя Мімоза – зі «Слимаком»!

Слимаки є гермафродитами – вони мають як жіночі, так і чоловічі статеві органи. Звичайно, слимак слідуватиме за слизом іншого слимака, і може навіть поїдати цей слиз. Потім слимаки знаходять один одного і починають кружляти разом.

Віктор Н., один із п'яниць, наркоманів та лайдаків, якого твої одномістяни прозвали «Бомфаєр», божився, що «Слимак» є бісексуалом.

«Кількість бісексуальних людей за різними дослідженнями становить від 2,8% до 16% серед чоловіків, і від 1,4% до 9% – серед жінок», – додав Компресор, інший п'яниця, наркоман та лайдак, імені, якого ти не знав.

«Деякі різновиди слимаків можуть запліднювати один одного через метання крихітних крапельок сперми, якими вони потрапляють у напрямі геніталій партнера», – мовив ти, Микито П.

«Частина вчених вважають, що бісексуали і бісексуалки – це насправді таємні гомосексуали, котрі приховуються за гетеросексуальним фасадом», – продовжив свою думку Компресор.

«Пеніси слимаків – найдивовижніші у світі. Мають найбільше співвідношення довжини пеніса до довжини тіла серед усіх тварин. Рекордний екземпляр мав довжину тіла 15 см, з довжиною пеніса 81 см, що більше, ніж у п'ять разів довший за тіло...», – закінчив ти.

* * *

І ось відразу Микита П. став відомим! І на скільки відомим?!.. Нарешті опинився у центрі уваги цілого містечка, навіть цілого повіту! Ім'я Микити П. застигло на губах не тільки його одномістян, а й на губах ведучих місцевих теле- та радіопередач, його ім'я чорніло на білому папері місцевих газет, а це вже значить, що ти, Микито П., став одним із найвідоміших людей вашого містечка.

Ось відразу ти, Микито П., лежиш собі тверезий – це головне діло, бо ти вже більше п'ятнадцяти років не був тверезим, без цигарки у правиці, без наркоти у крові... Гарно пострижений, свіжо поголений, урочисто одягнений: у сірому костюмі, який одягав тільки один раз, коли Мімоза виходила за тебе заміж, у білій-пребілій сорочці із сірою, як костюм, краваткою на шиї, взутий у нові чорні картонові черевики... з руками складеними на грудях, лежиш у розкішній, коричневого кольору лакованій труні, накритий фіномним фатюлом, а у твоєму узголів'ї білі гвоздики та палаючі свічки – все, як тому слід, а ти, Микито П, якого твої одномістяни прозвали «Шлагбаум», лежиш і радієш, що нарешті ти став відомим. Твоє ім'я, ого-го! Відоме-превідоме, повторюване-переповторюване десятки, сотні, тисячі разів... Твоя смерть, Микито П., твоє самогубство шокувало не тільки ціле містечко, а цілий повіт, навіть по національному телебаченні споминали твоє ім'я...

Нарешті ти, Микито П. радуєшся-тішишся своєю славою!

* * *

Над тобою, Микито П., твоя кохана Мімоза, «Шлюха», ламає руки, ридає, голосить...

«На кого ти мене залишаєш, Микито-о-о?!»

«На пана Геня!» – трохи не вирвалось у тебе. Але ти здогадався, що не залишаєш її на «Слимака».

«Ой, Микито-о-о, як ми любились!..»

«Брешеш, Мімозо! Брешеш, „Шлюхо“! Любив тебе тільки я, а ти любилася з ким попало... з п'яницями, наркоманами, лайдаками, а потім зі «Слимаком»...

«Не мовчи, Микито-о-о, не мовчи, а промов до мене бодай словечко!..»

«О-о-о, якби я промовив до тебе словечко, то ти, мила Мімозо, разом з усіма шлюхами, п'яницями, наркоманами та лайдаками, що стоять біля моєї труни... ого-о-о... було б тоді сміху...»

«Ой, Микито-о-о!» – продовжувала голосити Мімоза, але ти далі не звертав на неї уваги, бо тобі треба радуватися славою, якої ти набув.

Твоє ім'я, Микито П., сьогодні, завтра, післязавтра... а опісля... через два тижні, твоє ім'я знову набуде слави, подвійної слави! Через два тижні повернеться з Греції пані Елен, дружина пана Геня. Вона знайде свого мужа в сухім болоті крові, з розбитою макітрою, з викопаними очима, з вирваним язиком та відкушеним пенісом...

«Звичайна практика серед багатьох слимаків – апофалація, коли один або обидва слимаки відкушують частину пеніса. Пеніс цих видів скручений подібно до штопора і часто сплутується в геніталіях їх партнера в процесі обміну сперми. Апофалація дозволяє слимакам роз'єднуватися».

УСІМ НАМ ВАЖКО, АЛЕ НЕ ВСІМ ОДНАКОВО...

*Цезареві Т. – уявному другові,
який не врятував мене від кохання...*

Усім нам важко, але не всім однаково... У кожного з нас своя доля, своя стежина від колиски до гробу, якою хоч не хоч – пий Грицьку холодну воду! – мусимо спішити до кінця... А опісля?... Хто би міг сказати, що буде після кінця?!

Святе Письмо обіцяє нам, мов дурням китичку, вічне життя в раю, в Едемському Саду, де течуть ріки з молоком та медом, тільки нам, праведним, а грішникам грозить вічним пеклом, де буде стогін і скрегіт зубів, чорт забери, такі обіцянки!

Рай – пекло, праведники – грішники, чорне – біле, вівці – кози...

Хіба коза винна, що народилася козою?!..

А грішник?!.. Він бажав народитися грішником?!..

«Господь не бажає смерті грішника, а його покаяння!» Іншими словами, Всемогутній не бажає смерті кізоньки, а її поовечення... Творець рогатої мекекалки бажає, щоб вона стала овечкою... Тоді навіщо він створив її козою?!

Усім нам важко, але не всім однаково...

– Чорт забери таке життя! – сплюнув, ти, Цезарю, сердито.

«Твоє життя вже здавна в моїх руках!» – посміхнувся Нечистий, чухаючи борідку.

– Все! О помсто, солодка помсто!... – скрикнув Карл, вбігаючи, мов вихор, у твою кімнату, яка служила тобі за спальню, кухню, їдальню, кабінет і туалет, двері туалету ти продав за дві пляшки горілки «Синіуца» та постер з порнозірки Санні Леоне, в яку ти закохався, як черв'як у хрін. Горілку ти випив з Карлом, а постер повісив над твоїм ліжком біля Ілони Шталлер, Саші Грей, Торі Блек, Тіган Преслі, Кімберлі Кейн та чорношкірої Роксі Рейнольдс.

– О помсто, солодка помсто!... – повторив Карл.

Усім нам важко, але не всім однаково...

Ти не став питати Карла, про яку помсту він говорить, бо знав добре, що після кількох хвилин розкаже сам.

– Я переспав з першою леді! *Wat de fuk!* Мой, *menn*, ти уявляєш собі?.. Я переспав з першою леді, *menn!* Я кохався з жінкою президента! *Wat de fuk!*, ти уявляєш собі, *menn?*..

Ти, клятий, Цезарю, здавна кохав чорняву Неллі з велико-гарними, чи гарно-великими грудьми, стегнами... ох, ох, ох, якими стегнами!.. З карими очима та шовковим волоссям. Уже понад чотири роки, як її обрамлена, збільшена фотографія лежить на дні твоєї єдиної шухляди, під колодкою з цифрою.

Усім нам важко, але не всім однаково...

Ти, Цезарю, міг давно переспати з нею, з чорнявою Неллі, першою леді, як прозвали її підлеглі твого боса –

президента міжнародної корпорації, в якій ти працюєш модерним кріпаком – старшим, куди пошлють.

Тоді чому не переспав?..

Бо ти, Цезарю, прокинувся з напівголою Неллі у розкішному ліжку готелю Меріот, одягнений у твоєму чорному костюмі, у білій сорочці та червоному метелику на шиї, навіть не роззутим, клятий, Цезарю!

Усім нам важко, але не всім однаково...

– Чому всі ви змагаєтеся між собою переспати зі мною?

– ?

– Чому?

Голос Неллі чарівний, кришталевий звучав небесним дзвіночком у твоїх дурних вухах, і ти почав переконувати її, що тут не йдеться про секс, а про...

– А тоді про що?

– ?

– Тільки не говори мені, що ти закохався у мене, що я...

Усім нам важко, але не всім однаково...

Неллі прийшла! Прибула до твого барлогу! До твоєї кімнати-їдальні-кухні-кабінету-туалету-борделю...

Прийшла таки того вечора, коли ти відвіз свого боса до аеропорту – летів до Брюсселя.

Вечір розпочався за пляшкою віскі. Ти був веселим і хотів показатися чоловічиною, справжнім чоловічиною! Але від стільки мужності тебе почало клонити на сон.

– Потім, пізніше... Поспи трішки, – погладила тебе по-материнському Неллі.

Усім нам важко, але не всім однаково...

Коли, ти, Цезарю, прокинувся: «надворі світало – край неба палало – соловейко...» – до біса лірику! Неллі одягалася!

Вилупивши очі на помитий посуд, який звечора стояв величезними громадами, де попало, на чисто вимиту підлогу, на весь порядок, що запанував у твоїй кімнаті, ти пробував її зупинити.

– Не треба, ліпше так, повір! – знову погладила тебе по-материнському.

Усім нам важко, але не всім однаково...

Вістка про Карлову помсту облетіла всю філію.

О помсто! Солодка помсто!

Ти теж помстився, Цезарю! Але ніколи не будеш хвалитися жінками, які наводили порядок у твоїй кімнаті-їдальні-кухні-кабінеті-туалеті-борделі...

ЗНИКЛИЙ БЕЗВІСТИ

*Кожен, хто зляжеться з худобиною,
конче буде забитий.*

Вихід, 22:18

ІНФОРМАЦІЯ ДНЯ – п'ятниця 3-го вересня 2018 р.

ПОЛІЦІЯ РОЗШУКУЄ БЕЗВІСТИ ЗНИКЛОГО ВІТАЛІЯ ПОПЕСКУ!!!

*П...-кий відділ поліції Головного управління Національної
поліції С...-кого повіту*

*розрашукує безвісти зниклого Віталія Попеску, 25.04.1964
р.н., який 23 серпня 2018 року повідомив друзів, що їде
з дому до села К., але більше додому не повернувся і до
теперішнього часу його місце знаходження невідоме.*

Прикмети:

*На вигляд: 46 років, худорлявої статури, зріст близько
178 см, волосся чорне коротке.*

*Був одягнений: чорна із болоньї куртка до колін без
капюшона, чорний зимовий шкіряний картуз, джинси
синього кольору, кофта на застібці – верхня частина
білого кольору, нижня – червоного кольору, светр зеленого
кольору, біла футболка, взутий у чоботи кирзові чорного
кольору, верхня частина яких кольору «хакі».*

Особливі прикмети: над правою бровою шрам довжиною 3 см., на грудній клітині шрам від хірургічного втручання довжиною близько 20 см.,

Інформацію про місце перебування зниклого або іншу відому інформацію по даному факту просимо повідомити до поліції за телефонами ...

Лаврентій Д. (господар Вечорани):

– Я думав, він лікар-ветеринар, чи якийсь учений, що хоче... а він... Жаль Вечорани, добра корівка була, із третім телятком, молоденька, а молоко... смачне – сметани на два пальці. Моя Варварка забанувала за нею, аж захворіла...

Варварка Д. (дружина Лаврентія):

– Господи, нас оборони та сохрани від такої паскуди! То тільки у вариші таке безбожж'я, що не дай, Господи! У селі такого немає, тут люди богобоязливі, бовкне дзвін – складають руки до молитви, хрестяться всі, йдуть до церкви, не грішать, як у вароші, ади, хто таке чув, аби чоловік... ади, розклався з маржиною?! Скотоложник!

Пані Вірджінія М. (сусідка зниклого Віталія Попеску):

– Багато про нього не знаю, жив якимось тихо й самотно... Відколи вийшов на пенсію, виходив з хати рідко, а коли виходив, зникав на цілий день. Мабуть, мав родичів або знайомих десь на селі, хтозна? Я не розпитувала, а він сам не розказував...

Василь К. (шофер автобуса):

– Я закріпив його відразу, такий собі панок чепуренький – у чорній довгій куртці, у чорному картузі...

Ранком їздив до села, а вечором повертався до міста. До кого ходив, я не питав, не моє діло. Моє діло – привезти та відвезти пасажирів, за це мені й платять.

Віктор Д. (внук Лаврентія та Варки):

– Бабуся все своєї: «У місті безбожники, та все безбожники, а в селі святі люди!»... Тріскають від святості! Дмитро Одотин ходить одягнений у жіночий одяг, а подеколи – «в чому мати народила», пхає собі різні речі в сраку... Іван Юрку, стоячи в черзі за хлібом, злакомився на якусь дівулю й оббризкав їй сукню, отримав три роки тюрми... Дьордія синього вкусила кітка за член, а Петро Квасний відрізав свого на дровітні – святі люди!..

Лаврентій Д. (господар Вечорани):

– Приходив зараз чи не щотижня, давав мені дві сотні, я залишав його у хліві з Вечораною... за дві сотні треба два дні косити, я не знав... я думав, що... хто знав?..

Микола Л. (сусід Лаврентія Д.):

– Я часто бачив пана, який приходив до Лаврентія автобусом з міста, а потім сидів по дві-три години у його хліві. Я думав, що у нього захворіла корова, а панок лікує її. Питати не питав, бо ми не розмовляємо вже понад двадцять років, удколи Лаврентій украв мою сокиру.

Космін Ж. (сусід зниклого Віталія Попеску):

– Ми часто грали в шахи, але він жодного разу не розповідав мені куди ходить. Просто повідомляв, що другого дня йде з міста, і все! Мені дивно, кожного разу повертався вечором, а тепер?...

Віктор Д. (внук Лаврентія та Варки):

– Бреше дідусь! Він добре знав, чого приходить до нього панок з міста і що робить у хліві, коли залишається з коровою... Але дві сотні леїв?..

Олександр Т. (лікар-ветеринарної медицини):

– Коли Лаврентій прийшов до мене замельдувати здохлу корову, я хотів бачити її, але він не хотів. Говорить: «Я вже її закопав край города – викопав яму й загіб». А де саме... не хотів вказати. Я боявся, аби не дай, Боже, якась хвороба...

Микола Л. (сусід Лаврентія Д.):

– Ранком, як завжди, Лаврентій повів панка до хліва. Я більше не видів, щоб виходив надвір. Десь так коло обіду бачив Лаврентія, який увійшов до хліва, а через кілька хвилин вийшов, витираючи віхтем соломи вістря сокири.

* * *

Відтоді ніхто не бачив зниклого Віталія Попеску.

ПЕТРОВА «НОВТА»²

На Петра Драчаря щомісяця нападала бига, і завжди у день пенсії. У «золоту днинку», як називав Петро день, коли Василь Поштарь приносив йому додому пенсію. Нікому іншому не носив, навіть стара німецька Марія Притисканиха посидала дочку, а йому носив, бо в Петра Драчаря не будь-яка пенсія, а «шахтарська». Такої в селі більше немає. За послугу листоноша отримував «п'ятку» – на пачку цигарок «Маришешти» та сто грам «Цуйки битрини».

У золоту днинку Драчарь прокидався на зорі, розкладав у печі вогонь, нагрівав горнець-бадогарь³ з водою, яку виливав у дерев'яний цебрик, на дно якого клав жмут сіна, щоб випарити добре стомлені шахтарською працею кості. Опісля голився і підстригався сам – навчився це робити у війську від одного молдованина, після чого одягав святкову «руську» сорочку, вишиту Василининими руками, зеленого (тобто військового) кольору будьошні надраги⁴, взував добре наваксовані чоботи («На сонце можна дивитись, а на мої чоботи ні!», – хвалився Драчарь перед Василюю), і виходив у сад, де прогулювався із

² Новта – мелодія (пісня).

³ Горнець-бадогарь – великий бляшаний горщик.

⁴ Будьошні надраги – галіфе.

закладеними по-господарськи за спиною руками. Після прогульки сідав на призьбі і читав «воєнну книжку», тобто повість Віктора Некрасова «В окопах Сталинграда», яку подарувала йому бібліотекарка Юлча після того, як він у сьомий раз позичав її.

– Ви, мабуть, Петре, знаєте її на пам'ять, – посміхнулася Юлча.

– Знаю! – відповів гордо Петро.

– Тоді навіщо перечитуєте її знов і знов?

– Щоб не забути.

Повість знав не тільки Драчарь, а знала її і Василина, знали і сусіди, і всі його односельчани, котрим пощастило натрапити на Петра у Дрімушовім млині, навіть і кози старої Семенихи чули зо скілька разів цю історію.

– Ого-го-го, тото були команданти Ширяєв та лейтенант Керженцев. Коли полк удступав пуд Осколком, они із своїм першим баталійоном лишилися обороняти порожні декунки⁵. А утак, як са дузнали што полк розбитий – Господи святий! Што там було!..

– А ти, Петю, што був там та єс видів?! – дражнив Драчаря мельник.

– Ти не петькай мені, Дрімуше, бо я не був там, але, ади, є написане усе у книжці!

Розумієш?!

– Чого тільки не напишут у книжці, ото пани пишут книжки, немає пан роботи, сяде та пише книгу! А там тільки правди, як чорне пуд нухтем. Брехачі, одні!

– Што, што?! Як ти смієш Некрасова чинити брехачем, ти, оден помийняку! Та я тебе... та я тобі... та я!.. – махав кулаком розлючений Драчарь.

⁵ Декунки – окопи.

– Што ми учиниш, хіба ми возьмеш воли з біцігель, ха-ха-ха!.. – сміявся жартівливий Дрімуш.

– Прошу тя не говори так про Некрасова, бо тото був скріїтор⁶, не фіглі! А ще й войовав, туюлько мав металісі, што, неборе, на твоюм сукмані би са не вмістили!

– Но, но, кажи, Петре, далі! – просив його котрийсь з людей.

– Йо, але мелник най са не мішає у бесіду!

А далі Петро Драчарь починав розповідати, як по дорозі батальйон зупиняється в сараях, де доводиться тримати оборону від німців і нести втрати, як батальйон іде далі, але залишаються його прикривати Керженцев, Валера, Ігор та Лазаренко, як помирає Лазаренко, а інші бійці намагаються наздогнати батальйон. На дорозі, серед безлічі відступаючих, що залишилися в живих, товариші по службі не можуть знайти своїх.

– Но, тото є! – дивувався котрийсь із присутніх.

– Вона не фіглі! – погоджувалися інші.

А Драчарь розказує далі, як вони дійшли до Сталінграду, як зупинились в домі бойового товариша Ігоря, де п'ють чай, читають, а часто виходять гуляти та купатися у Волзі.

– А Волга май велика, як Дунай! – промовляє рішуче мельник.

– Айбо тихо! Лишіть Петю, най говорить! – сердилися люди на мельника.

І Петя говорив, а герої Некрасова таке витворювали, що й самому автору не спадало би на думку. Драчарь говорив, поки не приходила за ним Василина.

– Здурів і годі, – бідкалася Василина. – Старий та дурний, ади, взявся читати – нині-завтра почне з дітлахами гратися в партизани!

⁶ Скріїтор (рум) – письменник.

І так сидів Драчарь на призьбі, очікуючи Поштаря, а Василина в цей час різала курку та готувала дзяму⁷, бо після того, як листоноша відлічував Петрові аж двадцять і вісім голубих билческів⁸, приходив Йончі зі скрипкою і починалась гостина.

— Ади, ще дустав Драчарь піндзію та гуляє... — посміхалися сусіди.

Правда, одні й завиділи, а найбільше влітку, коли робота «кипіла».

— Світ розпадаєся роблячи, а Драчарь гуляє!

Спочатку і Василина сердилася на Петра:

— Бо тото не годитса, чи пост чи говіння, а ти гуляєш...

— Йо! — гримав на дружину Петро. — Чи був пост, чи говіння, ти мене управляла у міну⁹, у шут¹⁰! Тогди не був ні пост ні говіння, га?!

— Айбо, Петре, люди...

— Што з людьми?

— Сміються, — несміло відповідала Василина, — сміються крадьки, потай.

— Та люди сміялися і тогди, коли єм ходив на роботу: я йшов з дому, не знаючи, чи вернуса, а они: «Що са пхаєш, Петре, пуд землю, як киртиця?». Та най сміютса і тепер, а я гуляю, бо маю за што!

Василина затихала, бо Петро до корчми не ходив, а ні впивався, раз у місяць погуляє та й то вдома... «Такого порядного, як Петро майрар¹¹ найдеш».

⁷ Дзяма — суп.

⁸ Голубий билческу — румунська банкнота — сто леїв, з портретним зображенням Ніколае Билческу.

⁹ Міна (рум) — шахта.

¹⁰ Шут (рум) — зміна.

¹¹ Май рар (рум.) — рідко.

Спочатку Йончі починав «весолої новти», перебирав пальцями струни, а Петро закривав очі, і бачив, як ті веселі новти то пирскали з-під смичка, наче веселі іскри, то лилися швидко-швиденько, як бистра річка, текли подвір'ям – протікали, як роки його дитинства, його молодості коли... коли він... і Василина...

Тоді піднімав палець угору, Йончі зупиняв веселу новту і починав «Петьову новту», а Петро спочатку, зціпивши зуби до болю, вдаряв кулаком у стіл і починав співати, але то не був спів, а виття пораненого звіра. Йончієві аж мороз ліз поза спину:

*Го-о-ой лю-ю-юби-и-ив я Васи-и-илину-у-у,
Васи-и-и-лина мене-е-е!*

Василина важко зітхала та йшла чим подальше від хати, щоб не чути Петрового виття, бо добре знала, що не вона тота Василина, за якою виє її чоловік. Ой, не вона, а Василина Бойчукова...

*Любилися, кохалися мати їх не знала,
Розийшлися розтеклися, як чорненька хмара...*

– Здурів та й годі, туюкі годи минули, а ун ей не годеи забути... – зітхала Василина Драчарьова.

– Розийшлисмеса, Петьку, ой розийшли, бо нас розлучіли мої мама з няньом... – зітхала у долині на своїм подвір'ю Василина Бойчукова, слухаючи «Петрову новту» і втираючи кінчиком хустки заплакані очі.

*Чорна хмара світ застала, ще й полонинами,
Була люба буде друга, любко мижи нами...*

– Дивися лиш на него, люби му гія, міні серце са коле надвоє, а єму другої люби гія... – плакала Василина Драчарьова.

– Не буде вже, Петрику, ой не буде, бо вже наша любов удлетіла, пропала... – наче молитву шептала пересохлими губами Василина Бойчукова.

*Ой, мила, каже, мила, сночі сми са снила,
Снила бес са свому роду, якас нещаслива...*

– А хіба я щаслива з тобою, Петрику?! Хіба я щаслива? Правда, руки на мене ти не піднімав ні разу, навіть не сварив мене ні разу, не морив працею, і завжди єм мала, що захотіла... Але рідко мене ти, Петрику, голубив, рідко тримав у своїх обіймах, рідко, ой рідко, а коли й траплялось, то ти, Петрику, уявляв, що тримаєш її – ту іншу Василину. Бойчукову... А я не змогла навіть дітей тобі народити, може, тоді ти забув би Василину... – шептала тремтячими губами Василина Драчарьова.

– Нещаслива я, Петрику, ой нещаслива, бо віддали мене за нелюба, за багатого вдівця Олексу Рущака, який не вмів мене приголубити, ні обняти, ні поцілювати, а коли лягав зі мною в ліжку, я уявляла, що то ти, Петрику, і тільки так змогла народити четверо синів і дочку. Морив мене працею, лаяв і бив, і тепер б'є мене, Петрику. Ласє і б'є! – розплакалася Василина Бойчукова.

– Ще виєш, суко! – почула позаду себе Василина Бойчукова голос Олекси Рущака, її вінчаного нелюба. А скоро після того по її голові посипалися кулаки. – На, гайдо! На, курво! Вий, бо, ади, і тот виє на березі! Вила би за вами вовча!

Непритомна жінка повалилася на землю. Лайливих слів свого нелюба вже не чула, ні ударів не чула (хоч він продовжував вдаряти її постолом у спину), тільки з берега долинала до неї Петрова новта:

*Василина, Василина – мамина дитина,
Без тебе гурька нучка, несолодка днина...*

Бухарест 2 лютого 2020 р.

3MICT

3 тривога про людину..... 5

БЛЯШАНИЙ ХРИСТОС

(Роман в оповіданнях)

Оповідання перше. Єдиний ідол, єдиний Бог, єдиний Спаситель... ..	17
Оповідання друге. Маріца.....	33
Оповідання третє. Єремїє Драгобан.....	51
Оповідання четверте. Каїн та Авель	86
Оповідання п'яте. Янкіль Федистейн – ув'язнений номер 378564	102
Епілог	117

СТИЖЕРЕТИ

(Повість)

Хропів, скрипів і пахкав чорний паровоз	135
Няні не має, хто го буде бити?..	142
Тото шпіони, люди добрі!	148
Ой, файний ти, хлопчіку, файний!	155
Ой, синку муй, синку, на кого нас лишиш?..	161
Хай живе цар, місто наше!	168
Я прийшов до тебе, як до рудного брата....	175
Пиймо, Марі! Бо хто знає, што буде...	182

Богови цидулок не гія!.....	191
Іди з богом, Філіпе, та бурше не приходи!.....	197
Лихий піняз не пропаде!	202
У нього душа болить, ніби жити не хоче.....	205
Ти чого, Ільку, здоймав руку на невинного сироту?!	209
Міні права не гія, най го пуб'є право Боже!	214
Може, даст Бог та загине на фронті!	218
Давай погуляємо, набудемеса, маєме часу бідувати.....	223
Я радо помру заради такої жінки!	226
Ти будеш кіроном, а я – твоя права рука!	230
Такий щенюк може й укусити.....	233
Хоть ми прощай, хоть ня проклянь, але мушу ти казати.....	237

ОПОВІДАННЯ

Недописаний роман	247
Щастя нещасливої матері	252
Бухарестські таємниці. Лайла Чоловік, що не торкається землі	259
Закоханий майор	263
Смерть судді	266
Відомий Микита П.	269
Усім нам важко, але не всім однаково.....	275
Зниклий безвісти	279
Петрова «новта»	283